

ÚJ NÉZŐPONT

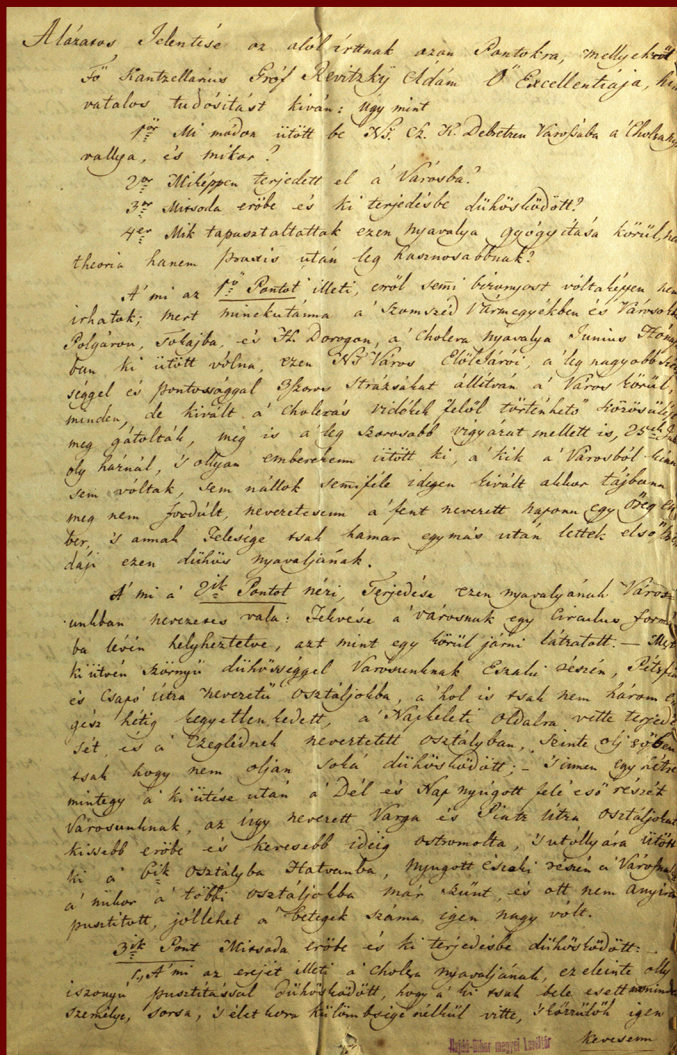
V. ÉVFOLYAM

4. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

TARTALOM

- TANULMÁNYOK BLASKÓ BARBARA: MŰHELYTITKOK A DEBRECENI VIDONI SZALÁMIGYÁRBAN
 MOKÁNSZKI JÁNOS: AZ 1918–1919. ÉVI INFLUENZA-(SPANYOLNÁTHA-)JÁRVÁNY DEBRECENBEN
 ORBÁN MELINDA: AZ UNGVÁRI MALÁRIA ÁLLOMÁS TEVÉKENYSÉGE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN
 FORRÁSKÖZLÉSEK SZENDINÉ ORVOS ERZSÉBET: ZSEBÓK JÓZSEF ORVOS JELENTÉSE AZ 1831. ÉVI KOLERÁRÓL

ÚJ NÉZŐPONT

V. ÉVFOLYAM

4. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni
Honismereti Egyesület online folyóirata

V. évfolyam 4. szám

Debrecen, 2018.

Szerzőink

Blaskó Barbara, ügyvivő-szakértő, doktorjelölt (DE Olasz Tanszék – DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)

Mokánszki János, MA-hallgató, biológia–történelem osztatlan tanári szak (DE TTK)

Orbán Melinda, PhD-hallgató (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)

Szendiné dr. Orvos Erzsébet PhD, igazgató (MNL HBML, Debrecen)

Főszerkesztő

Dr. Brigovác László PhD

Szerkesztőség

Dr. Papp Klára DSc, Szendiné dr. Orvos Erzsébet PhD,

Dr. Szendrei Ákos PhD, Török Péter, Dr. Vajda Mária PhD

Szerkesztőbizottság

Dr. Gulyás László Szabolcs PhD, Kolozsvári István, Kujbusné dr. Mecsei Éva PhD,

Dr. Seres István PhD, Dr. Szabadi István PhD, Szekeres Gyula, Szikla Gergő,

Dr. Szilágyi Ferenc PhD, Dr. Szilágyi Zsolt PhD, Tóth Aron

Technikai szerkesztő

Katona Péter

Angol fordítások

Brigovác Éva

Lektorálás

Dr. habil. Kerepeszki Róbert PhD, tszv. egyetemi docens (DE BTK Történelmi Intézet)

Dr. Szilágyi Zsolt PhD, egyetemi adjunktus (DE BTK Történelmi Intézet)

Kiadói és szerkesztői elérhetőségek

Kiadói székhely, szerkesztőségi postacím: 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.

Szerkesztőségi e-mail cím: ujnezopont@gmail.com

ISSN 2064-7042

Tartalom

Tanulmányok

BLASKÓ BARBARA: Műhelytitkok a debreceni Vidoni Szalámigyárban.....	5
MOKÁNSZKI JÁNOS: Az 1918–1919. évi influenza–(spanyolnátha-)járvány Debrecenben.....	23
ORBÁN MELINDA: Az ungvári malária állomás tevékenysége a második világháború éveiben.....	41

Forrásközlések

SZENDINÉ ORVOS ERZSÉBET: Zsebők József orvos jelentése az 1831. évi koleráról	55
--	----

Contents

Studies

BARBARA BLASKÓ: Workshop Secrets of the Vidoni Salami Factory in Debrecen.....	5
JÁNOS MOKÁNSZKI: The 1918–1919 (Spanish) Flu Epidemic in Debrecen.....	23
MELINDA ORBÁN: The Activity of the Malaria Station at Ungvár during the Second World War.....	41

Source Publications

ERZSÉBET SZENDINÉ ORVOS: Report by József Zsebők about the Cholera of 1831	55
--	----

Blaskó Barbara

Műhelytitkok a debreceni Vidoni Szalámigyárban¹

Az északkelet-olaszországi Sornico di Artegnából érkezett Vidoni család debreceni tevékenységének, valamint az 1886-ban Gemona del Friuliban alapított,² Magyarországon Vidoni Testvérek és Társaik néven bejegyzett cég történetének megismerését különböző források teszik lehetővé. A fennmaradt levéltári iratanyag nyomon követhetővé teszi az üzem életének fontosabb állomásait az alapítástól kezdve az 1950. évi megszűnéséig,³ Bornyi József kutatómunkájának eredményei⁴ azonban megfelelő támpontot nyújthatnak egy ettől eltérő szempontú megközelítéshez. Adatközlője Arnold Ferenc, nyugdíjas főkönyvelő, aki 1928-tól 1944-ig, majd 1946-ban a gyár alkalmazottja volt különféle beosztásokban,⁵ s az 1940-es évek elején feljegyzéseket készített annak működéséről, melyben kitér a szalámikészítési eljárás ismertetésére is. Adatainak hitelességét többek között Gianfrancesco Gubiani, gemonai lakos gyűjtőmunkája,⁶ helyiekkel készített interjúk, a család tulajdonában lévő dokumentumok, levelek is alátámasztják. Az írott források mellett az oral history jellegű beszámolók használata olyan új információkkal szolgál a gyár történetével kapcsolatban, amelyek a hivatalos dokumentációból nem nyerhetők ki, s melyek ezáltal új nézőpontból világítják meg az üzem történetét.

A nagy hírnévre szert tett debreceni Vidoni szalámi megalkotásához nagyban hozzájárult a 19. század második felének emigrációs hulláma, mely az északkelet-olaszországi Friuli tartományt is jelentős mértékben érintette. Az ekkor kivándorló szezonális munkások tömegeiből Debrecenbe is többen érkeztek Udine vonzáskörzetéből, és elsősorban a helyi iparba kapcsolódva tevékenykedtek. Így jutott el az alföldi városba a collaltói Boschetti József,⁷ aki egyebek mellett szalámi előállításával is foglalkozott, majd az artegnai Vidoni fivérek is, akik honfitársuk debreceni termékeit korábban *salamucc*ként (sajttal és szalámmal kereskedő vándorárusként) a bécsi Praterben árulták.⁸ A Vidoni fivérek Debrecenbe költözését a városban élő, a húsfeldolgozás terén már tapasztalatot szerzett friuliakon túl az itt nagy mennyiségben rendelkezésre álló, szalámikészítésre alkalmas, jó

¹ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

² Alapítók: Giovanni Battista és Eugenio Vidoni, testvérek és unokatestvérük Giovanni Vidoni, valamint a szintén Friuliból származó társaik, Giovanni Fabbro és Osvaldo Moro. Az alapító okirat megtalálható az Udinei Állami Levéltárban: ASU Archivio notarile di Udine, Atti dei notai, Parte moderna, Pontotti Pietro, B. 700.

³ MNL HBML VII.4.d 96. d. 1095/1950. Végzés. A cégtörténetről l. Blaskó 2012. 175–191.

⁴ 2013-ig az Országos Húsipari Kutatóintézet néven működő intézmény múzeumában őrzött dokumentáció, a továbbiakban: Bornyi 1977; valamint Szilágyi Dezső hasonló jellegű munkája: Szilágyi 1977.

⁵ Szállításefelelős, számlázó, számfejtő és előkalkulátor munkaköröket töltött be, ezen kívül két éven keresztül megbízott főkönyvelőként alkalmazták. Az adatfelvétel idején Debrecen, Méliusz tér 15. szám alatti lakos. Bornyi 1977. 17.

⁶ Gianfrancesco Gubiani interjúkat is tartalmazó *Le origini friulane del salame ungherese* című helytörténeti kutatáson alapuló kézirat.

⁷ A Boschetti család tagjai több, Friuliban hagyománnyal rendelkező iparágban is tevékenykedtek. Boschetti András és Józsefet az 1870. évi népszámlálás során egyaránt szalámi készítésével foglalkozó személyként nevezik meg: MNL HBML IV.1109.p 89. d. 340. és 102. d. 2535.

⁸ Zanini 1964. 296.

minőségű mangalica sertéshús is motiválhatta. A nagy kínálattal összefüggésben kialakuló alacsonyabb debreceni árak ráadásul üzleti előnyt biztosítottak a cég számára a piac fővárosi résztvevőivel szemben.⁹ A nyersanyag beszerzése ennek megfelelően nagyrészt helybéli tenyésztőktől történt és személyes megkeresés útján zajlott: az üzem Komádi Jánost fogadta fel mindenesnek, akinek egyik teendője volt, hogy rendszeresen értesítse a debreceni vágóiparosokat, mikor kezdhetik meg a vágást és a beszállítást a Vidoni Szalámigyárba. A termelés ugyanis a téli időszakban zajlott, melynek kezdetét az évek óta naponta feljegyzett hőmérséklet szerint választották ki.¹⁰ Az időjárás – melyről szinte minden levelükben említést tesznek – nagymértékben befolyásolta a gyártási folyamatot és az előállított áru minőségét is. A nyersanyagellátást ezen kívül hirdetés útján is igyekeztek biztosítani: a Tiszántúli Ipar és Kereskedelem című hetilapban például a következő felhívás olvasható: „Szaláminak való sertéshúst nagytételekben vásárol a Vidoni Szalámigyár. Debrecen, Domb u. 5. sz.”¹¹ Előfordult azonban olyan eset is, melynek során a város sertésállományából szerezhették be a szalámi alapanyagát: „Debrecen város közfogyasztási célokra száz sertést hízlalt. A múlt héten a száz sertést levágták, a sertéshúst azonban nem a közönség között árusították el, hanem eladták Vidoni debreceni szalámigyárosnak, a szalonnát pedig besózták és elraktározták arra az időre, amikor a debreceni piacon hiány mutatkozik.”¹²

Mivel a szalámigyártáshoz csak az arra teljesen megfelelő, legjobb minőségű húst használták fel, beszállítóikat gondosan megválogatták. Az átvételnél fontos szempont volt, hogy a legalább két éves, 180–200 kg súlyú mangalica vágás előtt pihentetve, azt követően egy napig szikkasztva legyen. Ha a vágás nem megfelelő körülmények között zajlott, jelentősebb összeget vonhattak le a kifizetésnél, s az ilyen tenyésztőt a későbbiekben elkerülték.¹³ Ennek a szigorúságnak mond ellent, s a gyár üzletfeleivel – jelen esetben a Dessewffy-uradalommal – fenntartott jó kapcsolatát támasztja alá a következő eset:

„Ugyancsak kezdőkoromból való a következő eset. Az első télen a vezetősegédtséget bejelenti, hogy másnap jön a reggeli vonattal négy böllér: ők a Vidoni szalámigyár számára 100 hízlót vágnak le, elkészítik a féldisznókat szállításra, a szalonnatáblákat pedig itt maradnak. Elrendelte a perzseléshez szükséges szalma elkészítését, intézkedett a tűzvédelemre, fecskendőkre készenléte behelyezésére stb. Nekem külön nem hívta fel a figyelmemet a vezetősegédtséget, Fényes Jóska, hogy a féldisznók legértékesebb részének a fület és a farkot tekintve a szalámigyár. – Másnap meg is érkeztek a böllérek és végezték a munkájukat; minden rendben folyt, a féldisznókat és a szalonnatáblákat egy kis tolokocsin szállította négy siberer fiú a kb. 150 méterre levő magtárba. Kettőn húzták, kettőn tolták a megterhelt kocsit. Igen ám, de közben besötétedett: a fiúk a féldisznókat úgy tették a kiskocsira, hogy azoknak farka ill. feje hátra essék, s így az a két fiú, aki a kocsit tolt, nyugodtan leharapdálhatta a fontos részeket. Este nem is vett észre senki semmit, de másnap reggel, amikor az átvevők már teherautóval érkeztek és megkezdődött a rakodás, azonnal kifogást emeltek a csonkítás miatt. Bizony, csak az volt a szerencse, hogy nem lett kártérítési, levonási huzavona, hogy az uradalom és a szalámigyár régi, szolid üzleti viszonyban állt s nem fújták fel ezt a szabálytalanságot. Számomra mégis kínos, de tanulságos maradt az átvételnek ez a néhány órája.”¹⁴

⁹ Bornyi 1977. 25.

¹⁰ Uő. 37., 40.

¹¹ Tiszántúli Ipar és Kereskedelem, 2. évf. (1926), 47. sz., 1926. november 21. 4.

¹² Népszava, 44. évf. (1916), 331. sz., 1916. november 29. 8.

¹³ Bornyi 1977. 37–38.

¹⁴ Dessewffy 1989. 61–62.

A fentebb említett történet érdekessége továbbá, hogy az alapanyagot a cég szállította el, mivel Arnold Ferenc adatai alapján azt legtöbbször az eladók fuvarozták a gyárba. Az uradalmi szállítók vagy vágóiparost fogadtak fel vagy a gyártól kértek henteset a hús előkészítéséhez, ahogy ez az idézett elbeszélésben is történt. Rendszeres szállítóikhoz a megye területén kívülre és a távolabb fekvő uradalmakhoz megbízottat küldtek a mennyiségi és minőségi ellenőrzés elvégzésére egy adminisztrátorral együtt, aki a kifizetéssel kapcsolatos teendőket intézte.¹⁵

A gyárral együttműködő tenyésztők sorában számos helyi és környékbeli gazdálkodó szerepelt. Az 1930–40-es években a debreceni Balogh István és László, Jóna János és István, valamint Polgári Miklós gazdálkodók; Fábrián Mihály hizlaldás nagyvágó; Kiss László és Miklós, Korom Gyula, Kálmán és László sertés nagyvágók; Ungvári László hizlaldás; Bornyi Gyula hentes és Kürti N. (sic!) voltak legfontosabb nyersanyag-ellátói. A Debrecen környéki, illetve távolabbi területekről Nagy József, csökmői sertésvágó és Herz Farkas, berettyóújfalui hentes voltak üzletfeleik. A felsorolt gazdálkodók mellett azonban több környező nagybirtok is alapanyaggal látta el az üzemet: a már említett Desseffy Emil érpataki, Károlyi Gyula pusztateremi, Shwarz N. (sic!) okányi, Semsey László balmazújvárosi és a Nagyváradi Római Katolikus Székeskáptalan irázpusztai uradalmából is érkezett nagyobb mennyiségű sertéshús az üzembe. Működése alatt a Vidoni a rendelkezésre álló húsmennyiség teljes egészét felvette. Noha a húsellátás folytonosságának rendszeres hiánya egyes gyártóknál gondot okozott,¹⁶ a Vidonihoz – valószínűleg jól kiépített kapcsolatrendszerének köszönhetően – gyártási idényben a nyersanyag szállítása folyamatos volt, általában kétszáz darab sertéshús volt készleten.¹⁷

A szalámigyár számára nevelt, a gyártási követelményeknek megfelelő sertések levágásáról és gyárba szállításáról más forrás is tanúskodik, igen szemléletesen ábrázolva a korabeli tanyasi disznóvágást:

„Nem akármilyen esemény volt a tanyán, amit a következőkben leírok. Nem egy disznó esett áldozatul, hanem negyven darab jó kövér mangalica hízó, egyenként úgy 160–200 kg-osak. Ugyanis az uradalom rendeztette ezt a disznóölést, melyeknek a húsát a debreceni Vidoni Szalámi Gyár rendelte meg. A gyár számára készült ezeknek a mangalicáknak a megbizlalása, ekkor pedig a leölése.

Már kora reggel a gyereksereg is megjelent a tanya közepén, abová a kondások beterték a negyven darab szép kövér mangalica hízót. Körülfogták a pásztorok, Hirs Józsi bácsi, meg még három kondás – fokosokkal felszerelve bementek a középbe, s éles fokosukkal nagyon pontosan célózva a hízók homlokát – lecsaptak, a disznók egymás után estek össze, terültek el a földön. A kondások voltak a hentesek is, ők nagyon jól értették ezt a mesterséget...

A cseléd asszonyok – tálakkal a kezükben, várták a disznók leszúrását, hogy felfogják a vért, amit az uraság a cselédek részére ingyen adott...

...Amikor már minden hízó a földön hevert, Viktor Sándor bácsi, a kulcsár kiadta a rendelkezést, hogy a hízókat rakják szépen egy sorba – perzseléshez... akkorra megérkezett Patai Jani bácsi, meg Fazekas Józsi bácsi egy-egy szekér jó száraz szalmával. Lerakták a szalmát a hízó sor két végére, s

¹⁵ A megbízott 40 pengőnyi havi bére mellé kiutazás esetén további 15 pengő napidíjat kapott. Ezzel a többlettuttatással kívánták megelőzni a visszaéléseket. Mivel egyes esetekben akár 10–15 ezer pengőt vittek magukkal a kifizetéshez, mindkét személynak megbízhatónak kellett lennie. Szilágyi 1977. 37–38.

¹⁶ Szűcs 2000. 26.

¹⁷ Bornyi 1977. 37.

megkezdték a »bentesek« vékonyan zilálva a szalmát ráteríteni a disznókra. Ezt követően meggyújtották a sor két végén és a közepén a szalmát. Szép lassú tűzön folyt a perzselés, lekapták a pernyét, majd ismét megrakták – most már – vastagabban szalmával a hízókat, s várták, hogy eléjen...

Amikor úgy ítélték meg, hogy a hízók háta alaposan megperzselődött, megpirult, akkor sarat készítették a hízók végénél a már korábban megérkezett lajt vizével. Ezzel a sárral jó alaposan bedörzsölték a hasra fektetett disznók hátát. /Ezt azért csinálták, mert így érik majd jó puhára a sós szalonna bőre./ Aztán hanyatt fektették a disznókat, s megkezdték a hasi rész perzselését, ahogyan azt eddig csinálták...

Ezután kezdődhetett a kaparás, vagyis hogy a hízók tisztába tétele. Először kimosták a disznók füleit vízbe áztatott kukoricacsutkával. Ebbe a műveletbe már a gyerekek is segítettek, kis bögrékkel öntözték a vizet a bentesek keze alá. A fülek után a lábakat tisztították kaparó késekkel. A kaparó kések elkopott kaszából készültek, amit maguk a kondások csináltak. Elkezdődött a kaparás. Ez abból állt, hogy a bőrt állandó locsolás közben alaposan megkaparták a kaparó késsel, ennek következtében a hízók bőre szép, piros-barna lett. Az a bentes dolgozott jól, akinek a keze alól ilyen szép színű hízó került ki...

Ezután kezdődött az igaz szakmunka: a bontás. A gyönyörűen – piros-barnára megkapart hízókat hasra fektették a tiszta szalmán, s kézbe vették a kerékgyártó úr által vizes kőszőrűkövön megélesztett bontókéseket. A bontókések széles pengéjű, a végén ívesre alakított éles kések voltak. Arra nagyon vigyázott minden bentese, mert fontos számszám volt. Ezzel az éles késsel a disznót a fejétől a farkáig végig hasították, s ekkor látszott ki a nagyon szép, parasztyenyérmeyi vastag szalonna. Ha elérte a szalonna vastagság az arasznyi méretet, a mangalica akkor volt igazán érett, kibízott. Hát ezek ilyenek voltak. Ekkor aztán a szalonnát minden disznóról szépen lefejtették, így kapták a fél oldalszalonnákat. Ezeket a fél oldalakat lebordták a kastély pincéjébe, s ott a kulcsár úr szakmai irányítása mellett a kőpadozattól kb. 20 cm-re elhelyezett deszkákra rakták maglyába úgy, hogy közben 2 cm vastagságú sőt raktak alulra, majd minden sorra. Ezt rakták így egy méter magasságig. Ezek a fél oldal szalonnák így érlelődtek nyárig, hat hetenként átforgatva...

...Amikor a szalonnát szépen így elrendezték, folytatódott a további bontás... Jöbettek a cseléd asszonyok a tálakkal, mert a belsőséget (a hurkának valót) a cselédség ingyen kapta. Azután a féloldalas húsokat a már készenlétben álló négy szekérra rakták. Azok ki voltak béelve szalmával, majd tiszta vízhatlan ponyvákkal, ezekre rakták a fél disznókat, gondosan betakarták. A szekerek mellé öröket állítottak. A négy szekeret este indították el Debrecenbe. A disznóölés ezzel befejeződött, mindenki szétszéledt, csak az örök maradtak az indulásig.

Engem a számtartó úr megbízott, hogy kísérem el a szállítmányt Debrecenbe, a Vidoni Szalámi Gyárba, s adjam át... Ez egy újfajta munka volt, nagy izgalommal készültem rá. Édesanyám elkészítette a tarisznyát. A juhász számadótól kért kölcsön egy subát, igaz, hogy enyhe tél volt, de éjszaka felfért a suba. Este tíz órára ott voltam a szekereknél. Már a lovak be voltak fogva, a menet indulásra készen várt engem. Patai Jani bácsi volt az első kocsis, az ő szekereén helyezkedtem el a szekérderékon keresztül tett deszkáinál – mellette. A kocsisoknak is volt subájuk. Bebújtunk a subákba, s e mellé minden szekéren volt két lópokeróc, azokkal a lábunkat tekertük be. A másik három kocsis: Fazekas Józsi, Pap Sanyi bácsi és Csőke Jani bácsi volt. Nagyon rendes, régi emberek voltak az uradalomban.

Megindult a menet lépésben, majd a lépést időnként kocogás váltotta. Egy menet volt a hortobágyi csárdáig...

...Hét óra körül értük el Debrecent, a Kisállomás felé kanyarodva, a Hatvan utcán a Nagytemplom előtt elhajta mentünk a Csapó utcán, a Burgundia utcán át a Domb utcára. Ott volt a Vidoni Szalámi Gyár. A portás kinyitotta a nagykaput, s mind a négy szekérral behajtottunk a gyár udvarába. Ott

rögön jöttek a hentes legények, s egy-kettőre hordták a mázsára az oldal húsokat olyan gyorsan, hogy az átvétellel alig győztük mérni. Megtörtént az átadás, megkaptam az átvételi papírt, s már kész is voltunk. Kilenc óra tájt értünk a Rákóczi u. 9. sz. alatti bérelt istállóba. (Akkor a Rákóczi utca szinte minden házában volt bérelhető istálló, ahol a tanyákról jött szekeresek, lovasok lovaikkal együtt tanyázhattak.) A mi uraságunknak állandó bérelt istállója volt a 9. szám alatt tíz ló számára...

... Másnap hajnalban három órakor indultunk haza ugyan olyan menetben és pihenéssel, pálinkázással, mint menetben. Másnap délután értünk haza, a számtartó úr megdicsért, hogy jó munkát végeztem. A kocsisok is pihenhettek aznap délután.

*Így folyt le a nagy disznóölés a tanyán, ma is kellemes, szép emlékeim között őrzöm.*¹⁸

A termelés folyamatának első fontos jellemzője tehát a megfelelő minőségű nyersanyag beszerzése volt, melyet szállítás előtt községi állatorvosi vizsgálatnak vetettek alá. Ennek során a húst lepecsételték és származási bizonyítványt állítottak ki. Beszállítás után szintén vizsgálat következett, melyet a városi vágóhíd állatorvosa végzett el.¹⁹ Az ezt követő feldolgozásra vonatkozóan nemcsak a debreceni gyárban dolgozó Arnold Ferenc, hanem a Vidoniak alkalmazásában álló Contessi család egyik tagja is ugyanazon egyedi sajátosságokat említi.²⁰ A munka eszerint a kiváló minőségű húst meg tisztításával, kicsontozásával kezdődött, melyet ezt követően ládába halmoztak, majd döntve helyeztek el. A hús lecsepegtetése a 30-as évektől kezdve a korábban használt vesszőkosarak helyett lyukas horganylemezekre történt, melyre ujjnyi vastag rétegben terítették szét a darabolt színhúst.²¹ A darabolás után a gyártási folyamatból kikerült részeket saját üzletükben kínálták eladásra, melynek vezetője Nagy Imre, Mester utcai hentes volt. Az üzletben el nem adott termékeket ő vette át bizományba, s felesége saját üzletükben értékesítette, ill. az üzemben harmadosztályú felvágottat állítottak elő belőle.²²

A ringókésekkel történő aprításhoz a húst előbb fapultokra helyezték, ahol három darab, tizenkét félhold alakú késsel ellátott vágógép egyre kisebb darabokra szeletelte az alapanyagot.²³ A ringóvágó állandó felügyeletet igényelt, egyrészt, hogy minden darabot ugyanolyan méretűre vágjon, másrészt mivel a perem nélküli, henger alakú tőkéken mindig egy irányba (az óramutató járásával megegyezően) forogtak a kések, ezért egy falapáttal a húsdarabokat a gép közepe felé kellett igazítani. Az így elkészült húsmasszához a fűszereket papírba csomagolt nehezekek segítségével mérte ki és adagolta az üzemvezető, így azok pontos mennyisége még a dolgozók előtt is titokban maradhatott.²⁴ A szeletelt és fűszerezett húst végül a speciális kések segítségével²⁵ rizsszem nagyságúra aprították. A Vidoni téliszalámi receptjét – mely a gyár legfontosabb terméke volt – egy korabeli húsipari szakkönyv²⁶ a következő alapanyagok és arányok megjelölésével szerepelteti: 100

¹⁸ Kakucsai 2005. 14–26.

¹⁹ Bornyi 1977. 37.

²⁰ Interjú a gemonai Renato Contessivel, aki édesapjához hasonlóan több szalámigyárban is dolgozott szezonális munkásként, nagybátyja pedig a debreceni Vidoni gyár alkalmazottja volt hosszú időn keresztül. Gubiani 2010. 27., 40–43. Rövid, általános érvényű leírással szolgál ezen kívül: Petrichevich-Horváth 1939. 747–751.

²¹ Bornyi 1977. 38., illetve Gubiani 2010. 41–43.

²² Uo., illetve l. a függelékben: 1. és 2. táblázat.

²³ Gubiani 2010. 42.

²⁴ Bornyi 1977. 39.

²⁵ A ringókés a hentesek vágóeszköze, amellyel a szaláminak való húst aprítják. Kálnási 2005. 487.

²⁶ Kertész 1943.

kg sertéshúshoz 280 dkg konyhasó, 2 dkg konzervsó, 2 dkg salétromsó, 50 dkg tört fehérbors, 5 dkg cukor és 3 dkg fokhagyma. Az adatok hitelességét illetően annyi bizonyosan megállapítható, hogy a hús és a só aránya megegyezik az artegnai lakosok által ismertett, helyi szalámikészítési eljárás során használt mennyiségekkel.²⁷ A Vidoni-féle paprikás szalámi ugyanilyen mennyiségű húshoz szükséges fűszerei a szakkönyv alapján már más arányokat mutatnak: 200 dkg konyhasó, 8 dkg salétromsó, 6 dkg cukor, 8 dkg fokhagyma és 40 dkg paprika. A gyárban felhasznált összes alap- és segédanyagról Bornyi részletes táblázatot közöl, mely szintén iránymutató nemcsak az összetevők jellegét, hanem minőségüket illetően is.²⁸

Az ilyen módon darabolt és fűszerezett húsmasszát fateknőkbe döngölték levegős részeketől mentes tömböt hozva létre, hogy elkerüljék annak elszíneződését vagy megromlását. Mielőtt a szalámikészítéshez felhasználták volna, hosszú időn át (2–3 naptól egészen 20–30 napig) érlelték az anyagot egy erre a célra létesített raktárban, ugyanis a só és a fűszerek kifogástalan konzerválást biztosítottak. A fateknőkről pontos nyilvántartást vezettek, rögzítve a bekeverés napját, az aznapi átlag külső, valamint a füstölés időtartama alatti hőmérsékletet is.²⁹ A megfelelő idő elteltével a tömböket egy lapát segítségével kisebb darabokra választották és téglalap alakúra formálták, majd 15–20 kg-os ládában felvonóval a műhelybe szállították, ahol a töltés következett. Ez a Vidoni téliszalámi esetében kizárólag átvizsgált és sótól kimosott lóbelbe történt, amit végül feszesre kötöttek meg. A szalámi egyenes formájának elérése érdekében – mivel töltésnél a rudak ívessé váltak – a masszát kézi erővel nyomták össze és töltötték be. A bél beszerzése nem volt egyszerű, mivel hatalmas mennyiségre volt szükség és ugyanabban az időszakban számos gyárnak volt hasonló igénye. Emiatt többek között Amerikából is vásároltak, ahonnan az áru hajón érkezett a trieszti kikötőbe, amit azután vasúton juttattak el Debrecenbe.³⁰ A cég egyik fennmaradt főkönyvének több bejegyzésében is megtalálhatóak ilyen tárgyú beszerzéseik, megnevezve üzletfeleiket is.³¹ Emellett levelezésükben is többször említést tesznek róla: „*Hétfőn vásároltunk 3800 méter lóbelet... amit Debrecenbe küldtünk.*” – Luigi Vidoni levele 1906. október 24-én Bécsből Artegnába.³²

A töltést követően, de még a kötözés előtt a munkások tapintással vizsgálták át a szalámirudakat, melynek során a betöltött massa állagát és tömörségét ellenőrizték annak érdekében, hogy beavatkozhasanak ott, ahol eltérő nyomás alatt lévő részek lehettek. A szakértő kezek ugyanis felismerték a hústöltelék tömörségének különbségeit, melyek megakadályozhatták a sikeres érlelést, penészedést, illetve a hús elszíneződését okozva. A kötözők munkája szintén segítette a szalámi megfelelő formájának elérését, amellett, hogy a feladat gondos és szakszerű elvégzése a sikeres füstölés és érés egyik záloga volt.³³ A

²⁷ A szerző által 2010. szeptember 6-án artegnai lakosokkal készített interjú, melynek adatszolgáltatói: Asterio de Monte (1931) via Luigi Menis 5. és Gianni Palmíni (1944) via Guarnerio D'Artegná 43., Artegna.

²⁸ L. függelék: 3. táblázat.

²⁹ Bornyi 1977. 43.

³⁰ Gubiani 2010. 43.

³¹ Főkönyv családi magántulajdonban. Példa főkönyvi bejegyzésből: Signor Bianchin Giovanni Treviso 1907. 2/11 fattura budelli £ 132, (Bianchin Giovanni úr, Treviso, 1907. november 2. számla bélről, 132 líra) 65.

³² A szöveg eredetije: „*Lunedì abbiamo acquistato metri 3800 di budelli cavallo... che li abbiamo fatti spedire a Debreczin.*”

³³ Bornyi 1977. 39.; Gubiani 2010. 44.

szalámi megromlásának elkerülésére Bornyi adatai szerint a rudak légtelenítéséhez tűkefeket használtak, melyet feltüntet a gyártáshoz felhasznált eszközök lajstromában.³⁴

A kötözés végeztével a szalámit kocsikra tették és a füstölőbe vitték, ahol farudakra erősített szegekre akasztották egymástól néhány centiméteres távolságban.³⁵ A füstölés 3–4 napot vett igénybe, melynek időtartama alatt a belső hőmérsékletet nem engedték tíz fok fölé emelkedni. A művelethez szükséges fát már nyár végén előkészítették, hogy rendelkezésre álljon a november első napjaiban kezdődő munkához.³⁶ A háromujjnyi vastag és fél méter hosszú hasábokra aprított száraz bükkfát (melyről úgy tartották, Vidoniék szalámijának különleges ízét adta) tepsiken mozgatták a teremben az egyenletes meleg füst biztosítása érdekében. A felakasztott szalámikkal teli kocsikat oda-vissza járatták tíz-tíz percre megállítva a füstölő néhány kiválasztott pontja között a füst koncentrációjának megfelelően mindaddig, amíg a kívánt állapotot el nem érték.³⁷ A füstölés menetéről Contessi a következő módon számol be:

*„A parázsos kívül apámnak oda-vissza kellett vinnie a füstölendő szalámikat is, amiket erre rendszeresített füstölőkocsikra raktak. Egy előre meghatározott idő elteltével a szalámit másike kocsira helyezték és átvitték az érlelésre használt raktárba. A parázsos és szalámis kocsik oda-vissza mozgását többen végezték egyszerre, amennyiben sok volt az áru és a füstölők tele voltak, folyamatos váltást biztosítva. Hogy a füst hőmérsékletét ellenőrzés alatt tartásák, a terem alsó részében, a padló szintjén ventilátorok fűjtak be hideg levegőt.”*³⁸

A ventilátorok beszerzése és alkalmazásuk kezdete a debreceni gyárban a fennmaradt családi levelezés alapján az 1908-as évre tehető: *„Ami a ventilátorokat illeti, teszünk egy próbát. Nem kerülnek sokba, körülbelül 40–50 korona egy darab.”*³⁹ Használatukat megelőzően a levegő keringetését szellőzőrácsok segítették elő.

A füstölést követően szállító rudakra akasztva vitték át a szalámit a szárítóba, ahol naponként átmozgatva általában 20–30 napig szikkadtak. 1–2 hét elteltével a salétromsótartalom miatt felületükön zöld penész jelent meg, amit száraz, durva ruhával töröltek le, majd ismét helyükre akasztották őket. Ezt követően egy héten, 10 napon belül a rudak felületén nemespenész keletkezett, amely az érlelési folyamatban játszott szerepe mellett a szalámi sajátos megjelenését adta.⁴⁰ Bornyi adatai szerint a téliszalámi súlyvesztése az érlelés, szárítás folyamán az átlagosnál alacsonyabb szinten maradt a gyártás során használt lóbél vastagságának, a szalámimassza tömörségének és relatív zsírszegénységének köszönhetően. A fentebb bemutatott eljárás során előállított, első osztályú szalámi íze jellegzetes, egyedi zamatú volt. Egész rúd állapotában szellős, hűvös helyen, felfüggesztve

³⁴ L. függelék: 4. táblázat.

³⁵ Bornyi 1977. 40.; Gubiani 2010. 45.

³⁶ *„A héten végzünk a fa rendbetételével, azzaz a farágással.”* – *„... in settimana terminiamo di mettere a posto ossia di fare tagliare la legna.”* Giovanni Battista Vidoni levele Artegnába 1908. szeptember 15-én.

³⁷ Gubiani 2010. 45.

³⁸ A szöveg eredetije: *„Oltre alle braccie, mio padre, doveva trasportare avanti e indietro i salami da affumicare che venivano caricati su appositi carrelli per l'affumicazione. Dopo un periodo di tempo prestabilito, i salami venivano rimessi su altri carrelli e trasportati nei magazzini per la stagionatura. Lo spostamento avanti e indietro dei carrelli delle braccie e dei salami veniva fatto da più persone continuamente in quanto la merce era tanta e le sale di affumicazione erano ampie a sufficienza per assicurare un continuo ricambio. Per assicurare una temperatura controllata dei fumi, dei ventilatori soffiavano aria fredda nella parte bassa della stanza a livello di pavimento.”* Uő. 40.

³⁹ Giovanni Vidoni levele Debrecenből Artegnába 1908. augusztus 19-én. A szöveg eredetije: *„Per quanto riguarda i ventilatori faremo una prova. ...costano poco, circa 40–50 corone l'uno.”*

⁴⁰ Bornyi 1977. 40.

tárolva tíz hónapon keresztül sem avasodott meg vagy száradt ki, nem romlott meg. Külső megjelenése fehér nemespenésszel bevont, síma, henger alakú, 8–10 cm átmérőjű rúd, melynek felső vége hegyes, alsó része gömbölyded alakú, hosszúsága 60 és 120 cm között mozgott. A tapintásra kissé rugalmas, 1–1,5 kg súlyú szalámi ovális vágási felületének színe az érőben lévő meggyre emlékeztetett, negyed-ötöd részben apró, fehér szalonnás zsírszemcséket tartalmazott. A vékonyra vágott szeletekről a bőr egy szalagban, könnyen lehúzható volt.⁴¹ A minőséget próbaszeleteléssel állapították meg, s a nem tökéletesen konzerválódott, lágy tapintású szalámit 20%-kal olcsóbban értékesítették. Másodosztályú árut nem állítottak elő, ilyen termék készítése csak kivételes esetekben, azaz nem megfelelő gyártási körülmények következtében fordulhatott elő. Ez a Vidoni sertésszalámi néven ismert termék azonban az évi össztermelésnek mindössze 1–2%-át tette ki.⁴²

A szalámirudak plombanyomatára a cég olasz nevének (*Fratelli Vidoni e Compagnì*) rövidítése, F. V. C. jelzés került, címkéjén, mely barna kartonpapírból készült, a következő nyomtatott szöveg állt: Vidoni Testvérek Debrecen. Ennek hátlapján a korábban említett keverőteknő sorszáma volt feltüntetve, mely a szezon végéig folytatólagos számozással haladt előre. A címke ezen kívül tartalmazta a kötöző munkás számjelét is, mely szintén a jobb azonosíthatóságot szolgálta, s egy esetleges minőségi kifogás esetén jó szolgálatot tehetett.⁴³ Csomagolás előtt a szalámit szalagozták, a rudakra merített papírgyűrűt tettek, mely egy tenyérnyi területen, félkör alakban, fehér alapszínen piros-fehér-zöld csíkozással volt ellátva. A 30-as évektől a kör alakú felületre Debrecen szabad királyi város címere került kék-sárga színekkel, Vidoni szalámi Debrecen körirattal.⁴⁴

A készáru kiszállítása a megrendelések sorrendjében történt, mindig a legkorábban gyártott árut küldve ki a raktárból. A rudakat faháncs közé téve göngyölegbe helyezték, mely az áru súlyához és hosszúságához volt méretezve. A kartondobozokat kenderzsineggel kötötték át és F. V. C. jelzésű plombával zárták le, a nagyobb mennyiségek esetében használt ládákat acélabroncsozták és kézi géppel pántolták le. A vasút ugyanezen jelzéssel és folytatólagos számozással jelölte a gyári küldeményeket, a rendeltetési hely adatainak feltüntetése mellett.⁴⁵ A szállításhoz szükséges dokumentumokat⁴⁶ folyamatosan szabályozták: ennek alapján a fuvarlevélhez mellékelték a származási bizonyítványt, továbbá az elsőfokú közigazgatási hatóság állatorvosának igazolását és feltüntették a „szalámi sertéshúsból” szöveget is. Az 1930-as évektől külön igazolást szerepeltettek minden egyes szalámi rúdon a termék trichinella-mentességéről, németországi és svájci szállításnál „*strichina free?*” felirattal.⁴⁷ A feladás portósan vagy bérmentve történt, a szállítási költséget Fiuméig vagy az első tengeri kikötőig a gyár viselte, a szállítással járó kockázatok pedig a

⁴¹ Bornyi 1977. 8.

⁴² Uő. 43.

⁴³ Gubiani 2010. 45.

⁴⁴ A Herz és a Pick gyárakkal szemben a Vidoni azért nem használhatta Magyarország címerét, mert a cég tulajdonosai megőrizték olasz állampolgárságukat. Bornyi 1977. 43.

⁴⁵ Uő. 44.

⁴⁶ „498. A m. kir. minisztérium 1915. évi 4.292. M. E. számú rendelete, mindennemű disznózsírnak, szalonnának és sertéshúsnak a magyar szent korona országainak területén kívül eső helyre vasúton, hajón vagy gépkocsin történő szállításához szükséges igazolványokról.” MRT 1915. 1782.

⁴⁷ A debreceni trichinella-vizsgálat története szoros kapcsolatban van a Vidoni Szalámigyárral, mely a 30-as évek elején engedélyt kapott termékeinek külföldi értékesítésére azzal a feltétellel, hogy az áru trichinella-mentességét igazolja. Ennek köszönhetően kezdődött meg 1932–33-ban ez a típusú vizsgálat a városban. Nemeséri 1965. 206.; Bornyi 1977. 45–46.

célállomásig terheltek a gyártót. A postára, vasútállomásra általában naponta, saját járművükön fuvarozták ki az árut a postai küldemények, illetve a vonat indulásához igazítva, rendszerint délután öt és hat óra között.⁴⁸ A munkafolyamat a kiszállítással ért véget.

A rendelkezésre álló forrásanyag igen részletes és szemléletes képet nyújt nemcsak a gyártási folyamatról, hanem az ahhoz kapcsolódó tevékenységekről és tényezőkről is, melyek mind hozzájárultak ahhoz, hogy a debreceni Vidoni szalámi létrejöhesse, majd a nemzetközi piacon is megállja a helyét. A megismert információk alapján egyértelműen megállapítható, hogy a kiváló minőségű helyi alapanyag mellett a friuli hagyományokon alapuló gondosan megtervezett gyártási eljárás és az ezt elvégezni tudó, hozzáértő munkások együttesen biztosították az egyedülálló minőséget és a cég sikerét. A felhasznált források révén nyomon követhető, hogyan integrálódott a Vidoni Szalámigyár nemcsak a város életébe, hanem a régió mindennapjaiba is a sertésstenyésztés egyik legnagyobb felvevőjeként, nagyüzemként, foglalkoztatóként, szoros kapcsolatokat alakítva ki a környékbeli gazdákkal, uradalmakkal. A Vidoni család több évtizedes debreceni jelenléte és az irányításuk alatt álló üzem tehát jelentős mértékben befolyásolta a város gazdasági életét és egy olyan iparág meghonosodását segítette elő, mely bár igazodott a hagyományokhoz, egyben új irányvonalat is képviselt.

⁴⁸ Bornyi 1977. 44–44/a

Függelék

1. táblázat. A Vidoni gyárban előállított termékek listája az első osztályú áruk esetében:⁴⁹

	Jellege	Főbb piacai	Gyártás évei	Megjegyzés
Téliszalámi	Vidoni	Magyarország, Hollandia, Ausztria, Csehszlovákia, Lengyelország, Németország, Svájc	1885–1947	1936-ig egyedüli cikk
Vidoni szalámi	svájci	Svájc	1935–1942	vörösborral milánói módra
Culari	téli vastag	Bécs	1935–1942	marha vakbélben
Szalámi-kolbász	Vidoni	Magyarország	1936–1944	
Vadászkolbász	sertéshúsból	Magyarország	1935–1945	
Tartósított kolbász	sertéshúsból	Debrecen	1945	
Füstölt húsok	sertéshúsból	Debrecen	1946	
Vörösáruk	hagyományos	Magyarország	1936–1944	
Pároskolbász	debreceni	Pest és vidék	1936–1944	
Paprikás szalonna	debreceni	Pest és vidék	1936–1944	
Füstölt szalonna	kolozsvári és angol	Pest és vidék	1936–1944	
Sertészsír	kevert	Magyarország, Csehszlovákia, Anglia	1920–1938	a lágykővérjéből kiolvasztva

⁴⁹ Bornyi 1977. 47.

2. táblázat. A gyárban harmadrendű termékként előállított cikkek:⁵⁰

	Jellege	Főbb piac	Gyártás éve	Megjegyzés
Kuneger (inas húsú szalámi)	inas hússzalámi	cucbolt	1895–1947	
Kenyérszalonna	sós	cucbolt	1936–1944	
Préstepertő	pogácsához	cucbolt	1895–1947	
Sertésfej	nyers	Girgács Béla hentes, ⁵¹ Debrecen	1895–1947	
Láb-fej-köröm-farok	nyers	cucbolt	1895–1947	
Üzleti csont	levescsont	cucbolt	1895–1947	
Lapocscsont	hulladék	enyvgyár, Budapest	1895–1947	
Kaparékzsír	hulladék	saját szappanfőzéshez	1895–1947	

3. táblázat. A gyárban felhasznált alap- és segédanyagok az 1936. évben:⁵²

Nyersanyagok	Minőség	Felhasználás	Szállító
Sertés színhús	két éves feketeföldi mangalica	szalámihús	
Inas sertéshús	két éves feketeföldi mangalica	szalámihús	
Marha színhús	fiatal bika	vörösáruhoz, kolbászhoz	marha nagyvágók
Táblás szalonna	bőrös nyers	fehérárukhoz	

⁵⁰ Bornyi 1977. 47.

⁵¹ Girgács Béla, debreceni hentes híres disznósajtjának alapanyagát a Vidoni gyárból szerezte be. Szilágyi 1977. 27.

⁵² Bornyi 1977. 34.

Fűszerek	Minőség	Felhasználás	Szállító
Szemes bors	Muntok ⁵³	töltelékárukhoz	budapesti kereskedő
Konyhasó	őrölt	töltelékárukhoz	Hangya, Debrecen
Salétromsó	őrölt	töltelékárukhoz	Gyógyárker., Debrecen
Konzervsó	őrölt	töltelékárukhoz	Gyógyárker., Debrecen
Porcukor	őrölt	szalámihoz	Hangya, Debrecen
Fokhagyma	fejes	hentesárukhoz	helyi piacról
Vörösbor	Pal. pecsenye	Vidoni szalámihoz	borkereskedés, Debrecen
Paprika őrlemények	édesnemes és erős/csípős	hentesárukhoz	Hangya, Debrecen

Segédanyagok	Minőség	Felhasználás	Szállító
Lóbél (vastag)	sózott	téliszalámihoz	dél-amerikai cég
Marhabél (vastag)	sózott	svájci szalámihoz	pesti kereskedő
Marha vakbél (pomedli)	sózott	culari szalámihoz	pesti kereskedő
Sertés vastagbél	sózott	szalámikolbászhoz	béliparos helyben
Sertés vékonybél	sózott	sertéskolbászhoz	béliparos, helyben
Kötöző zsinég	kender	hentesárukhoz	szegedi gyár
Címke	karton	szalámihoz és hentesárukhoz	Globus Nyomda, Budapest
Plomba	ólom	szalámihoz	gyár, Budapest
Zárszalag	papír	szalámihoz	Globus Nyomda, Budapest

⁵³ Swahn 2003. 110. Muntok a korszakban az indonéz Bangka-sziget fővárosa, melynek legfőbb kiviteli cikke a városról elnevezett fehérbors.

Csomagolóanyagok	Minőség	Felhasználás	Szállító
Zsírpapír	első osztályú	eladáshoz	Globus Nyomda, Budapest
Faháncs	szálas	áruládázáshoz	kereskedő, Budapest
Karton doboz	5 kg-os	postai csomagolás	kereskedő, Budapest
Faláda leszabva	15–20–30 kg	postai csomagolás	fakereskedés, Debrecen
Acél abroncs	szalag	láda lezárásához	vaskereskedés, Debrecen

Üzemanyagok, takarmány	Minőség	Felhasználás	Szállító
Ammóniák só	szabvány	hűtőberendezéshez	Bécs
Bükkfa ½ fm-es	hasítva	füstöléshez	Bajomi nagykereskedő, Debrecen
Kőszén	első osztályú	kazánfűtéshez	Bajomi nagykereskedő, Debrecen
Motorbenzin	normál	gépkocsikhoz	kereskedő, helyben
Száraz széna	I. r.	lótáp	terménykereskedő, Debrecen
Zab	I. r.	lótáp	terménykereskedő, Debrecen

4. táblázat. A gyártáshoz felhasznált berendezések és eszközök:⁵⁴

	Darab-szám	Rendeltetése, helye	Üzembe helyezés éve	Megjegyzés, kapacitás
Húsáru mázsza tizedes	1	mázsaház	1895	500 kg-os
Tolósúlyos mázsza	1	mázsaház	1900	1000 kg-os

⁵⁴ Bornyi 1977. 41–42.

	Darab- szám	Rendeltetése, helye	Üzembe helyezés éve	Megjegyzés, kapacitás
Hűtőberendezés	1	gépház	1895	-5–+6 Celsius- fokig
Húscsepegtető lemez	4	előkészítő terem	1931	60 kg-s
Vizsgáló diaműszer	1	állatorvosi labor	1931	német gyártmány
Húsdaráló gép	1	műhelyterem	1895	elektromos
Húscsúszda	1	darabológép felől a pince előkészítőbe	1895	4–5 fm hosszú
Ringavágó gép	3	befejező terem	1895	5–6 tagú
Ringa falapát	3	a gép mellett	1895	kéziszerszám
Húsláda	több	szállításhoz	1895	20–25 kg-os
Fateknő	5	masszagyúrára	1895	36 q
Árufelvonó	1	húsládák szállításához	1895	100 kg-os
Szalámitöltő gép	1	kézi meghajtású	1895	20 kg-os
Tűkefe	1–1	kötöző munkások	1895	tucatnyi vékony
Szalámitartó léc	sok	szárításhoz	1895	henger alakú kemény fából
Kolbászhus daráló- és töltőgép	1	hentesműhely	1936	20 kg-os
Zsírolvasztó üst	1	fatüzelésű	1931	150 literes
Zsírkeverő gép	1	elektromos	1931	100 kg-os
Gőzkazánok	2	szalámi szárító fűtése 1895 és 1927		kis kapacitású
Gőzfűtő csőrendszer	2	szalámi szárító fűtése	1895–1927	maximum 12–13 Celsius fok
Vízmelegítő üst	1	fatüzelésű	1895	100 literes

5. táblázat. Az értékesítés és a szállítás során felhasznált eszközök listája:⁵⁵

Értékesítés	Darabszám	Rendeltetés, helye	Üzembe helyezés éve	Megjegyzés, kapacitás
Húsbontó asztal	2	hentesműhely	1895	15x1,5 m
Húsbontó asztal	1	előkészítő (IV–X. hó)	1935	7x1,5 m
Húsbontó asztal	1	hentesáru műhely	1936	4x1,5 m
Hentespult	1	hentesüzlet	1895	4x1 m
Húsvágó tőke	1	hentesüzlet	1895	kerek
Fa körfűrész-gép	1	nyáron az udvaron	1895	villanymeghajtású

Szállítás	Darabszám	Rendeltetése, helye	Üzembe helyezés éve	Megjegyzés, kapacitás
Stráfszekér	1	áruszállítás	1895	kétlovas
Ford teherautó	1	áruszállítás	1932	5 tonnás
Fedeles hintó	1	személyszállítás	1900	kétlovas
Ford személygépkocsi	1	személyszállítás	1932	5 személyes

⁵⁵ Bornyi 1977. 41–42.

Barbara Blaskó

Workshop Secrets of the Vidoni Salami Factory in Debrecen

The owners of Debrecen's largest salami factory arrived to the city from the Italian Friuli, and brought with themselves from there not only the methods of making salami, but also the salami makers working in their factory. The workshop secrets of Vidoni lay exactly in these: procedure and craftsmanship.

However, we should not forget about the local facilities that made production possible. The data, memoirs and interviews recorded in the era reveal the everyday life of the factory, the suppliers, and pastoral pig slaughters, all of which reflect the relationship between the factory and the countryside.

Besides this, they provide information that other types of resources cannot provide. The aim of the study is then to present the factory from a new perspective, focusing on its everyday life and the production process of the famous Vidoni salami.

Források

Levéltári források

ASU	Archivio di Stato di Udine
MNL HBML	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
IV.1009.p	Debrecen Város Tanácsának iratai. Népszámlálások iratai. Debrecen lakóinak összeírása (1870)
VII.4.d	A jogszolgáltatás területi szerveinek iratai. A Debreceni királyi törvényszék iratai. Cégbírósági iratok.

Forráskiadványok

Dessewffy 1989.	Dessewffy György: Nagyüzemi gazdálkodás a két világháború között. Egy fejezet a Dessewffy hitbizomány történetéből. In: Helytörténeti tanulmányok 7. Szerk.: Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza, (1989). 23–75. http://nmm.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/25-77.pdf (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 11.)
Kálnási 2005.	Kálnási Árpád: A debreceni cívis élet lexikona. [Debrecen, 2005.] Online: http://silver.drk.hu/sites/default/files/feltoltes/kiadvanyok/1_kotet.pdf (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 11.)
MRT 1915.	Magyarországi Rendeleték Tára, 49. évf. Bp., 1915. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1915/?pg=0&layout=s (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 11.)

Sajtóforrások

Népszava, 44. évf. (1916), 331. sz., 1916. november 29.
Tiszántúli Ipar és Kereskedelem, 2. évf. (1926), 47. sz., 1926. november 21.

Szakirodalom

Blaskó 2012.	Sornicótól Debrecenig: A Vidoni-szalámi története. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXXII. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, (2012). 175–191.
--------------	--

- Bornyi 1977. Bornyi József: A debreceni szalámigyártásról 1867–1948-ig. Debrecen, 1977. szeptember 30. (Kézirat)
- Gubiani 2010. Gianfrancesco Gubiani: Le origini friulane del salame ungherese. Gemona del Friuli, 2010. (Kézirat a szerző birtokában.)
- Kakucsi 2005. Kakucsi Géza: Tanyasi életképek Debrecen-Belsőohat tanyán az 1920-as és az 1930-as évek elejéről. In: Rálátás. Zsákai helytörténeti-honismereti, kulturális tájékoztató, 4. (2005) 1. sz. 14–26.
- Kertész 1943. Kertész István: Húsipari szakkönyv: bevezetés a hentesáru különlegességek készítésének műhelytitkaiba: tartalmazza 214 féle hentesáru különlegesség pontos receptjét és készítési módját. Debrecen, 1943.
- Nemeséri 1965. Nemeséri László: A trichinellózis mint világprobléma; a trichinellózis jelentősége Magyarországon. In: A MTA V. Orvosi Tudományok Osztályának közleményei. Szerk.: id. Isssekutz Béla. Bp., XVI. kötet (1965) 2–3. sz. 181–193.
- Petrichevich-Horváth 1939. Petrichevich-Horváth Miklós: Szalámiipar. In: Statisztikai Szemle, 17. (1939) 6. sz. 747–751.
- Swahn 2003. Swahn, Jan-Öjvind: A fűszerek zamatos története. Bp., 2003.
- Szilágyi 1977. Szilágyi Dezső: Ötszáz éves a szervezett debreceni húsipar. „Munkaszervezés és hatékonyság” Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége Hajdú-Bihar Megyei Szervezete Tavaszi Tudományos Ülészakán elhangzott előadásának anyaga, 1977. április. (Kézirat)
- Szűcs 2000. Szűcs Ernő: Debreceni Vásárpénztár Rt. In: Múzeumi Kurír 73. Szerk.: Dankó Imre. Debrecen, (2000). 26–29.
- Zanini 1964. Zanini, Lodovico: Friuli Migrante. Udine, 1964.

Mokánszki János

Az 1918–1919. évi influenza–(spanyolnátha-)járvány Debrecenben

Bevezetés

A történelem során az emberiség többször is megtapasztalta már, hogy hosszabb ideig tartó háborúk, háborúskodások idején a harcok által sújtott vidékeken járványok terjednek el mind a katonák, mind a lakosság körében. Nem volt ez másképp az első világháború alatt sem. Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében rögtön a háború elején, 1914 őszén a kolera ütötte fel a fejét a keleti fronton, ami hamarosan a hátszagra is átterjedt.¹ Emellett számos egyéb kór is terhelte a civileket (pl. tífusz, tuberkulózis), amelyek terjedését a rossz higiéniai körülmények és az elégtelen táplálkozás egyre csak fokozták. Ezek közül egyik sem volt olyan pusztító és gyors lefolyású, mint egy addig ismeretlennek számító betegség.

100 évvel ezelőtt egy világméretű influenzajárvány tizedelte meg a Föld népességét, amelyet a kortársak spanyolnáthának neveztek el. A megnevezés csalóka, mivel a korabeli és a későbbi kutatások bebizonyították, hogy a betegség feltehetőleg Közép-Ázsiából eredt.² Azonban helytálló hipotézis a kórokozó keletkezését illetően mind a mai napig nem született. A természettudósokat továbbra is foglalkoztatja a kérdés, hogy honnan indult a pandémia, és mi volt annak a kórokozója, de történész-perspektívából nézve sokkal érdekesebb, hogy a lakosság, a hivatalos szervek és a sajtó miként reagáltak a spanyolnátha-járványra, illetve, hogy az áldozatok számából és adataiból (pl. társadalmi állapot) milyen következtetéseket lehet levonni.

Tanulmányom célja az előbb felvetett kérdések megválaszolása Debrecen városát érintően. Az első részben az ide vonatkozó szakirodalom, a korabeli helyi sajtótermékek (*Debreczeni Újság* és *Debreczeni Független Újság*) és a polgármesteri hivatali iratok segítségével felvázolom, hogy a város hátszágként hogyan birkózott meg az első világháború adta nehézségekkel, köztük nagy hangsúlyt fektetve a spanyolnátha-járványra. Bemutatom, hogy milyen megelőző és védekező intézkedéseket írt elő a helyi tisztifőorvos, dr. Tüdős Kálmán, valamint milyen közhangulatot tükröznek vissza a hírlapok. A második részben a spanyolnátha áldozatairól készült statisztikákat veszem alaposabb elemzés alá, bemutattva, hogy helyi szinten mennyire volt súlyosnak mondható az influenzajárvány, milyen tényezők fokozták annak elterjedését, illetve mely társadalmi csoportokat milyen mértékben érintette.

Debrecen mint hátszág az első világháborúban

Debrecen városát igencsak megviselte az első nagy világgégés mind gazdasági, mind társadalmi, mind egészségügyi szempontból. A fellépő problémákkal a városvezetés nem volt képes megbirkózni, a közigazgatási bizottság a legtöbb esetben tehetetlen volt a lakosságot érintő kérdésekben. A városházán az elintézetlen ügyek egyre csak szaporodtak,

¹ Kótyuk 2011. 116–117.

² Szállási 2010. 1551.

miközben a lakosság körében egyre fokozódott a feszültség. Ebből kifolyólag a hadikölcsön-jegyzésekkel inkább a városi előljáróságot és a hadiszállítókat zaklatták. Néhány helyi gyár és kisüzem profitált a háborúból, mely még inkább fokozta a társadalmi feszültséget.³ Debrecen lakosai elégedetlenségüknek hangot is adtak azzal, hogy a konfliktus elhúzódása folytán egyre gyakoribbakká váltak a kisebb-nagyobb utcai megmozdulások.⁴

A kedvezőtlen gazdasági viszonyok miatt a villamosközlekedés és a közvilágítás gyakran szünetelt, emellett üzemek zártak be. Nagyon kedvezőtlenül érintette a háború az iparostársadalmat. Az anyaghíány, a megrendelések hiánya és az építkezések szüneteltetése munkanélküliséget eredményezett. Emellett az egészségügyi ellátással is voltak gondok: minden orvosra 10-15 ezer lakos jutott Debrecenben és Hajdú megyében! Az orvosok nagy részét a frontokra vitték, hogy az ott megsebesült katonákat tudják ellátni.⁵ A közegészségügyi viszonyokat rögtön a háború elején, 1914 szeptemberében-októberében a kolerajárvány rontotta, amely betegség a hazatérő sebesült katonák által jutott el Debrecenbe. A városvezetés rutinosan kezelte a helyzetet, mivel volt már erre példa korábban, békeidőben is, viszont a háború miatt a köztisztaság romlott, megágyazva ezzel a járványos megbetegedéseknek. Annak érdekében, hogy a kolera ne terjedjen át a lakosságra, a betegeket elkülönítették, a hazaérkező sebesült katonákat 5 napig a kijelölt megfigyelőálmásokon tartották, valamint az iskolákat ideiglenesen bezárták. Az elkülönítésre először a Gilányi-kaszárnyát jelölték ki, majd a városi szegényházat átalakították „kolera-kórházzá”.⁶ Emellett a rendőrség igénybe vette a polgárőrség munkáját, hogy nagyobb erővel tudják ellenőrizni a köztisztaságot. A lakosságot is igyekeztek tájékoztatni a megfelelő higiéniai körülmények megtartásáról. Ezek az óvintézkedések sikeresnek bizonyultak, ugyanis a betegség nem terjedt el a lakosság körében, legalábbis a sajtóból ez olvasható ki.⁷

A folyamatos rekvirálások és az elhúzódó háború következtében problémák mutatkoztak az élelmiszerellátás terén. A város a beszolgáltatásokon túl a mezőgazdasági munkaerőhiány miatt sem tudta ellátni a várost étellel.⁸ Fokozta még a feszültséget a lakosság körében a folyamatos árdrágítás is. Ezzel a helyzettel az úgynevezett élelmiszer-uzsorások vissza is éltek, akik a piaci árnál jóval drágábban adták el termékeiket. A belügyminisztérium rendeletet is hozott ellenük már a háború elején.⁹ Az ilyesfajta kihágások annyira elszaporodtak az elhúzódó háború miatt, hogy 1918 augusztusában körülbelül 300 árdrágítási per volt a törvényházán. Ezt a helyzetet úgy igyekeztek konszolidálni, hogy 1915 júniusában felállították az ármegállapító bizottságot, melynek feladata az élelmiszerárak szabályozása volt.¹⁰ Az élelmiszerárak drágulása ugyanis hozzájárult ahhoz, hogy növelje a társadalmi feszültséget Debrecenben. A háború negatív hatását a mezőgazdasági termelők is igencsak megérezték, mivel a város folyamatosan rekvirálta terményeiket. Ez a parasztságot az élelmiszerek rejtegetésére sarkallta.¹¹

³ Irinyi 1997. 408–410.

⁴ Uo. 410.

⁵ Uo. 411.

⁶ DU, 1914. szeptember 27. – *A kolera. Megalakult a járványbizottság.*

⁷ DU, 1914. október 3. – *A koleraveszedelem izolálása.*

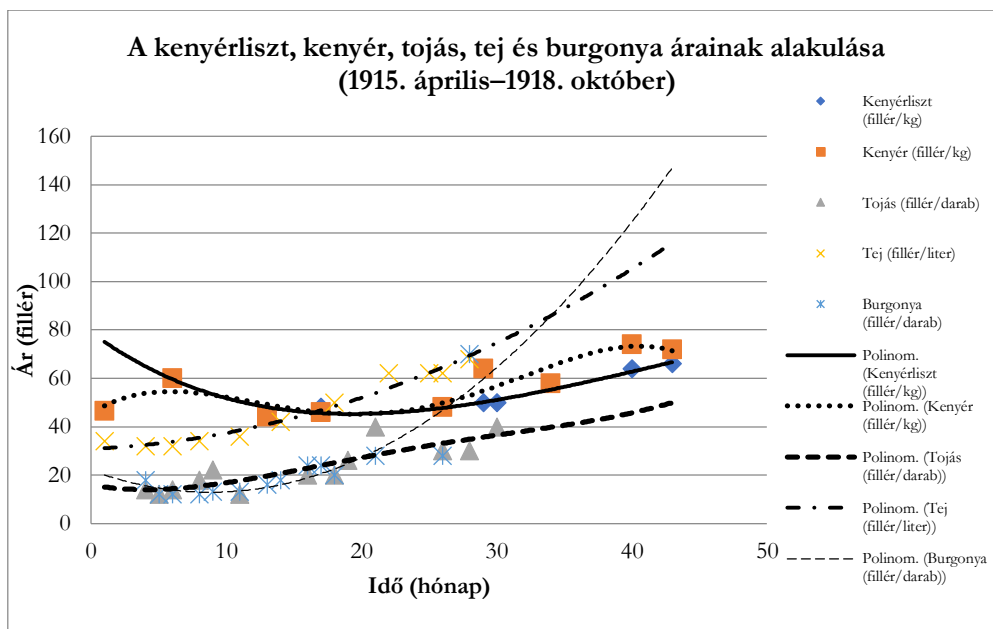
⁸ Irinyi 1997. 410.

⁹ DU, 1914. augusztus 12. – *Az élelmiszer-uzsorásai ellen.*; DU, 1914. augusztus 15. – *Az élelmiszer-drágaság ellen.*

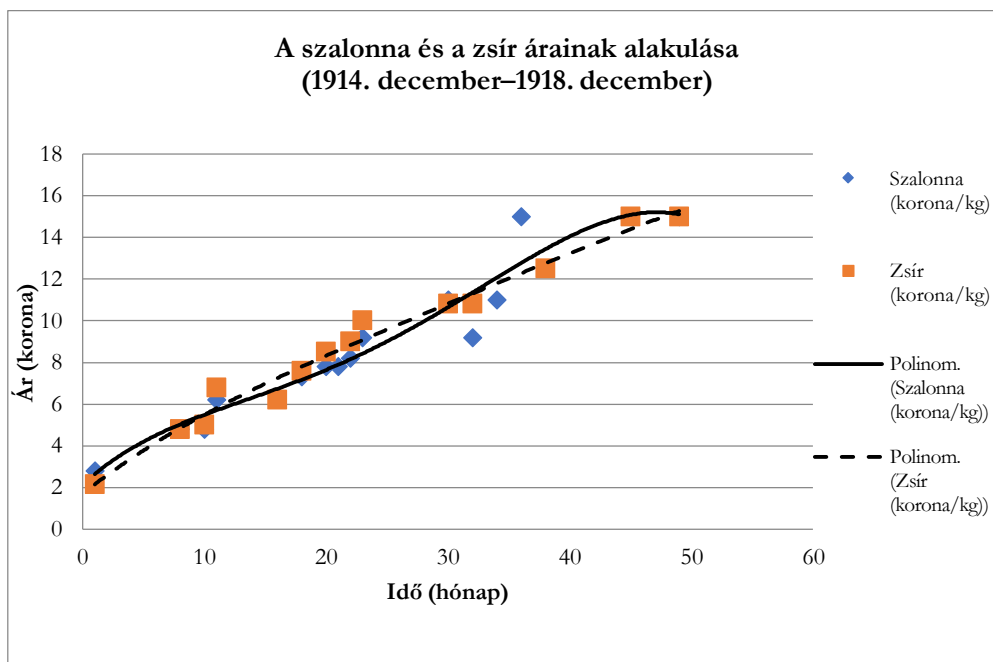
¹⁰ DU, 1915. június 27. – *Megalakult az ármegállapító bizottság.*

¹¹ Irinyi 1997. 410.

Hogy mekkora mértékű drágulás következett be az első világháború időszakában, az az alábbi diagramokon megfigyelhető.

Forrás: DU. Ábra: saját számítás és szerkesztés.

Forrás: DU. Ábra: saját számítás és szerkesztés.

A vizsgált hat árucikket két külön diagramon tudtam ábrázolni, mivel a lisztet, a kenyeret, a tejet és a tojást fillérben állapították meg, míg a szalonnát és a zsírt koronában.¹² A diagramok alapján megállapítható, hogy az ábrázolt élelmiszerek a világháború ideje alatt a többszörösére emelkedtek: a burgonya ára megnégyszereződött, a tojásé és a tej megduplázódott, a szalonna és a zsír ára az 1914-es árak majdhogynem nyolcszorosa lett 1918 végére. Ellenben a kenyérliszt és a kenyér ára hol emelkedett, hol csökkent, valamikor stagnált, de 1918-ra szintén megduplázódott az értéke. A kenyér ára 1916 áprilisa körül láthatóan csökkent, mivel a város nagyobb mennyiségű lisztkészlettel rendelkezett ekkor,¹³ azonban tény, hogy a kenyér értékének csökkenése a minőség rontásával volt megvalósítható, ugyanis a kenyérlisztet nem csak búzalisztból keverték, hanem adtak hozzá még rozslisztet is.¹⁴

A feltüntetett élelmiszercikkek, Debrecen agrárjellegéből adódóan, alapvetőnek voltak tekinthetők a korszakban, emellett a lakosság a legfontosabb tápanyagokhoz ezeken keresztül juthatott a legegyszerűbben. A kenyér és a burgonya a szénhidrát, a tej és a tojás a fehérje, a szalonna és a zsír a magas energiatartalma miatt volt fontosnak mondható. Az alapvető létszükségleti élelmiszerekhez sorolhatók még a zöldség- és gyümölcsfélék, azonban ezek áráiról csak 1918 második felében találtam némi utalást. Mindezek alapján arra merek következtetni, hogy a debreceni polgárok minőségi éhezésben szenvedhettek, mivel az egészséges életműködéshez elengedhetetlen tápanyagokhoz az élelmiszerdrágaság miatt nehezebben tudtak hozzájutni. A sok nélkülözés miatt az emberek többségének immunrendszere legyengült, könnyebben kaphattak el bármilyen betegséget. Talán azon túl, hogy egy addig ismeretlen vírussal álltak szemben, ez is közrejátszhatott abban, hogy olyan sok embert fertőzött meg a spanyolnátha Debrecenben (is).

Influenzajárvány Debrecenben

Mint korábban említettem, a spanyolnátha eredetét a mai napig nem sikerült tisztázni, azonban az tény, hogy a világháború során a folyamatos katonai mozgósítások csak fokozták annak terjedését. A világméretű influenzajárvány 1918 tavaszán indult el Észak-Amerikából és Dél-Európából. Ekkor kezdődött a pandémia enyhébb lefolyású szakasza, amikor legfeljebb bágyadságot, levertséget és három-négy napos lázat okozott a betegség. 1918 ősztől kezdve a spanyolnátha második hulláma söpört végig a Földön, ami a világ népességének egyharmadát megfertőzte és 40-50 millió ember halálát eredményezte. A magas halálozási arányért az influenzás megbetegedés szövődményeként jelentkező vérzéses tüdőgyulladás és légzési elégtelenség volt a felelős, amelyet feltehetőleg a másodlagos bakteriális fertőzés okozott.¹⁵ Ehhez még hozzá kell tenni, hogy ezzel a kórokozóval korábban még nem találkozott az emberiség, habár a korabeli orvosszakértők jelentős része tévesen a Pfeiffer-féle bacilust¹⁶ (amit az 1880-as években izoláltak) nevezte meg a járvány okozójának. A pandémiát pedig az 1889. évi influenzajárványhoz hasonlí-

¹² Az élelmiszerek alakulásairól a Debreczeni Ujság majdhogynem heti szinten tudósított.

¹³ DU, 1916. április 4. – *Leszállították a kenyérárakat.*

¹⁴ DU, 1915. február 2. – *A lisztkeverés újabb kötelező módja.*

¹⁵ Osztovits–Balázs–Fehér 2009. 2266–2267.

¹⁶ A bacilust Richard Pfeiffer boroszlói orvos fedezte fel. (Szállási 2010. 1551.)

tották, amelynek közkeletűbb elnevezése az „orosz nátha” volt. Az 1918–1919. évi járvánnyal szemben tanácstalanul álltak a korszak orvosai, mivel valójában nem ismerték annak kórokozóját, az antibiotikumos kezelés pedig akkor még ismeretlen volt az orvostudomány számára. Így az *Orvosi Hetilapban* cikkező szakemberek leginkább a kezelési módszereiket ismertették, ezek pedig némileg eltértek egymástól. Mindenesetre a szaklap íróit egészen 1920-ig foglalkoztatta a spanyolnátha.¹⁷

Az influenzavírus először a frontokon harcoló katonákat fertőzte meg, majd miután a sebesültek hazatértek, hamarosan átterjedt a lakosságra is. Mivel a betegség cseppfertőzéssel terjedt, bárki könnyen elkaphatta. Magyarországon 1918 nyarán mutatkozott meg a spanyolnátha, melyet az olasz frontról hazatérő sebesültek és hadifoglyok hoztak magukkal, majd Budapesten fokozódott először járvánnyá.¹⁸ A fővárosi vezetés hiába különítette el a betegeket, nem tudták megakadályozni, hogy rövid időn belül, a hazai vasútforgalom által felgyorsítva, más városokba is eljusson, többek között Debrecenbe is. Ezt a megállapítást bizonyítja, hogy a vasúti csomópontokon fokozottabban jelentkezett a járvány.¹⁹

Debrecen környékén az első, vélhetően spanyolnáthás megbetegedéseket 1918 júliusában jelentették. A hortobágyi halastavak építésénél dolgoztatott 76 orosz hadifogoly nál fedezték fel a betegség tüneteit: „*lázás torok-, légső és hörghurutok*”, viszont „*az esetek enyhén, szövődmények nélkül 4-5 nap alatt folytak le*”. Ezek közül egy sem volt halálos kimenetelű.²⁰ A debreceni közvélemény számára nem lehetett ismeretlen a spanyolnátha, mivel a helyi sajtó május óta olykor közzétett rövid tudósításokat a járványról. Ezek még csak nyúl-farknyi szövegek voltak a Debreceni Újság *Ujdonságok* és a Debreceni Független Újság *Hírek* rovatában.²¹ Azonban az idő előrehaladtával, ahogy az epidémia egyre terebélyesedett, az előbbi napilapban mondhatni külön rovatot kaptak a spanyolnátháról szóló hírek, melyeket nagy, vastag betűkkel ellátott címekekkel tettek közzé.

Júliusban és augusztusban még csak a járvány enyhébb lefolyású szakasza érintette Debrecen, halálos áldozata akkor még nem volt, és a tisztifőorvos, Tüdős Kálmán még csak az „*egyéb bántalmak*” közé sorolta.²² A járvány szeptember hónap második felében kezdett nagyobb méreteket ölteni, amikor is a havi közegészségügyi jelentés szerint 6 ember esett áldozatul az új betegségnek, viszont ez a szám ennél nagyobb lehetett, mivel abban a hónapban 28 tüdőgyulladásos halálesetet regisztráltak. Mivel a tüdőgyulladás az influenza szövődményének számított, így gyanítható, hogy az a 28 ember szintén a spanyolnátha miatt vesztette el életét. Az orvosok dolgát továbbá nehezítette, hogy az új betegségre nem állt fent bejelentési kötelezettség, így a fertőzések és a halálos áldozatok pontos számáról sem ők, sem az utókor nem értesülhetett.²³ Az influenzajárvány eszkalálódását jelezte, hogy Márk Endre udvari tanácsos polgármester szeptember 25-től október 7-ig tartó iskolazáratot rendelt el.²⁴ A tisztifőorvos szeptember havi jelentéséből pedig kiderül, hogy a körülmények ellenük dolgoztak és hogy nem sok esély volt a járvány

¹⁷ Szállási 2010. 1551–1553.

¹⁸ Géra 2009. 215.

¹⁹ Erre a következtetésre Soróczki-Pintér Balázs világított rá szakdolgozatában.

²⁰ DU, 1918. augusztus 6. – *A spanyol-nátha Debrecenben.*

²¹ DU, 1918. május 30. – *Ismeretlen járvány Spanyolországban.*; DFÚ, 1918. május 30. – *Uj járvány Spanyolországban.*;

DU, 1918. augusztus 2. – *A spanyol betegség Svájcban.*

²² DU, 1918. szeptember 6. – *Debrecen a múlt hóban.*

²³ MNL HBML IV.1414.b 13. d.

²⁴ DU, 1918. szeptember 25. – *Bezárják az iskolákat.*

mihamarabbi megfékezésére: „[...] *A betegség elterjedése ellen a köztisztaság fokozott fentartása, a jó élelmezés, egészséges, tágas, tiszta, levegős és világos lakó és munka helyiségek, kielégítő ruháztkodás, mértéktartás munkában és élvezetekben, szóval az általános közegészségügyi állapotokra kedvezően ható tényezők lévén az egyedüli védelmi eszközök, világos, hogy a mai súlyos viszonyok között igazán célravezető intézkedéseket tenni vagy javasolni majdnem lehetetlen.*” Annak ellenére, hogy elvileg ismerték az influenza kórokozóját, gyakorlatilag mégsem tudtak semmit annak terjedési körülményeiről. A tisztúfőorvos saját bevallása szerint „[...] *mindazok a különleges rendszabályok, melyek a fővárosban és másból elrendeltettek, ugyszólván értéktelenek, mert először is nem birnak kellő tudományos alappal, másszor pedig mert a legnagyobbbrészt keresztül vihetetlenek.*” A legjobb stratégiát a lakosság tájékoztatásában látta afelől, hogy akinél spanyolnáthát tapasztaltak, ágyban kellett maradnia mindaddig, amíg a lázas tünetek el nem múltak.²⁵ Azon túl, hogy a háborús terhek megnehezítették Debrecen lakosságának életkörülményeit, eleve nem sok esélye volt a városnak a járvány elkerülésére. Gondolok arra, hogy a lakhatási körülmények nem tették lehetővé, hogy minden egyénre elegendő négyzetméter jusson egy háztartáson belül. Ugyanis egy 1930-as években készült statisztika alapján a debreceni lakások 68 százaléka egyszobás volt, azok 31 százalékában 6 főnél többen laktak.²⁶ Ezáltal sok lakásban a zsúfoltság lehetett a jellemző, egy főre kevesebb légköbméter jutott, ami pedig az influenza könnyebb terjedését tette lehetővé. Igaz, hogy a tárgyalt korszakhoz képest két évtizeddel későbből származnak ezek az adatok, de feltehetőleg 1918-ban ennél rosszabb lehetett a helyzet.²⁷ Tüdős Kálmán a helyzetet tehát reálisan látta, ennek ellenére tévesen hitt abban, hogy szeptemberben volt a járvány tetőfoka, mivel már eleve szokatlanak tűnt, hogy 28-an haltak meg influenzában egy hónap alatt. Továbbá a fertőzöttek száma minden bizonnyal sokkal több lehetett.²⁸

A belügyminisztérium október 1-jén körrendeletben tájékoztatta a vármegyék elöljáróit, köztük Márk Endre polgármestert, a spanyolnátha-járvány országos szintű, minden társadalmi réteget érintő rohamos terjedéséről, a betegség természetéről és a javasolt védekezési stratégiákról. A rendelet szerint a spanyolnátha bágyadtságot, levertséget, lázat okozott, amelyhez nátha, szemhurut, köhögés, a fej, a derék és a végtagok fájdalma társult. A betegség kórokozója a fertőzött egyén orr- és szájnyalvákahártyáján tapadt meg, így a beteg tüszentése, köhögése által könnyen megfertőzhetett másokat. A rendelet tanácsként javasolta, hogy tartsák meg a megfelelő higiéniai körülményeket, valamint kerüljék a nyilvános helyiségek (pl. italmérők) látogatását és a közlekedési eszközök használatát.²⁹ Október 11-én a helyi napilapok tájékoztatták a lakosságot a belügyminisztériumi rendeletben leírt legfontosabb tudnivalókról a betegség jellegét és az ellene való védekezést illetően.³⁰

Mіндеzen intézkedések ellenére a járvány nemhogy csillapodott volna, sőt, inkább fokozódott. Októberben a spanyolnátha agresszívebben lépett fel, ugyanis abban a hónapban több százan betegedtek meg, és köztük számos halálos áldozat is előfordult. A vá-

²⁵ MNL HBML IV.1414.b 13. d.

²⁶ Timár 1986. 91.

²⁷ A debreceni lakások 1910–1920-as évekbeli állapotáról ezidáig nem sikerült forrást találnom.

²⁸ MNL HBML IV.1414.b 13. d.

²⁹ MNL HBML IV.1406.b 91. d.

³⁰ DU, 1918. október 11. – *Védekezés a spanyol betegség ellen.*; DFÚ, 1918. október 11. – *Védekezés a spanyol betegség ellen.*

rosvezetés Tüdős Kálmán javaslatára az iskolák zárva tartását október 7-ről 17-re hosszabbította meg.³¹ A spanyolnátha-járvány nemcsak a cívisvárost érintette jelentős mértékben. Sajtóértesülések szerint egész Hajdú vármegyét sújtotta az influenza, „*ugyszólván már minden városba és községbe befészkelte magát*”. A leginkább fertőzött települések Alsó-Józsa, Mikepércs, Nádudvar és Hajdúböszörmény voltak.³² Továbbá 10 településen, köztük Hajdúböszörményben és Hajdúnánáson vérhasjárvány is fertőzte a lakosságot.³³ Az egész vármegyében eluralkodott helyzetről Losonczy Álmos vármegyei tisztifőorvos jelentése adott bővebb áttekintést. A betegségnek főként a serdülőkorúak és a középkorosztály tagjai estek áldozatul, a tizenéves kortól fiatalabbak és az idősek pedig kevésbé. A vármegyei tisztifőorvos szerint ez azzal magyarázható, hogy ez utóbbi két korosztály kevésbé fordult meg nyilvános helyeken, ahol az influenza kórokozóját könnyebben elkaphatták.³⁴ Pontos számadatokkal Losonczy sem rendelkezett, azonban végzett némi becslést: „*[...] a vármegye lakosságának 10 %-a szenved a bántalomban, illetőleg többé-kevésbé átesett a fertőzésen. Igen súlyos kóros esetek tapasztaltak, a súlyosabb megbetegedések 60-80 %-a halálos, az elhanyagolt súlyos betegek csaknem valamennyien elpusztulnak [...]*”. Ehhez még hozzátette, hogy sokan nem vették komolyan a spanyolnátha tüneteit, így nem követték a hatóságok előírásait, tehát nem feküdtek ágyba, ezért a betegséget lábbon hordták ki, míg végül belehaltak annak szövődményeibe. A tisztifőorvos tapasztalatai alapján megállapította, hogy „*a jól szellőztetett lakások lakói, a dobányosok, a mérsékelten alkoholt élvezők, a tömegüléseket elkerülők, a betegektől magukat távontartók a ragályozástól megvannak óva*”.³⁵ A dohányzás mint védekezési stratégia később némi megerősítést nyert egy rövid cikkben a Debreczeni Ujság hasábjain. A cikk írója szerint a tüdőben lerakódó nikotinfüst sterilizáló réteget képezett, ezért az influenza kórokozói nem tudtak ott megtelepedni.³⁶

A helyi napilapok tanúsága szerint a spanyolnátha-járvány miatt igencsak válságos helyzet uralkodott a városban. A gyógyszertárakat folyamatosan megrohamozták a lakosok, emiatt a személyzet majdhogynem kimerült az állandó szolgálatban. A temetkezési vállalkozók kirakataiban pedig sorban álltak a spanyolnáthában elhunytakról írt gyászjelentések, amelyek szomorú látványban részesítették az arra járókat.³⁷ A betegség súlyosságát és gyors lefolyását az alábbi beszámoló kiválóan szemléltette: „*A spanyol nátha egyre jobban szedi áldozatait és sajnos a halálozási százalék is elszomorítóan szaporodik. Egyik helybeli temetkezési intézetnél tegnapelőtt délelőtt megjelent egy asszony és az ura részére koporsót rendelt. Beszéd közben elárulta, hogy ő is beteg. Mire a koporsót bazaszállította a temetkezési intézet, az asszony is halott volt. [...]*”³⁸

A járványos megbetegedések növekedése nagyobb erőfeszítéseket követelt meg a város vezetőitől, ezért 1918. október 18-án az Egészségügyi Bizottság az 1876. évi XIV. tc. 164 §-a értelmében Járványügyi Bizottsággá alakult. A bizottság tagjai között Tüdős Kálmán városi tisztifőorvos is helyet foglalt. A testület első intézkedései között táviratban

³¹ DU, 1918. október 6. – *A spanyol betegség Debrecenben. Az iskolák zárvatartásának kiterjesztése.*

³² DU, 1918. október 13. – *A spanyol-betegség Hajdumegyében.*

³³ DU, 1918. október 15. – *Spanyol-betegség és vérhas-járvány Hajdumegyében.*

³⁴ Ezt az állítást az áldozatokról készült statisztika is alátámasztja, amely a tanulmány második felében van feltüntetve.

³⁵ DU, 1918. október 15. – *Spanyol-betegség és vérhas-járvány Hajdumegyében.*

³⁶ DU, 1918. október 29. – *A dobány megment a spanyol-influenzájától.*

³⁷ DFÚ, 1918. október 4. – *Terjed a spanyolnátha Debrecenben.*

³⁸ DU, 1918. október 4. – *A spanyol nátha áldozatai.*

kérelmezte a Belügyminisztériumot, hogy a katonai szolgálatot teljesítő debreceni orvosokat mentsék fel kötelezettségük alól, mivel nem állt kellő számú egészségügyi szakember a város rendelkezésére. Ez korántsem ment olyan egyszerűen, mint ahogy az elvárható lett volna, mivel a hadszíntereken még nem fejeződtek be a harcok. Erre konkrét példa Berényi István V. kerületi tisztiorvos esete, akinek a katonai szolgálat alóli felmentését Tüdős Kálmán Márk Endre polgármesteren keresztül terjesztette fel a belügyminisztériumnak arra hivatkozva, hogy az V. orvosi kerület tisztiorvosi teendőit más kerületek orvosai látták el. A kérelem elutasításra talált annak ellenére, hogy az említett kerületet jelentős mértékben sújtotta a járvány.³⁹ A Járványügyi Bizottság továbbá megbízta Rostás István rendőrfőkapitányt, hogy az orvosok számára, megfelelő díjfizetés ellenében, különítsen el kocsikat, hogy könnyebben és gyorsabban tudjanak eljutni a betegekhez. Ezen túlmenően a bizottság előírta a városban szolgálatot tevő orvosok számára az influenzás fertőzések és halálozások naponkénti pontos számának bejelentését. A további fertőzés mérséklése céljából pedig előírták, hogy a spanyolnáthás betegek szállítását kizárólag a hatósági fertőtlenítő hajthatja végre az erre a célra elkülönített kocsikon. Végül pedig rendelkeztek a villamoskocsik ablakainak leszereléséről, biztosítva annak megfelelő szellőztetését, ezáltal elkerülve az esetleges fertőzésveszélyt.⁴⁰ E legutóbbi intézkedés később, a hidegebb napok beálltával haszталannak bizonyult, mivel a villamoson utazók a megfázás veszélyének voltak kitéve, így végül az ablakokat visszaszereltették.⁴¹ Az influenzában megbetegedettek elhelyezését időszerűnek találva a 22650/1918. számú határozat feljogosította Tüdős Kálmánt a járványkórház megnyitására. Ezek után a fertőzötteket a többi páciensztől elkülönítve kezelték, hogy a közkórházban ne terjedjen tovább a betegség. Ezen kívül a határozat utasítást adott ki a közéletmezési hivatal számára, hogy a járványkórház számára biztosítsanak elegendő élelmet, míg a számvevőségnek tűzifát kellett az intézménybe szállítani, továbbá a városgazdai hivatalt felszólította, hogy a kórházi ágyakba szükséges elegendő szalmát bocsásson rendelkezésre.⁴² A Járványügyi Bizottság a megfelelő időben alakult meg, mivel becslések szerint októberben naponta 80-100 főnél tapasztalták a spanyolnátha tüneteit.⁴³ Ráadásul az influenza néhány napra lebetegítette Márk Endre polgármestert és Rostás István rendőrfőkapitányt is.⁴⁴

A járvány ellen hozott védekezési stratégiák szervezettebb formában történő véghezvitele hatásosnak bizonyult, mivel október második felére némileg csökkent az influenzában megbetegedettek és elhalálozottak száma, habár korántsem szűnt meg még ekkorra a járvány. Ebből kifolyólag az iskolák zárlatát október 31-ig meghosszabbították.⁴⁵

A november elején megtartott havi közigazgatási bizottsági ülésen elhangzottak alapján októberben 3926 főnél tapasztaltak spanyolnáthás fertőzést, az áldozatok száma pedig 177 volt, tehát egy napra átlagosan 126 megbetegedés és 5 halálozás jutott.⁴⁶ November

³⁹ MNL HBML IV.1406.b 92. d.

⁴⁰ MNL HBML IV.1406.b 91. d.

⁴¹ DU, 1918. december 1. – *Ujra bezárták az iskolákat. A spanyol influenza nagy mérvben terjed Debrecenben.*

⁴² MNL HBML IV.1406.b 91. d.

⁴³ DU, 1918. október 20. – *A spanyol-járvány terjedése.*

⁴⁴ DFÚ, 1918. október 22. – *A polgármester és a főkapitány betegsége.*

⁴⁵ DU, 1918. október 22. – *Szűnik a spanyol-járvány?*

⁴⁶ DU, 1918. november 6. – *Wesprémy Zoltán búcsúja.*

közepéig újabb 20 elhalálozást hoztak összefüggésbe a járvánnyal, tehát láthatóan mérséklődött a helyzet, ezért november 16-án feloldották az oktatási tilalmat.⁴⁷ A város azonban nem lélegezhetett fel, ugyanis november közepétől kezdődően az influenzajárvány újbóli terjedését tapasztalhatták meg Debrecen lakói. Feltehetőleg a háború befejeztével a frontokról hazatérő katonák okolhatók ezért. A Járványügyi Bizottságnak újra munkához kellett látnia, ezért december 1-jén újra bezáratták az iskolákat, az oktatási szünet végének pedig január 7-ét jelölték meg. A tisztifőorvos a döntést azzal indokolta, hogy az intézmények fűtése a téli hónapokban nehezen oldható meg, főleg azért, mert a város így is tüzelőanyaghiányban szenvedett. Tüdős Kálmán emellett javasolta a tánciskolák bezárását, a napi egy színházi előadás megtartását, illetve a mozielőadások közötti egy óra takarítási szünet betartását.⁴⁸ Októberhez képest ebben a hónapban harmadával kevesebben, összesen 113-an estek áldozatul az influenzajárványnak. Decemberben sem javultak sokat a közegészségügyi állapotok, mivel volt olyan hét, amikor 33 fő halt bele a spanyolnátha szövődményeibe. A betegellátás viszont jobb volt valamelyest, mivel a leszerelő katonáorvosokkal jelentősen megnőtt a városi egészségügyi személyzet száma.⁴⁹ Tevékenységükkel hozzájárultak ahhoz, hogy december végére mondhatni valóban szűnőben volt a spanyolnátha. Egyre kevesebb beteget regisztráltak és még kevesebb halálos áldozatról számoltak be. A konszolidálódó helyzet miatt 1919. január 7-ei hatállyal, körülbelül 90 napon át tartó oktatási szünet után, elrendelték az iskolák kinyitását.⁵⁰

Mindent egybevetve a tisztifőorvos beszámolója szerint csaknem 400 halottja volt Debrecenben az epidémiának 1918. szeptember és december között. További statisztikai adatokkal 1919 januárjától már nem rendelkezünk, mivel a járvány ekkorra már mondhatni megszűnt. Ha voltak is újabb megbetegedések, akkor azok csak csekély számban fordulhattak elő. Mindenesetre 1919. január 1-jén a sajtó azt az örömteli hírt közölte, hogy megszűnt a spanyolnátha-járvány Debrecenben.⁵¹

A spanyolnátha-járvány debreceni áldozatai

A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában megtalálhatóak a korabeli halotti jegyzőkönyvek, amelyek alapján tájékozódni tudtam az influenza halálos áldozatai felől.⁵² Sajnálatos módon a hét debreceni orvosi kerületből csak kettőnek maradtak fent a dokumentumai, de ezen kívül használható még a közkórház halottvizsgálati jegyzőkönyve is. Probléma volt az is, hogy ezekben a jegyzőkönyvekben csak kevés esetben jelölték meg az elhunytaknál, hogy a halálesetek pontos oka a spanyolnátha volt-e. A halottakat regisztráló orvosok többnyire ezeket a diagnózisokat állapították meg: „spanyolláz”, „spanyolinfluenza”, „influenzás tüdőgyulladás”, „spanyolbetegség”. Ezek mellett sok olyan eset volt, ahol egyszerűen csak a tüdőgyulladást vagy a tüdőlobot vélték a halál okának.⁵³ Ezért a járvány időszakában, azaz 1918. szeptember eleje és 1919. január

⁴⁷ DU, 1918. november 13. – *Szűnőben a spanyoljárvány.*

⁴⁸ DU, 1918. december 1. – *Újra bezárták az iskolákat.*

⁴⁹ DU, 1918. december 8. – *Pusztít a spanyoljárvány.*

⁵⁰ DU, 1919. január 1. – *Megszűnt a spanyol járvány Debrecenben.*

⁵¹ Uo.

⁵² MNL HBML IV.1408.b 19. k., 22-23. k.

⁵³ Mindkettő ugyanaz a betegség, csak más elnevezésben.

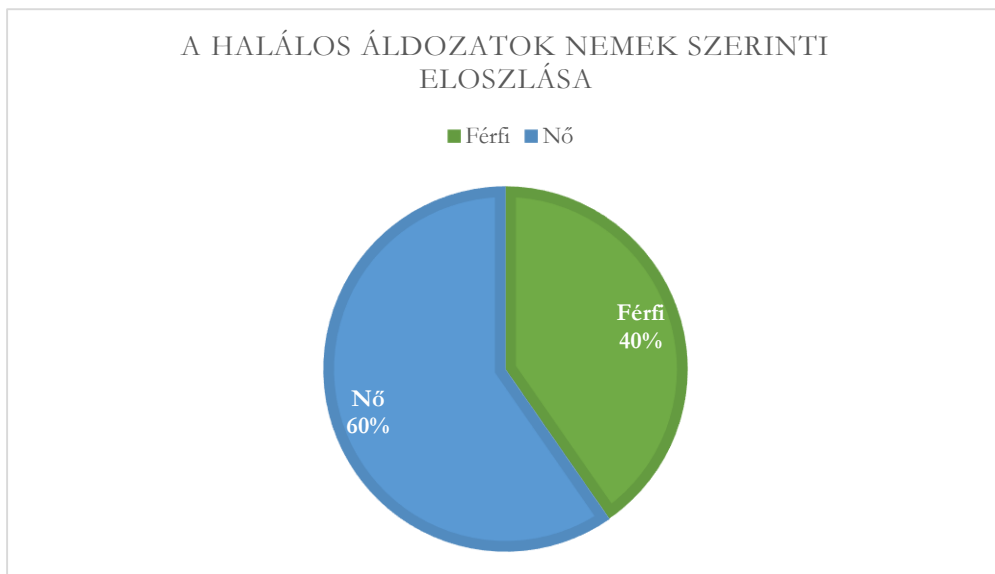
vége között minden tüdőgyulladásban és influenzában elhunyt beteget, illetve az olyanokat, akiknél konkrétan megnevezték a spanyolnáthát, egyformán számításba vettem. Ezen szempontok alapján összesen 181 elhunyról mondható el, hogy az epidémia áldozata volt. Viszont a polgármesteri jelentések és az újságok körülbelül 400 halotról számoltak be. Tehát az általam felkutatott halottszám 45 százaléka a hivatalos jelentésekének. E 181 elhunyt alapján kimutatható, hogy mely hónapokban szedte a legtöbb áldozatot a spanyolnátha.

Forrás: MNL HBML IV.1408.b 19. k., 22-23. k. – halotti jegyzőkönyvek. Ábra: saját számítás és szerkesztés.

A diagram alapján megerősíthető az a korábbi megállapítás, hogy októberben, novemberben és decemberben követelte a legtöbb halálos áldozatot a járvány. Novemberben van némi visszaesés a halottak számának tekintetében, de miután a háború befejeztével a katonák hazatértek a frontokról, az ő érkezésükkel a járvány egy újabb hulláma mutatkozott meg Debrecenben. Októberben azért lehetett a legtöbb elhalálozás, mert akkor még ez az influenzavírus ismeretlen volt a lakosok szervezete számára. Akinek gyengébb volt az immunrendszere, nagyobb valószínűséggel betegedett meg, és nagyobb esélye volt arra, hogy nem épül fel a betegségből. Egy a Debreczeni Újságban október 29-én megjelent cikk szerint a spanyolnátha több halálos áldozatot követelt a női lakosság körében, mivel ők leginkább nem dohányoztak és nem fogyasztottak alkoholt, amelyek állítólag védelmet nyújtottak a betegség ellen.⁵⁴ A mortalitás nemösszetételének aránytalansága bizonyítható az elhunytak adatai alapján.

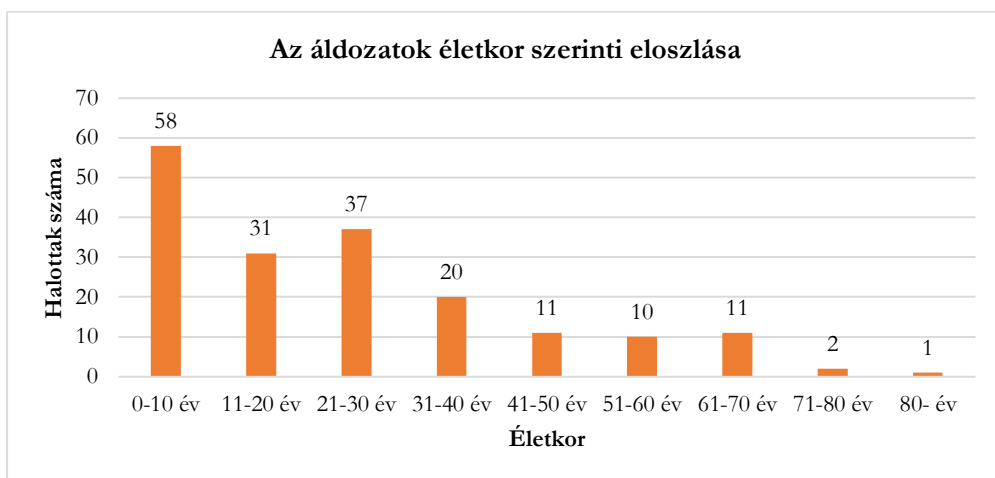
⁵⁴ DU, 1918. október 29. – *A dohány megment a spanyol influenzától?*

Forrás: MNL HBML IV.1408.b 19. k., 22-23. k. – halotti jegyzőkönyvek. Ábra: saját számítás és szerkesztés.

A diagram megerősíti az előbbi állítást, ugyanis az elhunytak 60 százaléka nőnemű volt. Az, hogy a dohány megvédte az embereket az influenzától, tudományosan nem volt bizonyított, erre a cikk is felhívta a figyelmet.⁵⁵ A nők valószínűleg azért eshettek inkább áldozatul a járványnak, mert a szervezetük kevésbé lehetett ellenállóbb a kórokozóval szemben.

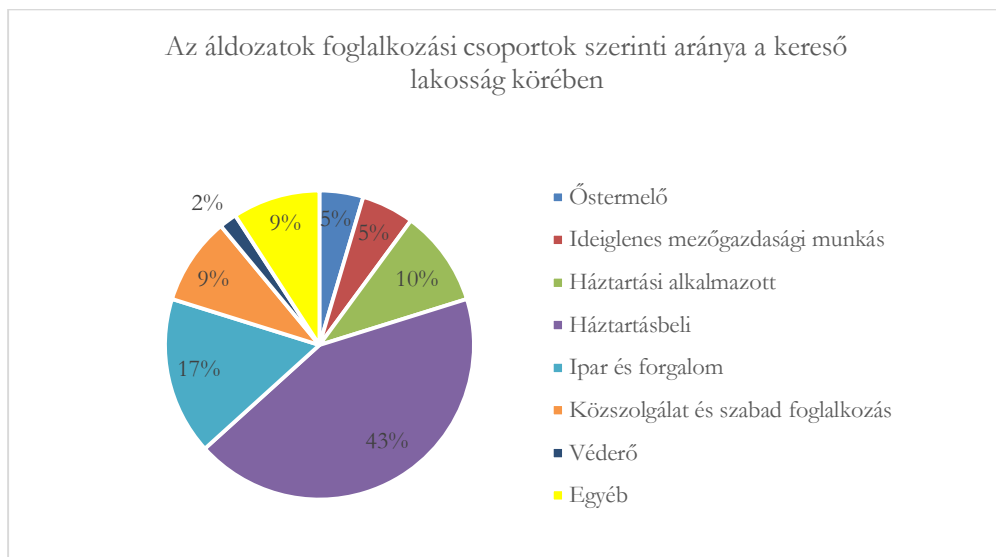
Továbbá feltűnt az is, amikor a halotti jegyzőkönyvekből a spanyolnátha áldozatait összeírtam, hogy a járvány főként a fiatalabb korosztályt sújtotta.

Forrás: MNL HBML IV.1408.b 19. k., 22-23. k. – halotti jegyzőkönyvek. Ábra: saját számítás és szerkesztés.

⁵⁵ Ezt a tényt megerősítette Losonczy Álmos vármegyei tisztifőorvos (DU, 1918. október 15.)

Az ábra alapján megerősíthető a korábbi megállapítás, hogy a kisgyermek-, fiatal- és a középkorúak körében pusztított erőteljesebben a járvány, míg az idősebb korosztályt (40-50 évtől fölfelé) kevésbé érintette. Ez a jelenség azzal magyarázható, hogy ez a korosztály nem érintkezett korábban jelentősebb járványos megbetegedéssel, mivel az utolsó influenzajárvány azelőtt 1889-ben volt. A vármegyei tisztifőorvos szerint inkább amiatt volt ez lehetséges, hogy az idősek és a csecsemők kevésbé mozdultak ki lakásaikból.⁵⁶

Forrás: MNL HBML IV.1408.b 19. k., 22-23. k. – halotti jegyzőkönyvek. Ábra: saját számítás és szerkesztés.

Azon túl, hogy melyik nemet és korosztályt tizedelte főként a spanyolnátha, meg lehet vizsgálni azt is, hogy a társadalom mely rétegeiben volt a legtöbb elhalálozás. Ehhez a Timár Lajos-féle foglalkozási csoportokat vettem alapul, melyet a *Debrecen társadalma* című tanulmányában írt le, majd ezeket módszertani szempontból kiegészítettem még néhány kategóriával. Mielőtt a kategorizálás megtörtént volna, el kellett különítenem a keresőket és az eltartottakat. A 181 elhunytból összesen 72 személy volt eltartott, azonban nem kizárt, hogy némelyikük dolgozott. Az eltartottakat azok alapján különítettem el, hogy a halotti jegyzőkönyvekben általában valakinek a fiaként vagy lányaként (pl. asztalosmester fia) jelölték meg a polgári állapotát, és nem a foglalkozást tüntették fel. Emellett árulkodó volt az életkor is.

Az őstermelők csoportjába a földműveseket és a gazdálkodókat soroltam, de ide számíthatjuk az ideiglenes mezőgazdasági munkások (napszámosok) csoportját is. Ezek együttesen 10 százalék körüli arányt képviseltek. A háztartási alkalmazottak, azaz házi cselédek is ugyanilyen arányban hunytak el. Ehhez közeli értéket mutatnak a közszolgálat és szabad foglalkozásúak csoportba tartozók, a kvázi értelmiségiek és az egyéb kategóriába soroltak is. Ez utóbbi réteghez leginkább a hajadon, a kéjnő és a jelöletlen polgári állapotúakat rendeltem. Magasabb arányban hunytak el az iparral és forgalommal foglalkozó személyek. Itt külön érdekesség, hogy számos olyan dolgozót találtam, akik a MÁV

⁵⁶ DU, 1918. október 15. – *Spanyol-betegség és vérhas-járvány Hajdúmegyében.*

valamilyen alkalmazásában álltak. Elképzelhető, hogy a vasút szerepe nem elhanyagolható a járvány terjedésében, ugyanis Ausztriában ilyen okra hivatkozva korlátozták a vonatok közlekedését.⁵⁷ A legmagasabb arányban a háztartásbeliek csoportjából hunytak el. Ide főként azokat a nőket soroltam, akiknek a „polgári állapotát” a férjük foglalkozása után írták be a halotti jegyzőkönyvbe. Felmerül, hogy ők is eltartottak voltak, de inkább tartom valószínűbbnek, hogy a házkörüli munkavégzés mellett lehetett olykor alkalmi keresetük is, így tehát ők is keresőknek tekinthetők.

A diagram alapján elmondható, hogy a spanyolnátha-járvány a társadalom minden rétegéből szedett áldozatot, tehát nem feltétlenül került el például a jómódú lakosságot. Mindenesetre a vagyoni helyzet kevésbé mondható meghatározónak az elhalálozások szempontjából, mivel inkább az élelemhiányból fakadó gyenge szervezetnek köszönhetően fertőződtek meg és hunytak el oly sokan ilyen rövid idő alatt.

A debreceni spanyolnátha-járvány áldozatainak összesítését az 1919. évi januári közgazgatási bizottsági ülésen mutatták be, miszerint szeptemberben 6,⁵⁸ októberben 177, novemberben 113, decemberben 82, tehát összesen 378 halottja volt az epidémiának.⁵⁹ Megjegyzendő, hogy a járványnak több halálos áldozata lehetett, mivel nem minden halottat látott orvos. Ha ezt az értéket vesszük alapul, akkor Debrecen összlakosságának körülbelül 0,4 százaléka hunyt el az influenzában.⁶⁰ A fertőzések száma pontosan nem ismert, kivéve október hónapban, amikor is összesen 3926 olyan személyről tudunk, akik bizonyítottan spanyolnáthában betegedtek meg. Mivel ugyanebben a hónapban az influenzás megbetegedések közül 177 végződött halállal, így a járvány letalitási indexe ebben a hónapban 4,5 százalékra tehető. Tehát minden száz betegből 4-5 fő veszítette életét. Ebből kifolyólag az 1918 szeptembere és decembere között regisztrált 378 haláleset a feltételezett megfertőzötteknek mintegy 4,5 százalékát jelenthette, vagyis ezekben a hónapokban legalább 8400 főre becsülhető a megbetegedések száma. Valószínűsíthetően nagyobb volt ez a szám, ugyanis nem kezelt minden beteget orvos. Így tehát óvatos becsléseim szerint is körülbelül minden 9-10. debreceni lakos betegedett meg spanyolnáthában 1918 őszen-telén. Ha Losonczy Álmos vármegyei tisztifőorvos fentebb tárgyalt becsléseit vesszük figyelembe, akkor kiszámíthatjuk, hogy Hajdú megye lakosait milyen mértékben érintette a járvány. Losonczy számításai szerint a vármegye 10 százalékát fertőzte meg az influenza, és a fertőzöttek 60-80 százaléka halt bele a szövődményekbe 1918 októberében. Hajdú vármegye lakossága az 1910. évi népszámlálási adatok alapján 161134 fő volt.⁶¹ Ha ezt az értéket vesszük alapul, akkor a megyében mintegy 16113 embert fertőzött meg a spanyolnátha, tehát minden 10. lakost. A halálos áldozatok száma pedig 9667 és 12890 közé tehető. Vélekedésem szerint Losonczy Álmos jóval többre becsülte az influenzában elhunytak számát. Ha viszont a Debrecen városára vonatkoztatott becslést veszem alapul, miszerint a fertőzöttek 4,5 százaléka hunyt el az influenzajárvány során, akkor Hajdú vármegyében összesen 725-re tehető a halálos áldozatok száma, amely

⁵⁷ DU, 1918. október 10. – *Ausztriában korlátozzák a vasúti forgalmat.*

⁵⁸ Az októberi közgazgatási gyűlés ennyi halálos áldozatról számolt be, azonban a tisztifőorvos megjegyezte, hogy ez a szám több lehet. Igazat adva Tüdős Kálmán kijelentésének, jómagam a halotti jegyzőkönyvek alapján többre becsültem a szeptemberben elhunyt spanyolnáthás betegek számát.

⁵⁹ DU, 1919. január 7. – *A közgazgatási bizottság ülése.*

⁶⁰ Debrecen lakosságának száma 1910-ben 92729 fő, 1920-ban 103186 fő volt. Timár 1986.

⁶¹ MSK 42. k.

érték talán közelebb áll a valósághoz. Az egész országban pedig a becslések szerint mintegy 53201 (az akkori népesség 0,29 %-a⁶²) halálos áldozata lehetett a spanyolnátha-járványnak.⁶³ Ha az 1918. évi adatokat nézzük, a világháború során jelentkező betegségek közül az influenza „csak” a második legnagyobb mortalitású kórnak számított.

Halálos áldozatokat követelő betegségek 1918-ban		
Betegség	Halálos áldozatok száma	%⁶⁴
Tuberkulózis	65433	13,83
Spanyolnátha	53201	11,24
Hastífusz	4317	0,91
Vérhas	3388	0,71
Bujakór (szifilisz)	499	0,11
Kiütéses tífusz	91	0,09
Kolera	2	0,00

Forrás: Kótyuk 2011. 113–126. Táblázat: saját szerkesztés.

Összegzés

Az első világháború terhe, beleértve az 1918. évi influenzajárványt, igencsak feladta a leckét a debreceni városatyáknak. A felmerülő problémákkal, mint például az élelmiszerdrágaság, csak nehezen birkóztak meg, ugyanis az élelmiszerszállítmányok nélkül valószínűleg éhínség lett volna a városban. A spanyolnátha-járvány és annak halálos áldozatai pedig mindezeknek a betetőzése volt, mivel az élelemhiány miatt legyengült immunrendszerű lakosok fogékonyabbak voltak bárminemű járványos megbetegedésre. Ráadásul a gyógyszer- és orvoshiány még jobban megnehezítette a helyzetet, mivel hiányukban jelentősen csökkent a megelőzés és a védekezés lehetősége. Ezek után felmerül a kérdés, hogy a nagy háború nélkül vajon ugyanannyi áldozatot szedett volna-e a járvány. Ezt nem tudni. Azt viszont igen, hogy a háború csak felgyorsította a spanyolnátha terjedését, mivel a katonák révén mozgásban volt a betegség kórokozója. Valószínűleg, ha nem az első világháború idején jelent volna meg a spanyolnátha, akkor is sok halálos áldozata lett volna, mivel egy új vírusnak számított akkoriban, és egy új vírus ellen általában nehezebben tud védekezni az emberi immunrendszer. A háború tehát csak fokozta a járvány terjedését és lefolyását.

⁶² Az 1910. évi népszámlálási adatok alapján Magyarország népessége Horvát-Szlavónország nélkül 18 264 533 fő volt. Forrás: MSK 42. k.

⁶³ Kótyuk 2011. 122.

⁶⁴ Az összes halálesethez viszonyítva 1918-ban.

A két fő helyi napilap a közvéleményt folyamatosan tájékoztatta a járvánnyal kapcsolatos történésekről, olykor nem mellőzve a drámai kifejezésmódot sem. Úgy tűnt, a járvány esetében nem volt helye a sajtószabadság korlátozásának, a háborús események tekintetében viszont igen, mivel annak eseményeit csak közvetetten tapasztalták meg a debreceniek, a spanyolnátha ellenben majdnem fél éven keresztül a város lakóinak mindennapi életéhez tartozott. A Debreczeni Ujság rendszeresebben közölte a városvezetés intézkedéseit, közleményeit, tehát a közigazgatási bizottság szócsöveként szerepelt, s próbált elfogultság nélkül tudósítani a témában. Ezzel szemben a Debreczeni Független Újság cikkeiből inkább a részrehajlás, a drámaiság érződik. Mindenesetre mindkét hírlap többé-kevésbé visszatükrözte az akkori közhangulatot. Íme egy kiragadott példa, amely a cikk írójának és ezzel feltehetőleg a város lakosságának mindennapi tapasztalatát, érzéseit tükrözte a járvány hónapjaiban:

„Rengeteg nélkülözésbe beleszoktunk, beletörődünk, amióta reánk szakadt ez a förtelmes öldöklés: a világháború. Elbucsuztunk először is a jó, foszlós tejeskiflitől, a sötétszókére pirult zsemletől, amelyet garmadával raktak elénk a kávéház márványsztalára, bucsut vettünk a kávétól, a fehérbabostól, a tejvilágostól és szüntelenül visszasíró bánatunkat hadikávákeverékekkel enyhítjük azóta. Aztán jöttek a lemondás többi keserves napjai: a felejthetetlen hustalan, zsirtalan, széntelen, villanytalan, cipőtelen, ruhátalan napok. És most e sok vigasztalan napot megoldották egy újabb tilalommal. A spanyol influenza-járvány elleni védekezésnél fontosnak tartják, hogy ne csókolózzunk. Ez a rendelkezés a szívünkig ér. Hogy ne lehelhessük rá egy gyöngéd csókban szerelmes szívünk vallomását a drága piciny kezére! Hogy oda férkőzzön két szomjas ajk közé a hatósági tiltó parancs! Nem, ebbe nem nyugodhatunk bele. Lemondtunk a kiflitől, zsemletől, habos kávéról, husról, zsírról, új ruháról, mindenről lemondtunk, amit a kegyetlen háború kívánt, de a szívünk önrendelkezési joga alapján tiltakozunk az ellen, hogy a hatóság beleavatkozzék 'belügyeinkbe'. A csókról, erről az egyről nem mondunk le! Még akkor sem, ha bele kell halni!”⁶⁵

Úgy tűnt, a spanyolnátha miatt az emberek intimszférája sem volt már biztonságban, és ez az előírás, hogy nem volt szabad csókolózni sem, olaj volt az amúgy is parázsló közhangulatra. A cikk 1918 októberében íródott, amikor is a járvány a legtöbb halálos áldozatot követelte.

A városvezetés minden tőle telhetőt megtett, azonban az orvos- és a gyógyszerhiány miatt eléggé meg volt kötve a keze. A megbetegedések és a halálozások száma a járvány második szakaszában akkor kezdett csak csökkenni, miután október vége felé megalakult a járványügyi bizottság. Majd novemberben, amikor a frontokról hazatérő katonák utolsó hulláma is elérte a várost, akkor egy újabb felfutása volt a betegségnek, amellyel a város egészségügyi személyzete már könnyebben tudott megbirkózni, mert a katonaeorvosok szintén visszatértek a városba, így már volt elegendő ember a betegek kezelésére. Azonban hiába állt több orvos a város rendelkezésére, azzal nem tudtak megküzdeni, hogy az emberek szervezete legyengült a háborús terhek következtében. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy négy hónap leforgása alatt Debrecenben körülbelül 400-an haltak bele a spanyolnátha szövődményeibe.

⁶⁵ DU, 1918. október 26. – *Nem szabad csókolózni.*

János Mokánszki

The 1918 (Spanish) Flu Epidemic in Debrecen

In 1918, the last year of the First World War, the Spanish flu epidemic, which spread worldwide and claimed the life of millions, reached the city of Debrecen.

Based on the contemporary local newspapers, *Debreczeni Újság* (News of Debrecen) and *Debreczeni Független Újság* (Independent News of Debrecen), as well as Mayor and Chief Medical Officer reports, it is possible to outline how the city tackled the disease, what defense strategies were applied and how effective they were. In addition, the death registers reveal which social strata were most afflicted by the disease.

In the study, I present the (primarily) press-based story of the Spanish flu pandemic in Debrecen on the one hand, and on the other hand, I use the quantitative methods to link up the statistics on victims.

Based on all these, the question can be answered: How serious was the 1918 flu epidemic in Debrecen?

Források

Levéltári források

MNL HBML	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
IV.1406.b	Debrecen Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Általános közigazgatási iratok.
IV.1408.b	Debrecen Város Tisztifőorvosi Hivatalának iratai. A városi egészségügyi hálózattal összefüggő iratok.
IV.1414.b	Debrecen Város Közigazgatási Bizottságának iratai. Ügyviteli iratok.

Sajtóforrások

DFÚ	Debreczeni Független Újság, XVI. évf.
DU	Debreczeni Ujság, XVIII–XXIII. évf.

Statisztikák

MSK 42. k.	A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Bp., 1912. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 42.)
------------	---

Szakirodalom

Géra 2009.	Géra Eleonóra: A spanyolnátha Budapesten. In: Budapesti Negyed, 17. (2009) 2. (64.) sz. 208–232.
Irinyi 1997.	Irinyi Károly: A politikai közgondolkodás és mentalitás Debrecenben (1867–1918). In: Debrecen története. 3. kötet. Szerk.: Gunst Péter. (Debrecen története öt kötetben.) Debrecen, 1997. 367–418.
Kótyuk 2011.	Kótyuk Erzsébet: A hátszág egészségügyi csatái (1914. június 28. – 1918. november 3.). In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 12. (Acta Musei Militaris in Hungaria.) Szerk.: Szolcsek Emese, Závodi Szilvia. Bp., 2011. 113–126.

- Osztovits–Balázs–Fehér 2009. Osztovits János, Balázs Csaba, Fehér János: H1N1-influenza-pandémia, 2009. In: Orvosi Hetilap, 150. (2009) 50. sz. 2265–2273.
- Soróczki-Pintér 2015. Soróczki-Pintér Balázs: A spanyol-nátha térbeli terjedése a Kárpát-medencében és lefolyása Debrecenben 1918-ban. Szakdolgozat kéziratban. DE BTK Történelmi Intézet. Debrecen, 2015.
- Szállási 2010. Szállási Árpád: Az 1918–1919. évi influenza-(spanyol-) járvány tükröződése az Orvosi Hetilapban. In: Orvosi Hetilap, 151. (2010) 38. sz. 1551–1553.
- Timár 1986. Timár Lajos: Debrecen társadalma. Mezőgazdaságának néhány sajátossága. In: Debrecen története. 4. kötet. Szerk.: Tokody Gyula. (Debrecen története öt kötetben.) Debrecen, 1986. 83–161.

Orbán Melinda

Az ungvári malária állomás tevékenysége a második világháború éveiben

A 20. század elején a malária endémiásan jelentkezett a Földközi-tenger partvidékén, különösen Spanyolországban, Portugáliában és a Balkán-félszigeten, ezen kívül elszórtan megjelent Közép-Európa országaiban is. Magyarországon két mérsékelt endémiás terület rajzolódott ki a bejelentett esetek alapján. Az egyik a Mura, a Dráva és a Duna alsó folyásának, a másik a Felső-Tisza és mellékfolyóinak vidéke volt. A megfelelő klimatikus feltételek mellett 600 m tengerszint feletti magasságig előfordulhatott a megjelenése. A délnyugati és északkeleti vármegyék voltak a legfertőzöttebb területek. Emiatt a Magyar Királyi Országos Közegészségügyi Intézet (OKI) hálózatát kibővítették, így 1941-ben az ország területén 5 malária állomás működött. Az 1920–1930-as évektől elkezdődtek a maláriaszúnyogok alaposabb megismerését célzó vizsgálatok. A malária a bejelentendő betegségek közé tartozott. A bejelentett esetek számának fokozatos emelkedése az 1930-as évektől nem feltétlenül jelentette a helyzet súlyosbodását, inkább a bejelentési készség javulását. 1944-ben betegbejelentés már nem történt, részben a második világháború miatt.¹

A második világháborút követően a malária felszámolásában az áttörést az 1946-ban, a World Health Organization (WHO) által nagyobb mennyiségben juttatott diklór-difenil-triklóretán (DDT) jelentette. 1963-tól a WHO a maláriamentes országok közé sorolta Magyarországot, mivel csak import esetek fordultak elő. A betegség jelenlétét Kárpátalja területén szintén csak az 1950-es évek végére sikerült felszámolni véglegesen. A korábbi tereprendevezések ellenére még mindig akadtak vizenyős, mocsaras területek, leginkább a síkvidéki, illetve a Szernye mocsár körüli településeken fordultak elő maláriás megbetegedések. Magyarországon jelenleg is megtalálhatóak a foltos-, a sziki- és a sárga maláriaszúnyog típusok. Azonban a betegség újbóli megjelenéséhez és elterjedéséhez számos, egymással szorosan összefüggő feltételre lenne szükség.²

A probléma napjainkban is rendkívül aktuális, mert Afrika, Ázsia és Dél-Amerika egyes országaiban még mindig népbetegségnek számít. A Föld népességének közel a fele a fertőzés kialakulásának kockázatát növelő földrajzi környezetben él. A fertőzés megakadályozása szempontjából kulcsfontosságú a megbízható diagnózis és a különféle inszekticidek használata a rovarokkal szemben. Ugyanis a nem megfelelő gyógyszerek alkalmazása növelheti a paraziták ellenálló képességét, ezzel párhuzamosan pedig csökkentheti a

¹ A malária kifejezés a latin „mal aria” („mal” rossz, „aria” levegő) szóból származik, ami rossz levegőt jelent. Más megnevezései: mocsárláz, váltóláz. A betegség a meleg égöv alatt a sivatagokat kivéve elterjedt volt évszázadokra visszamenően. Lőrincz (szerk.) 1939. 121., 123–124.; Makara–Mihályi 1943. 185.; Kertai 2005. 20.; Kerbolt 1943. 92.; Johan 1939. 5.; Kapronczay 2008. 287–288.; Johan 1943. 16.; Lőrincz 1982b. 15.; Lepes 1982. 5–6.; Birtalan 1979. 207.; Lőrincz 1982a. 252.; Bakács 1959. 52–53.; Tomcsik 1940. 131.; Tomcsik 1942. 48.; Tomcsik 1943. 47.; Hollaender 1907. 201–202., 204., 217–218., 220., 262–263., 289–290.

² A DDT (diklór-difenil-triklóretán) rovarölő hatását Paul Hermann Müller (1899–1965) svájci kémikus bizonyította, aki 1948-ban orvostudományi Nobel-díjat kapott érte. A vegyszert már korábban, 1874-ben előállította Othmar Zeidler (1850–1911). A második világháború alatt és azt követően túlnyomóan az 1980-as évekig a különféle betegségeket terjesztő rovarok irtására és növényvédő szerként használták. Mivel jelentős károsodásokat okozott az ökoszisztémában, ezért több országban betiltották az alkalmazását. NP – Paul Müller; Lepes 1982. 8.; Tóth–Ábrahám 2004. 7–8.; Tóth 1991. 137.; Nemeséri 1969. 12.; Báskay–Pénzes–Repkényi 1998. 67.; Botlik 2001. 83.; Lőrincz 1982b. 15.; Erdős–Szlobodnyik 2008. 435–436.

terápia hatékonyságát. Világszerte megnehezíti az irtást, hogy legalább egy, de akár többféle irtószerrel szemben is rezisztens maláriaszúnyog faj került regisztrálásra. Napjainkban nem áll rendelkezésre olyan gyógyszer, amely biztos védelmet nyújtana a fertőzéssel szemben. A mai napig zajlanak kutatások a maláriadiagnosztika módszereinek fejlesztésére, amely a már alkalmazott eljárások problémáit igyekszik kiküszöbölni.³

Magyarországon a 20. század első felében létesített malária állomások hozzájárultak a betegség fokozatos felszámolásához az endémiás területeken. Helyi sikereket értek el a szúnyoghálózással, a szúnyogtenyésztő helyek megszüntetésével és a betegek gyógykezelésével. Az OKI külső állomásainak hálózata az 1938–1940 között visszacsatolt területek bekapcsolásával tovább bővült. A vármegyei malária állomások rendszerét megszüntették, és 1940 januárjától már az újabban kiadott rendeletek, illetve megállapított működési körzetek voltak érvényben. 1942-re összesen 7 állomás működött az ország területén. Kárpátalján Beregszász és Ungvár városokban hoztak létre malária állomást. Az állomások indokolt esetben a működésüket egy másik körzet területén is kifejthették, valamint egyeseket megszüntettek és annak működési körzetét egy szomszédos állomáshoz csatolták. Egy-egy intézmény élén a belügyminiszter által, az OKI igazgatójának javaslatára kijelölt hatósági orvos állt. A helyi viszonyoknak megfelelően az orvos mellett rovartanál foglalkozó kutatót, azaz entomológust is alkalmazhattak. Feladataik a kutatásra, a gyógyításra, a tanácsadásra, a védekezésre és a kísérleti munkára terjedtek ki. A malária terjedésének okait kutatva vizsgálták a közvetítő szúnyogfajt, felkutatták a tenyésztőhelyeket, a betegeket, illetve tanácsadásokon világosították fel a lakosságot. Azt ajánlották, hogy használjanak szúnyoghálót az ablakokon, valamint, hogy a házban a szoba ne legyen túl magas, fehérre legyen festve, nagy ablakok és ajtók legyenek rajta, illetve fontosnak tartották a szellőztetés megoldását. Ezen kívül az istállóknak a lakrésztől távolabbi elhelyezését tartották célszerűnek, és a fák, bokrok kiirtását közvetlen a bejárat elől. Különböző praktikákat tanácsoltak, mellyel elkerülhető lehetett a szúnyogok csípése. Például az erős szagú olajok alkalmazását, ilyen volt a ricinusolajjal hígított citromlaj illóolaj, de ezek többnyire rész megoldásokat jelentettek. Az iskolavizsgálatok, a malária ellenes gyógyszerek elosztása, a begyűjtött szúnyogok egy részének a központi laboratóriumba küldése, valamint a földrajzi és vízrajzi viszonyok feltérképezése után a védekezés munkatervének az előkészítése tartozott az állomás dolgozóinak a feladatai közé. A fertőző betegségek elleni védekezés irányítása a tisztí orvosok és tisztí főorvosok feladata volt. A munka hatékonyabbá tétele érdekében két malária tanfolyamot szervezett az OKI a hatósági orvosok számára, 1937-ben Budapesten és 1940-ben Ungváron, illetve bevezették a szegények számára az ingyenes gyógykezelést.⁴

³ Ilyen módszerek a beteg véréből készített kenet mikroszkópos vizsgálata, az RDT (rapid diagnostic test), a PCR (polymerase chain reaction). Azonban ezek megfelelően képzett szakembereket, drága műszerekkel felszerelt laboratóriumokat igényelnek. A lakosság által is használható gyors diagnosztikai teszt pedig nem megfizethető a veszélyeztetett területen élő lakosság számára. Siska–Jelenik 2007. 506.; WMR 2017. 3., 9.

⁴ Az első malária állomás 1937-ben Letenyén kezdte meg a működését, 1939-ben pedig Jánkon nyitottak egy újabbat. A továbbiakban még 5 állomás létesült, többnyire az északi endémiás vidékeken, melyeknek a működési körzetét többször módosították. Kertai 2005. 24.; Bakács 1959. 55.; Makara–Mihályi 1943. 159–160. 197.; Lőrincz (szerk.) 1939. 114., 141., 164.; Johan 1939. 8–9.; Kapronczay 2008. 287–288.; Kun 1948. 2.; Straub 2001. 447.; Botlik 2001. 83.; Kerbolt 1943. 94.; Pápay 1998. 17–18., 128.; Kiss 2004. 123.; Tomcsik 1940. 5–7.; Zalamegyei Ujság 1940. 3.; MRT 1940. 395–396.; KTÁL 42. fond, 1. op. 388. od. zb. 7. 128.; 42. fond, 1. op. 388. od. zb. 3. 8., 13.; 42. fond, 1. op. 418. od. zb. 1.; 42. fond, 1. op. 420. od. zb. 1–8.; 42. fond, 1. op. 421. od. zb. 3., 5., 8.; 42. fond, 1 op. 423. od. zb. 71.; 340. fond, 1. op. 74. od. zb. 1.

Az ungvári malária állomás hivatalosan 1940. február 1-jén kezdte meg a működését, amely a három emeletes Magyar Királyi Országos Közegészségügyi Intézet Ungvári Közegészségügyi Állomásának földszinti négy termében nyert elhelyezést. A m. kir. belügyminiszter 1940. évi 1.000/1939. számú körrendelete hatályba lépésével az ungvári mellett a beregszászi, a csengeri, a mándoki és a nagykanizsai malária állomás kezdte meg a tevékenységét, azonban egyes esetekben a munkálatok már az előző évben megkezdődtek. Az ungvárinak a működési területe kiterjedt a máramarosi, az ungi, a beregi közigazgatási kirendeltségek területére, illetve Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék területének munkácsi, valamint Ung vármegye nagykaposi és Zemplén vármegye bodrogi járására.⁵

Az állomás vezetője Kun Lajos egyetemi tanár volt, az orvos-entomológus pedig Lovas Béla, akit már az első évben a két hónapig tartó katonai szolgálata alatt Drótos Pál helyettesített. A csengeri és a mándoki állomás a tevékenységét az 1941-es év végén befejezte. A két megszűnő állomás körzetét az ungvári, a szatmárnémeti és a beregszászi állomások munkaterületébe utalták. A sok vérkészítmény minta, a nagy területű működési körzet, a gyógyszerellátás kézbentartása a személyzet bővítését igényelte. 1941-ben személyzeti változás történt, a beosztott orvos munkakörét 1941. május 1-től Drótos Pál, a korábbi mándoki malária állomás orvosa töltötte be. 1942-től a megbízott orvosi posztra Daubner Erzsébetet nevezték ki. Az állomás működési területe nagy volt, ezért szükségesnek tartották az egészségvédelmi szolgálatok keretében maláriás rendelkezések létesítését az érintettebb községekben. Így megkezdtek a betegrendelést Nagykaposon, Nagydobronyban, Ricsén, Királyhelmeceken, Szobráncon, Nagyszőlősen és Mándokon a helyi orvosok vezetésével. A lakosság felvilágosítása minden esetben elsődleges fontosságot élvezett, mert gyakran nem fordultak a betegséggel az orvoshoz. A betegrendelések alkalmával röplapokat osztottak szét, illetve hasznos információkat tartalmazó falragaszokat helyeztek ki a községekben és az iskolákban, felhívva a figyelmet a malária veszélyeire. A falragaszok a tiszti orvosok és tanfelügyelők útján kerültek kiosztásra, ezeken a helyi lakosság nyelvén is szerepeltek az információk. Valamint vetítőképes előadásokat tartottak a falvak lakosai számára. Ennek eredményét mutatta a rendeléseken való betegforgalom emelkedése. Az állomás működési ideje alatt továbbképző tanfolyamokat és ingyenes járóbeteg-szakellátásokat szervezett. 1939. szeptember 11-23-a között az Orvosi Továbbképzés Központi Bizottsága és az OKI megszervezett egy kéthetes orvosi továbbképző tanfolyamot Ungváron. A rendezvénynek a malária volt a központi témája. Ugyancsak Ungváron 1940. május 14-25. között továbbképző tanfolyamot tartottak, amelyet Lőrincz Ferenc professzor vezetett, illetve még 11 előadó szólalt fel a témában.⁶

⁵ Az OKI Ungvári Közegészségügyi Állomása a 187.843/XV. 1939. sz. belügyminiszteri rendelet alapján kezdte meg a működését. Legfontosabb feladata a körzetébe rendelt terület járványügyi problémáinak a felszámolása volt. Korábban az első Csehszlovák Köztársaság ideje alatt a Dům lidového zdraví v Užhorodě (népegészségügyi ház) nevet viselte. Az épületet Bedřich Adámek (1891–1961) prágai építész tervezte, és 1932–1933-ban épült fel a Rockefeller Alapítvány támogatásával. Kun 1941. 1–4.; Tomcsik 1940. 125.; Kun 1948. 1–2.; Tomcsik 1941. 3.; Tomcsik 1943. 195.; Hámori 2006. 171.; Jäger 1938. 351–352.; Tomcsik 1941. 125–126., 202–203.; MRT 1939. 2421.; MRT 1941. 3959.; PSP. 19. Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy.; PSP. Důvodová zpráva k návrhu finančního zákona a státního rozpočtu na rok 1935.; Hrbek 2013. 9.; MRT 1940. 395.

⁶ Kapronczay 2008. 287–288.; Tomcsik 1941. 205–206.; Tomcsik 1942. 177., 191–193.; Tomcsik 1943. 49., 218., 512.

A továbbiakban a betegség lefolyása, a terjedésében szerepet játszó tényezők és az adott korban alkalmazott rovarirtási eljárások, valamint a gyógyítására használt készítmények kerülnek az előtérbe. A váltóláz fogalma alatt valójában több betegség húzódik meg, ezeknek a tünetei és a terápiája különböző. A betegséget a vörösvértesteket megfertőző Plasmodium család egysejtű élősködői okozzák. A lappangási idő, a tünetek, a lefolyásának sebessége és a halálzási rátája a kialakulásáért felelős parazitafajtól függ. Lázrohamokkal jelentkezik, súlyos szövődményei a lépduzzanat, az anaemia (vérszegénység), a szívritmuszavar, az agy- és tüdőödéma. Jellemző a lázrohamok ciklikus ismétlődése, erre utal a köznyelvben használt váltóláz megnevezése is. Ebben a fázisban 48-72 óránként 40 °C feletti lázroham jelentkezik, ami már önmagában is veszélyes lehet a szervezetre. Ezek mellett nagyban csökkenti az immunrendszer ellenálló képességét, a szövődményei egyes esetekben kómához vagy halálhoz vezethetnek. A századelőn a heveny tüneteit megtudták szüntetni, azonban nem voltak képesek a visszaesést meggátolni vagy a parazitát a szervezetből kiirtani. A Plasmodium genusba tartozó fajok közül négy jelentős az emberre gyakorolt hatás szempontjából: a Plasmodium vivax, a Plasmodium ovale, a Plasmodium falciparum és a Plasmodium malariae. A legveszélyesebb formáját a maláriának a Plasmodium falciparum okozza. Magyarországon a fertőzött szúnyogok évszakos előfordulása július-szeptember hónapokra esett, és jellemzően a Plasmodium vivax volt elterjedve. Azonban a Plasmodium falciparum az északkeleti endémiás zónában előfordult, tehát érintette Kárpátalja területét is. Tavasszal leginkább a Plasmodium vivaxnak kedveztek a feltételek, nyár végén pedig már előfordult a Plasmodium falciparum is. A diagnózis az adott parazitafaj okozta tünetektől és lappangási időtől függően malaria tropica (1-4 hét), malaria tertiana, valamint malaria quartana (akár több év). Az egyes típusok között leginkább a lázrohamok periodicitásában mutatkozik különbség.⁷

A vizsgálaton megjelentek és a beküldött vérkészítmények száma fokozatosan emelkedett minden évben. A többféle típusú maláriás megbetegedés közül figyelembe tűnő, hogy a területen aránylag nagy számban lehetett trópusi maláriát kimutatni. A súlyosabb lefolyású malária leginkább Kárpátalja területét érintette, azonban az 1942-es évben a malária tropica esetek száma csökkent. A betegrendelések mellett az iskolavizsgálatok alkalmával több száz gyermeket vizsgáltak meg az érintettebb községekben. Ezekből több esetben Plasmodium falciparum fertőzést állapítottak meg. A maláriás gyermeket gyógykezelésben részesítették, amelynek szintén szerepe volt a betegség terjedésének megakadályozásában. A malária elterjedtsége ellen ugyanis kétféle védekezési módszer volt alkalmazható a szúnyogok irtása és az ember gyógyítása. A megjelenését általában három tényező befolyásolta: a maláriás betegek jelenléte az adott területen, megfelelő tenyészőhelyek az Anopheles szúnyogok számára és a malária-parazita fejlődésének körfolyamatát biztosító klimatikus feltételek. A betegség gyakori kiújulása miatt sokáig úgy vélték, hogy folyamatos a fennállása és nem lehet belőle felépülni. Ennek háttérben az állt, hogy aki élete során egyszer már átesett a betegségen, az nem szerzett immunitást ellene. Azonban ismétlődő fertőzések hiányában a beteg felépülhetett viszonylag rövid idő alatt. Mivel a maláriát okozó paraziták életciklusa a szúnyogban és az emberben zajlik, ezért fontos a

⁷ 1898-ban Sir Ronald Ross (1857–1932) angol orvos fedezte fel, hogy a maláriát az Anopheles szúnyogfaj nőtényegyedei közvetítik, amiért 1902-ben orvostudományi Nobel-díjban részesült. NP – Ronald Ross. Charles Louis Alphonse Laveran (1845–1922) francia sebész pedig először vette észre, hogy a maláriás betegek vérében paraziták találhatók, a parazita faj azonosításáért pedig 1907-ben Nobel-díjat kapott. NP – Alphonse Laveran; Lőrincz (szerk.) 1939. 53–54., 84., 131–132., 183., 187.; Kerbolt 1943. 91.; Darányi 1940. 246.; Makara–Mihályi 1943. 135–136., 162., 183., 187.; Lepes 1982. 6.; Erdős–Szlobodnyik 2008. 433.

szúnyog élettartamának a hosszúsága, mert a paraziták ivaros szaporodása a vérszívó izeltlábú testében megy végbe. A betegség így a fertőzést közvetítő szúnyogok élőhelyein volt elterjedtebb.⁸

A betegséget kizárólag az *Anopheles* szúnyogfajok vagy más néven a maláriaszúnyogok közvetítik az emberre. A Kárpát-medencében a malária endémiás előfordulásának időszakában a megbetegedést elsősorban az *Anopheles maculipennis* fajcsoport tagjai terjesztették. A rovarok a tiszta, napos, növényvel benőtt, táplálékban gazdag vízben fejlődnek ki. A legfontosabb tenyészőhely típusok a mocsarak, a rétek és a legelők voltak. A szúnyogirtás célpontja elsődlegesen a lárvá volt, így az életterének megszüntetésétől remélték a kiirtását. Ennek elérése érdekében alkalmazták a lecsapolásokat, a víznívó emelését, azonban nem minden esetben jelentettek megfelelő megoldást. Mindemellett földmunkákkal és különféle vegyszerekkel is segítették az irtást. Elterjedt volt a naftaszármazékok alkalmazása, melyek a víz felszínén elterülve lehetetlenné tették a szúnyogláncok lélegzését. A toxikus anyagok közül a párisi zöldet (metilzöld) lehet kiemelni. Ezeknek a hátránya egyértelműen a nagyfokú környezetszennyezésben rejlett. A kártevő rovarok létszámcsökkentésének léteztek úgynevezett természetes biológiai módszerei, melyek közül a *Gambusia affinis* halfaj említhető. A második világháborút megelőzően a malária elleni küzdelem szimbólumának tekintették.⁹

Az állomás dolgozói a szúnyogok vizsgálatához több ezer egyedét gyűjtöttek be. A céljuk az volt, hogy minél nagyobb területről szerezzenek be mintákat a szúnyogvizsgálatokhoz. Rendszerint a szúnyogfaj-meghatározás céljára és sűrűségi vizsgálatokra, valamint fertőzöttség megállapítására gyűjtötték be a rovarokat. A kutatás alapján megfigyelték, hogy a hegyek lábainál, a patakos területeken az *Anopheles maculipennis* volt az uralkodó faj. A szélesen elterülő folyók mocsaras holtági vidékein pedig az *Anopheles messeae* mutatott nagyobb egyedszámot. A laboratóriumi munkák során kísérleteztek szúnyogtenyésztéssel, azonban ez lassúnak bizonyult, és különösen a bábok között nagy volt a pusztulás mértéke. A szabad ég alatt tartott tenyészeteikben jobb eredményt értek el. Különféle kémiai anyagokat vizsgáltak, melyekkel csökkenthető a szúnyogok száma. Azt tapasztalták a kísérletek során, hogy a mikrobiológiai táptalajoknál használt malachitzöld és brillantzöld a lárvákra igen erős méregként hat. A fent említett természetes szúnyogirtó módszert is alkalmazták, a munkácsi és az ungvári téglagyári gödrökbe *Gambusia affinis* halakat telepítettek. A szaporulat olyan nagy volt, hogy ősszel a halak a gödröket teljesen benépesítették. Azonban a vidék éghajlati jellemzői mellett nem teleltek át a kinti vizekben. Emiatt a téli időszakra összegyűjtötték azokat, majd a kedvező feltételek beköszöntével ismét eredményesen széttelepítették.¹⁰

⁸ Mezey 1939. 24–25., 28.; Szergijev 1949. 6–8., 16–17.; Kapronczay 2008. 287–288.; Kertai 2005. 19.; Darányi 1940. 55., 87.; Tomcsik 1940. 4–7.; Johan 1943. 7–9., 13., 15–16.; Lepes 1982. 7.; Tomcsik 1941. 203.; Tomcsik 1942. 191.; Tomcsik 1943. 512.

⁹ A párisi zöld kémiai megnevezése réz(II)-acetoarzenit. Az erősen toxikus szervesetlen vegyületet rovarirtóként először Hollandiában alkalmazták 1921-ben. A vegyszernek számos más megnevezése ismert, mint például schweinfurtti zöld, franciazöld stb. A *Gambusia affinis*, más néven szúnyogirtó fogasponty kistermetű hal, amely Észak-Amerika déli területeinek állóvizeiben honos faj. Nagyfokú alkalmazkodóképessége lehetővé tette a számára idegen ökoszisztémákba való betelepítését. Báskay–Pénzes–Repkényi 1998. 67., 69–71.; Makara–Mihályi 1943. 161., 173., 175.; Lőrincz (szerk.) 1939. 155.; Kerbolt 1943. 93.; Darányi 1940. 257.; Erdős–Szlodnyik 2008. 433.; Melles 2010. 46., 65.; Birtalan 1979. 207.; Kapronczay 2008. 287–288.; Szergijev 1949. 5.; Lőrincz 1982. 253.

¹⁰ Tomcsik 1941. 205–206.; Tomcsik 1942. 191., 193.; Tomcsik 1943. 216., 218., 512.

Az állomás személyzete a külső munkák során több községben végzett feltérképezést, földmunkákat és vízrendezést. Ungvár mellett adatfelvételeket készítettek az alábbi településekről: Zahar, Jenke, Alsódomonya, Felsődomonya, Nevicke, Beregszentmiklós, Iglénc, Sárosremete, Sárosmező, Bező, Valkaja, Munkács, Szenteske, Szobráncfürdő, Kereszt, Beregrákos. Ezek során azt állapították meg, hogy az esetek többségében a szúnyogtenyésztő helyek csak részben hasonlítanak más vidékekhez. Az agyaggödörök, az út és a vasút menti árkok, a gondozatlan csatornák mellett jelentős problémaként merültek fel a rendezetlen patakmedrek és folyókiöntési területek. Emiatt felvették a kapcsolatot a közigazgatási és vízrendezési hatósággal. Az ungi közigazgatási kirendeltség a tervezett munkára ínségmunka felhasználását tette lehetővé. A beregszentmiklói és az iglenci tenyészőhelyek lecsapolási tervének elkészítésére a Földművelésügyi Minisztérium utalta ki a munkácsi Kultúrmérnöki Hivatalnak a szükséges költségeket. Az állomás személyzete külső munkák végzésével az előkészítés mellett több helyen a védekezést is megindította. Ung megyében három, az ungi közigazgatási kirendeltség területén pedig egy helyen kezdtek el a vízrendezést. Továbbá helyszíni szemléket végeztek Jenke, Kereszt, Bező, Zahar, Nagykapos, Csicsér és Csap községeknél lévő mocsaras területeken. A nagykaposi járásban 10 község helyzetének feltérképezése után készítették elő a védekezési munkálatokat. A járásban azok a községek voltak leginkább fertőzöttek, melyek a Laborc és a Latorca mentén helyezkedtek el. A járás déli részén a Latorca, a nyugatin pedig a Laborc holtágai és kiöntései okozták a problémát. A vízrendezési munkálatokat 1942-ben két helyen indította meg az állomás. Vaján községben a Laborc kiöntésének a levezetésére, Csapnál pedig az egyik Tisza-holtág lecsapolására kerítettek sort. Továbbá az adott évben két helyen végeztek párisi zöld szórást, Ungváron és Nagyszelmencen. A város biztosított a feladat elvégzésére egy munkást, így az állomás laboránsával együtt 5000 liter párisi zöld vízkeveréket szórtak szét 7 napos időközökben a város 5 km-es körzetében. Nagyszelmencen a párisi zöld szórás kísérleti jelleggel végezték el. Az év folyamán még 20 kg festékport, illetve 40 liter petróleumot használtak fel. Ezen kívül több jelentősen maláriás községben megkezdték a szúnyoghálózást. A szúnyogháló készletet 1941-ben Ung és Zemplén megye szegény és sok gyermekes családjainak osztották ki, mely 50-60 ház ilyen irányú védelmét tette lehetővé; ezek költségét a vármegyei közjóléti szövetkezetek biztosították. Nagydobronyban összesen 90 házat sikerült szúnyoghálóval ellátni, ebből 35 házat ingyenesen. A költségek házanként 40 pengőt tettek ki, ezen kívül még 55 család igényelt szúnyoghálót. Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCSA) Ung vármegyében 3500 pengő segélyt biztosított az Eszeny község mellett épülő telep házainak szúnyoghálózására. A megyében ezen kívül további 10 házra adtak ki ingyenesen szúnyoghálót. Az ungi közigazgatási kirendeltség pedig a szobránci járásban 25 ház szúnyoghálózását tette lehetővé. Ezen kívül két helyen készítettek elő kanadai nyárfatelepítést, melyhez 28000 gyökeres facemete állt rendelkezésre. Ezeket Veskóc község legelőjének és Csaptól északra, a Latorca holtági mocsaras területeinek a beültetésére szánták, melyet közmunkával végeztek el.¹¹

Az 1920-as évektől indult meg a malária elleni gyógyszerek intenzív kutatása. A cinchona fa kérgéből előállított kinin készítményt – melyet már jóval korábban ismertek – sokáig az egyetlen szerként használták. Tulajdonságai közé tartozott a lázrohamok enyhítése, viszont nem gyógyította a betegséget. Komoly mellékhatások léphettek fel nagyobb adagolás következtében, amely lehetett fülzúgás, illetve egyes esetekben siketség

¹¹ Tomcsik 1941. 204–205.; Tomcsik 1942. 191–192.; Tomcsik 1943. 216–218.

és vakság. Ezeken kívül szív működési zavar és különféle kiütések is megjelenhettek a testen. A káros hatásai és a magas anyagi vonzata miatt különféle gyógyszerek előállítására irányuló kutatásokat kezdtek végezni. A Szovjetunióban a plazmocidot, Németországban a plazmochint dolgozták ki a gyógyítás céljára. Ezek a parazita ivaros alakjaira voltak hatással, ugyanakkor kevésbé enyhítették a betegség során fellépő tüneteket. A hatékonyság növelése érdekében kombinálva alkalmazták a készítményeket, mivel a paraziták elpusztítása a gyógyszer vérben való töménységének huzamosabb ideig való fenntartásától függött. Leginkább a szájon át való bevételt alkalmazták tablettá formájában, azonban súlyos esetben a vérbe fecskendezték.¹²

Az ungvári állomás a betegek ingyenes gyógyszerellátásához szükséges készítményeket a központi intézettől vette át, aztán eljuttatta a hatósági orvosok részére. Az első évben ez a mennyiség 9039 tablettá gyógyszerert jelentett, a másodikban 40164 tablettát, amely több mint négyszerese volt az előző évinek. Ezekből több ezer szegény beteg részesülhetett ingyenes gyógyszerellátásban, amely 1941-ben a kimutatások szerint 1475 beteget jelentett. A következő évben már 73964 tablettá gyógyszert utalt ki az állomás. Ebből ingyenes gyógyszerrel 4518 beteget tudtak kezelni. Kistéglás község valamennyi lakosa megelőzésre is kapott gyógyszerkészítményt. A községben a lakosság fele megbetegedett, ezért döntöttek a megelőző gyógyszeres védekezés mellett. A lakosság májustól szeptemberig szedte a plasmochint, később az ellenőrző vizsgálatok alkalmával 6 ember vérében találtak parazitát. A kiadott gyógyszerek a korban használt Chinin, Cortipan, Atebrin, Plasmochin készítményeket jelentették. Az állomáshoz tartozó 3 ambulancián: Nagykaposon, Szobráncon és Mándokon az 1942-es évben összesen 14481 tablettát osztottak ki a betegek részére. A szobráncai és nagykaposi tanácsadás az egészségházban, a mándoki rendelések a körorvos rendelőjében folytak. Nagydobronyban az ungvári állomás orvosa 5 alkalommal tartott díjtalan tanácsadást az orvoshiány miatt.¹³

Összességében az állomások tevékenysége hozzájárult a malária endémiás jelenlétének a megszüntetéséhez. A heti rendelések alkalmával nemcsak a betegek kezelésére nyílt lehetőség, de a lakosság tájékoztatására is. Ezek közé tartozott a szúnyogháló használatának elterjesztése, a különféle praktikák alkalmazása a csípések ellen. Ilyen volt a citronella illóolaj, amelyet napjainkban is rovarriasztó és rovarűző készítmények hatóanyagaként használnak fel. Az iskoláskorú gyermekek vizsgálata, valamint az akut esetekben a gyógyszerek kombinált alkalmazása segítette a betegség terjedésének megakadályozását. Az állomáson a 20. század elején használt eljárásokat követték a szúnyogirtás területén is. A maláriaszúnyogok irtásának hatékonyabbá tétele érdekében kísérleteket végeztek, azonban a párisi zöld és a nafta jelentette az elsődleges megoldást. A szúnyogok számának természetes úton való visszaszorítására a *Gambusia affinis* halfajt telepítették be Kárpátalja területére is, jellemző módon egyéb európai országokra. A terepmunkálatokat a vályog- és anyaggödörök, a mocsaras területek, a vizenyős legelők, a kisebb folyóholtágak feltöltése jelentette. Mindezek ellenére az Európában is több országot érintő malária előfordulását csak a második világháború után sikerült tartósan visszaszorítani.

¹² A kinin egy természetes kristályos alkaloid, melynek láz-, fájdalomcsillapító és gyulladáscsökkentő hatása már korábban ismert volt. A neve a kecsua (inca) quina szóból ered, amely szent fakérget jelent. A szintetikus gyártását megelőzően először a dél-amerikai cinchona fa kérgéből vonták ki 1817-ben Pierre Joseph Pelletier (1788–1842) és Joseph Bienaimé Caventou (1795–1877) francia kutatók. Szergjiev 1949. 9–12.; Lepes 1982. 7–8.; Boda 1940. 67–68.

¹³ Tomcsik 1941. 204.; Tomcsik 1942. 191.; Tomcsik 1943. 218., 512.; Orvosi Hetilap 1943. 362.

A kutatás további feladatai közé tartozik az első Csehszlovák Köztársaság ideje alatt a különféle fertőző betegségek felszámolására tett intézkedések megismerése. Valamint ilyen irányú vizsgálatok a terület Magyarországhoz csatolása utáni időszakra vonatkozóan, illetve a közegészségügy intézményi hátterének részletesebb feltérképezése.

Melinda Orbán

The Activity of the Malaria Station at Ungvár during the Second World War

From the 1920s-1930s, studies aiming to get acquainted with the biting mosquito fauna in Hungary were intensified. The endemic incidence of malaria particularly affected the Southwestern and Northeastern parts of the country. Because of this, several malaria stations were set up during the Second World War, in the Transcarpathian area: in the city of Uzhhorod (Ungvár) and Beregszász. The Uzhhorod Station started its activities in February 1940. Their duties included the education of the public, the development and application of defense methods of the time, and the medical treatment of patients. In order to achieve the natural mosquito clearance, *Gambusia affinis* fish were installed in the deeper brickyard pits. Due to their insecticidal effect, methyl green and naphtha derivatives were used as chemical agents. In the more affected settlements, terrain and water management works were carried out after mapping the terrain, which affected swampy and riverbed areas. The stations contributed to eradicating the problem, but it was possible to suppress the endemic presence of malaria only by the early 1950s.

Források

Levéltári források

KTÁL	Kárpátaljai Területi Állami Levéltár.
42. fond	Az Ungi közigazgatási kirendeltség iratai (1938–1944).
340. fond	A Huszti járás főszolgabírájának iratai (1939–1944).

Jogtárak, adattárak

MRT 1939.	Magyarországi Rendeletek Tára 1939. Bp., 1940. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1939/?pg=2568&layout=s&query=2421 (Utolsó letöltés: 2018. április 22.)
MRT 1940.	Magyarországi Rendeletek Tára 1940. Bp., 1940. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1940/?pg=536&layout=s&query=395 (Utolsó letöltés: 2018. április 20.)
MRT 1941.	Magyarországi Rendeletek Tára 1941. Bp., 1942. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1941/?pg=4186&layout=s&query=3959 (Utolsó letöltés: 2018. április 22.)
PSP	Poslanecká Sněmovna Parlamentu České Republiky. Digitální repozitář. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Digitální knihovna. 19. Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesně výchovy. http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t0080_33.htm (Utolsó letöltés: 2018. március 15.) Důvodová zpráva k návrhu finančního zákona a státního rozpočtu na rok 1935. http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t2750_02.htm (Utolsó letöltés: 2018. március 15.)

Sajtóforrások

Orvosi Hetilap 1943.	Vegyes hírek. Orvosi Hetilap, 87. évf. (1943), 29. sz., 1943. július 3. 362. http://real-j.mtak.hu/11203/9/650.1943.07.03.pdf (Utolsó letöltés: 2018. április 18.)
----------------------	---

Zalamegyei Ujság 1940. Hírek. Zalamegyei Ujság, 23. évf. (1940), 17. sz., 1940. január 22. 3. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZalamegyeiUjsag_1940_1/?query=beregsz%C3%A1sz%20mal%C3%A1ria%20c%C3%9Cpg=70c%20layout=s (Utolsó letöltés: 2018. április 18.)

Szakirodalom

- Bakács 1959. Bakács Tibor: Az Országos Közegészségügyi Intézet működése 1927–1957. Bp., 1959.
- Báskay–Pénzes–Repkényi 1998. Báskay Imre, Péntzes Bethen, Repkényi Zoltán: Adatok a szúnyogirtó fogasponty (*Gambusia affinis holbrooki* Girard, 1859) táplálkozásához és szaporodásához hazai körülmények között. In: Állattani Közlemények, 83. (1998) 1. sz. 69–82.
- Birtalan 1979. Birtalan Győző: Adatok a két világháború között Magyarországon végzett szervezett egészségvédelmi munkáról, különös tekintettel az OKI tevékenységére. In: Orvostörténeti Közlemények, 87–88. (1979) No. 1–2. 181–218.
- Boda 1940. Boda Ferenc: A cortipan alkalmazása a csecsemő és gyermekgyógyászatban. Orvosi Hetilap, 84. évf. (1940), 32. sz., 1940. augusztus 10. (Melléklet) 67–68. <http://realj.mtak.hu/11200/9/650.1940.08.03.pdf> (Utolsó letöltés: 2018. április 18.)
- Botlik 2001. Botlik József: Volt egyszer egy Szernye mocsár II. In: Honismeret, 29. (2001) 6. sz. 76–85.
- Darányi 1940. Darányi Gyula: Közegészségtan. Fertőző- és népbetegségek. (Járványtan). Bp., 1940.
- Erdős–Szlobodnyik 2008. Erdős Gyula, Szlobodnyik Judit: Csípőszúnyog vektorral terjedő fertőző megbetegedések Európában és Magyarországon III. In: Epiinfo, 15. (2008) 37. sz. 433–437.
- Hámori 2006. Hámori Péter: A magyar kormány szociálpolitikája a visszacsatolt Felvidéken és Észak-Erdélyben. In: Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében. Szerk.: Bárdi Nándor, Simon Attila. Somorja, 2006. 167–185.
- Hollaender 1907. Hollaender Hugo: A malária elterjedése Magyarországon. Bp., 1907.
- Hrbek 2013. Antonín Hrbek: Jak se stavěl Užhorod v letech 1924–1929. Podkarpatská Rus, 4. č. (2013), 8–9. http://www.podkarpatska-rus.cz/attach/casopis_4_2013.pdf (Utolsó letöltés: 2018. március 15.)

- Jäger 1938. Jäger Gyula: A visszacsatolt Felvidék kórházai. In: Magyar Kórház, 7. (1938) 12. sz. 351–370.
- Johan 1939. Johan Béla: A racionális egészségpolitika alapelvei. Bp., 1939.
- Johan 1943. Johan Béla: A magyar közegészségügy területi kérdései. Bp., 1943.
- Kapronczay 2008. Kapronczay Károly: A magyarországi közegészségügy története 1770–1944. Jogalkotás, közegészségügyi intézmények, szakirodalom. Bp., 2008.
- Kerbolt 1943. Kerbolt László: Fertőzőbetegségek. A fertőző ragályos betegségek, járványok ismertetése a reájuk vonatkozó jogszabályokkal és Budapest székhőváros szabályrendeletének kivonta. Bp., 1943.
- Kertai 2005. Kertai Pál: Járványok és járványügy a magyar történelemben II. A XX. század eseményei a századfordulótól a második világháború végéig. In: Magyar Epidemiológia, 2. (2005) 1. sz. 13–24.
- Kiss 2004. Kiss László: Egészség és politika – az egészségügyi prevenció Magyarországon a 20. század első felében. In: Korall, (2004) 17. sz. 107–137.
- Kun 1941. Kun Lajos: A m. kir. Országos Közegészségügyi Intézet Ungvári Közegészségügyi Állomásának 1939. évi munkája. Ungvár, 1941.
- Kun 1948. Kun Lajos: A volt ungvári OKI Állomás szovjet-rendszer szerinti újjászervezése. In: Népegészségügy, 29. (1948) 23. sz.
- Lepes 1982. Lepes Tibor: A malária elleni küzdelem múltja, jelene és jövője. In: Parasitologia Hungarica, 14. (1982) 5–11.
- Lőrincz (szerk.) 1939. A maláriáról. Szerk.: Lőrincz Ferenc. Bp., 1939.
- Lőrincz 1982a. Lőrincz Ferenc: A malária elleni küzdelem hazánkban az első világháború után – visszaemlékezés. In: Orvostörténeti Közlemények, 97–99. (1982) No. 1–3. 251–254.
- Lőrincz 1982b. Lőrincz Ferenc: Malária Magyarországon régen és ma. Visszaemlékezés. In: Parasitologia Hungarica, 14. (1982) 13–16.
- Makara–Mihályi 1943. Makara György, Mihályi Ferenc: Rovarok és betegségek. Bp., 1943
- Melles 2010. Melles Márta: Az Országos Epidemiológiai Központ hagyományai az Országos Közegészségügyi Intézetben (1927–1997). Bp., 2010.
- Mezey 1939. Mezey Margit: Kárpátalja. In: Zöld Kereszt, 10. (1939) 2. sz.

- Nemeséri 1969. Nemeséri László: Dr. Lőrincz Ferenc professzor 70 éves. In: *Parasitologia Hungarica*, 2. (1969) 11–14.
- NP – Alphonse Laveran NobelPrize.org. Alphonse Laveran. https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/medicine/laureates/1907/laveran-facts.html (Utolsó letöltés: 2018. május 30.)
- NP – Paul Müller NobelPrize.org. Paul Müller. https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/medicine/laureates/1948/muller-facts.html (Utolsó letöltés: 2018. május 30.)
- NP – Ronald Ross NobelPrize.org. Ronald Ross. https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/medicine/laureates/1902/ross-facts.html (Utolsó letöltés: 2018. május 30.)
- Pápay 1998. Pápay Dénes: A „Johan Béla” Országos Közegészségügyi Intézet 70 éves működése 1927–1997. Jubileumi évkönyv. Bp., 1998.
- Siska–Jelenik 2007. Siska Ilona, Jelenik Zsuzsanna: Utazók malária megbetegedésének kockázata. In: *Epinfo*, 14. (2007) 48. sz. 505–509.
- Straub 2001. Straub Ilona: A közegészségügyi-járványügyi struktúra és a járványügyi helyzet változása Magyarországon Trianontól napjainkig. In: *Történeti Demográfiai Évkönyv*. Szerk.: Faragó Tamás, Óri Péter. Bp., 2001. 445–457. <https://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/tortenetidemografiai-evkonyvek/article/view/948/670> (Utolsó letöltés: 2018. április 22.)
- Szergijev 1949. P. G. Szergijev: A malária megelőzése és gyógyítása. Bp. 1949.
- Tomcsik 1940a. Tomcsik József: A közegészségügy feladatai a Felvidéken és a Kárpátalján. In: *Zöld Kereszt*, 11. (1940) 1. sz.
- Tomcsik 1940b. Tomcsik József: Jelentés a M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1939. évben végzett munkájáról. Bp., 1940.
- Tomcsik 1941a. Tomcsik József: Jelentés az M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1939. évben végzett munkájáról. Anya- és csecsemővédelem. Bp., 1941.
- Tomcsik 1941b. Tomcsik József: Jelentés a M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1940. évben végzett munkájáról. Bp., 1941.
- Tomcsik 1942. Tomcsik József: Jelentés a M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1941 évben végzett munkájáról. Bp., 1942.
- Tomcsik 1943. Tomcsik József: Jelentés a M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1942. évben végzett munkájáról. Bp., 1943.
- Tóth 1991. Tóth Sándor: Adatok a mocsári szúnyog, *Mansonia (Coquillettia) richiardii* (Ficalbi, 1889) életmódjához és Magyarországi elterjedéséhez (Diptera: Culicidae). *Zirc*, 1991.

- Tóth–Ábrahám 2004. Tóth Sándor, Ábrahám Levente: Magyarország csípőszúnyogfaunája. Kaposvár, 2004.
- Wmr 2017. WHO World malaria report 2017. <http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/259492/9789241565523-eng.pdf?sequence=1> (Utolsó letöltés: 2018. május 30.)

Szendiné Orvos Erzsébet

Zsebők József orvos jelentése az 1831. évi koleráról¹

A kolera az emberiség történetének egyik legpusztítóbb járványa, mely sajnos a mai napig szedi áldozatait. Az ázsiai eredetű betegség Indiában és a mai Pakisztán területén már időszámításunk előtt ismert volt, és évszázadokon keresztül csak azon a területen fertőzött. A 18. században egész Indiában elterjedt, majd 1817-ben megjelent Európában is. 1826 és 1971 között 7 nagy járványt okozott, és napjainkig mintegy 6 millió ember életét követelte.

Az 1831. évi kolerajárvány Oroszországból érkezett hazánkba, pontosabban az Osztrák Birodalomhoz tartozó Galíciából. A járvány hírére, királyi rendeletre 1830. december 26-án zárlatot rendeltek el a Magyar Királyság északkeleti határátkelőin, amit – a halálos ártmeneti csökkenése miatt – hamarosan felfüggesztettek, így a kolera egész Galíciában elterjedt.² 1831. június közepén Magyarországot is elérte, legelőször az Ugocsa vármegyéhez tartozó Tiszaújlakot, ahová a máramarosi sószállító fuvarosok vitték el a halálos kórt.

Debrecen előjárói hamar tudomást szereztek a járványról, és amikor június 29-én Hajdúdorogon is felütötte a fejét az „epemirigy”,³ azonnal intézkedéseket tettek, hogy távol tartsák a várostól.⁴ 1831. július 24-én azonban Debrecenben is kitört a kolera, melyben a város népességének 7,4%-a, pontosabban 2152 fő vesztette életét.

A debreceni kolerajárvány eseményeiről számos forrás olvasható a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában. A tanácsi iratok sorozatában ugyanis önálló állagként kerültek kigyűjtésre a kolerára vonatkozó adatok: jegyzőkönyvek, helytartótanácsi rendelkezések, jelentések, sőt pontos halotti névjegyzékek is fellelhetők benne.⁵ Itt található a helytartótanácsi rendeletre a debreceni magisztrátus által felállított egészség-

¹ Magyarországon a 18. század második felében épült ki az egészségügy területi szervezete. 1752-ben királyi rendelet írta elő a megyei orvosok alkalmazását, akiknek feladatai közé tartozott a szegény betegek ingyenes gyógyítása. A járvány idején szolgált orvosoknak helytartótanácsi rendeletre 8 naponta kellett jelentést tenni a megbetegedésekről. Október végén, tehát a kolerajárvány megszűnte után rendeletbe adták, hogy az orvosok vizsgálják ki, hogy „...mi módon ütött be ezen városba a veszedelmes cholera nyavalya, és miképpen terjedt, micsoda erőbe és kiterjedésbe dühösködött, és mindazokról, melyek ezen nyavalya gyógyítása körül tapasztaltak, és nem theória, hanem tapasztalás után leghasznosabbaknak találtattak.” MNL HBML IV.1011.a 101. k. 364.

² A vesztégzár korai feloldásának másik oka az volt, hogy az Itáliában kitört forrongások leverésére sürgősen katonaságra volt szükség.

³ A kolerának többféle elnevezése született. Hívták többek között epekórságnak, görccsmirigynek, napkeleti hányszékelésnek. Nevét sokan a görög khloé (epe) és a reó (folyik) szavakból származtatják.

⁴ Debrecen város magisztrátusa a következő intézkedéseket hozta a betegség behurcolása ellen: 1. Fertőzött helységekből senkit a városba engedni nem szabad. 2. A Debrecenbe vezető országutakra egy esküdttől és két polgárból őrséget kell állítani, nevezetesen: a Látótelekhez, a Nyulas, Apafája, Csukás, Savóskút, Haláp, Ludas, vekerri csőzház, a Barák, Bodó Mihály, Orbán János, Nagy Gábor tanyájához. 3. Passus nélkül senkit tovább engedni, még átutazás céljából sem szabad. 4. Vigyázó házak legyenek a Toczós, Köntös kert, Hatvan utcai kert, a Csige kert, Új kert, továbbá a Péterfia kert és a Nagyerdő között, a Csapó utcai kert két külső szegletén, az Olajútóban, a Homok kertben, a Czegléd utcán, az Epres kertben, a Téglás kertben. Ezekben a helyeken egy lovas és egy gyalog polgárból álljon az őrség. A városkapuhoz szintén őrséget rendeltek. Takács 2005. 39.

⁵ MNL HBML IV.1011.dd 1. d.

ügyi biztosság, „*a cholera nyavalya dolgaiba rendelt Polgári és Katonai Elegyes Kiküldöttség*” jegyzőkönyve is. A biztosság tagjai: Komlóssy Dániel szenátor, Miklósy Ferenc, Poroszlay Frigyes, Derecskey József notárius, Pándy Károly népszószóló, az orvosok közül Szentgyörgyi József⁶ és Zilahy József,⁷ az itt állomásozó katonaság részéről Orosz János és Neuhold József voltak. A felállított biztosság július 7-től kezdve a járvány elmúltáig minden nap ülésezett „... *az előfordult esetekhez és történetekhez képest foglalatokodott és munkálkodott...*”⁸ így pontosan nyomon követhetjük a körülbelül 40 napig tomboló debreceni járvány lefolyását és az ellene hozott intézkedések sorát. Debrecen Város Magisztrátusának 1831. évi jegyzőkönyve hasonlóan fontos részleteket közöl a járványról. A június 29-én tartott tanácsülésen jegyzik be először, hogy a kolera betört az országba, és már Dorogon „*kezdi mutogatni magát*”.⁹

A következőkben Zsebők József orvos jelentését közöljük, melyben részletesen tudósít a helyi eseményekről a kór megjelenésétől kezdve egészen a vesztegár októberi feloldásáig. A Reviczky Ádám főkancellár által 1831. december 9-én felterjesztett igen részletes jelentés hűen tükrözi, hogy mit gondolt a kolera betegségről a korabeli orvostudomány, és hogyan igyekezett gyógyítani azt. A forrás nemcsak helytörténeti, de orvostörténeti szempontból is jelentős, hiszen a betegség jellemzőinek feltárása mellett hű képet kaphatunk a korabeli egészségügyi viszonyokról, az orvosi kezelésekről és a gyógyszerekről is. A forrásközlésnél a modern átírást alkalmaztuk a korra jellemző nyelvi vagy tájnyelvi jellegzetességek megtartásával.

„*Alázatos jelentése az alól írtnak azon pontokra, melyekről főkancellárius gróf Reviczky Ádám¹⁰ ő excellenciája hivatalos tudósítást kíván: úgy, mint*

1-ször: Mi módon ütött be Nemes Szabad Királyi Debreczen városába a cholera nyavalya és miképpen?

2-ször: Miképpen terjedt el a városba?

3-ször: Micsoda erőbe és kiterjedésbe dühösködött?

⁶ A dunántúli származású Szentgyörgyi József 1799-től 1832-ig, haláláig volt a város egyik tisztiorvosa, aki a híres Weszprémi István professzort követte tisztségében. Orvosi tevékenysége mellett tudományos írásai is figyelemre méltóak, mint például a magyar nyelven írt állattana. Ő volt hazánkban az első mikroszkóptulajdonos. 1831-ben ő maga is elkapta a kolerát, és a korra jellemző mindenféle – az érvágástól kezdve a beöntésig – gyógymódot elvégeztek rajta. Agyvérzést is kapott, és fél oldalára ideiglenesen lebénult. Túlélte a betegséget, de csak egy évvel, ugyanis 1832. decemberében, 57 éves korában elhunyt.

⁷ Zilahy Sámuel 1802-től városi orvos, az 1831-ben felállított és állandósított polgári közkórház vezetője. Ő dolgozta ki 1844-ben a Kádás (Arany János) utcára telepített kórház rendtartását is. Szentgyörgyi József után 1835-től 1847-ig Zsebők József volt a város tisztiorvosa.

⁸ MNL HBML IV.1011.dd 1. d.

⁹ MNL HBML IV.1011.a 101. k. 210.

¹⁰ Reviczky Ádám gróf (1786–1862) Debrecenben született, tanulmányainak elvégzése után gyorsan ívelt jogi pályájára: 1811-ben királyi táblai ülnök, 1814-ben velencei kormányzékai tanácsos, 1823-ban államtanácsos, 1825-ben az Udvari Kamara alelnöke lett. 1826-ban alkancellár, majd 1828-ban főkancellár és Borsod vármegye főispánja. 1836-tól diplomáciai feladatokat látott el, majd visszavonult a közéletől, Velencében, majd Bécsben élt. Főkancellársága idején bontakoztak ki a reformmozgalmak. Tagja volt az 1847-ben megalapított Osztrák Tudományos Akadémiának.

4-szer: *Mik tapasztaltattak ezen nyavalya gyógyítása körül, nem theória,¹¹ hanem praxis után leghasznosabbnak?*

Ami az 1. pontot illeti, erről semmi bizonyost voltaképpen nem írhatok,¹² mert minekutána a szomszéd vármegyékben és városokban, Polgáron, Tokajba és H. Dorogon¹³ a cholera nyavalya június hónapban kiütött volna, ezen nemes város előjárói a legnagyobb sietséggel és pontossággal háromszoros strázsákat állítván¹⁴ a város körül, minden, de kivált a choleras vidékek felől történhető közös ülést megátolták, mégis a legszorosabb vigyázat mellett is július 25-én olyan háznál s olyan embereken ütött ki, akik a városból kinn sem voltak, sem nálok semmiféle idegen, kivált akkor tájban meg nem fordult, nevezetesen a fent nevezett napon egy öreg ember s annak felesége csakhamar egymás után lettek első prédái ezen dübös nyavalyának.¹⁵

Ami a 2. pontot nézi, terjedése ezen nyavalyának városunkban nevezetes vala. Fekvése a városnak egy circulus¹⁶ formába lévén behelyeztetve, azt mintegy körüljárni látszatott. Mert kiütvén szörnyű dübhösséggel városunknak északi részén, Péterfia¹⁷ és Csapó utca nevezetű osztályokba, ahol is csaknem három egész hétig kegyetlenkedett, a napkeleti oldalra vette terjedését és a Czeplédnek nevezetett osztályban szinte oly erőben, csak hogy nem olyan soká dübhösködött. S innen egy hétre mintegy a kiütése után a dél és napnyugat felé eső részét városunknak, az úgynevezett Varga és Piacz utca osztályokat kisebb erőbe és kevesebb ideig

¹¹ teória (gör.-lat.): elmélet

¹² A korabeli orvosok és természetudósok még nem tudták megmondani, hogy mi okozza a koleras megbetegedést, és mi módon terjed. Bár ezekben az évtizedekben lázasan keresték az okokat, illetve a védekezés és a gyógyítás lehetőségeit, nagyrészt még az utolsó nagy járvány idején is sötétben tapogatóztak. Az orvosok körében a talajfertőzési elmélet uralkodott, a fő betegségtípusokat elsősorban a fertőzött ruhákban és ágyneműkben keresték. Az ivóvízfertőzés veszélyét már általában elfogadták, az élővizek által terjesztett járványról még megoszlottak a vélemények. Ma már tudjuk, hogy a kolera betegség okozója a kolera bacillus (*Vibrio cholerae*), melyet 1883-ban Robert Koch azonosított. Elsősorban széklettel, szennyvízzel, ivóvízzel, illetve az ezekkel érintkező nyers élelmiszerek révén terjed. Súlyos hasmenéssel és hányással jár, gyors kiszáradáshoz vezet. A kiszáradás veszélye csökkenthető pl. sókat tartalmazó oldat itatásával, kórházi körülmények között infúzióval. A betegség gyorsan legyengíti az embereket, de megfelelő táplálkozással megelőzhető. Főként ott fordul elő, ahol nem megfelelőek a táplálkozási és tisztálkodási körülmények. Gyógyítása antibiotikumokkal történik.

¹³ H. dorogon: Hajdúdorogon

¹⁴ „... szükségesnek találtattok, hogy a város kapui és a kis ajtók is felvigyázás alá tétessenek, s mindenüvé egy-egy hajdú vagy wachter rendeltessen ...” MNL HBML IV.1011.a 101. k. 212.

¹⁵ A debreceni kolera első áldozata Gencsi József mészáros felesége volt, aki egy héttel tartó szenvedés után halt meg, majd hamarosan követte a férje is. A tanács ezt követően hirdetőnyelven közölte a lakossággal a rossz hírt, és elrendelte, hogy ezentúl „a megholtak eltemetése minden külső cerimónia és kísérés nélkül történjen meg, és minden összesereglés, és így a templomokba való járás is további rendelésig megszüntetődjön ...”. Rendelést adták még ugyanezen a napon, hogy a pestisben meghaltakat külön temetőben kell elhantolni. Így került sor a Varga utcán, a Szent Anna utcán és a Cegléd utcán lévő temetők egy részének kijelölésére, ahová ezután 50 évig nem temethettek. Külön kocsikat is csináltattak a holttestek elszállítására, amelyeket koporsó nélkül szállítottak a temetőbe, ahol kezdetben hat rab végezte a temetést, később még napszamosokat is alkalmaztak. Július 27-én – 4000 példányban – a halottak ruháiról jelent meg utasítás: a halottak ruháit a holttestek eltakarítására kirendelt személyeknek szigorú büntetés terhe mellett át kell adni, és ezeket a ruhaneműket a városon kívül el kell égetni. Akik a beteget ápolták, ruháikat erősen lúgban ki kell mosni, majd megfűstölni. A betegséget azonnal jelenteni kell, mert az idejében kezelt beteg gyógyítható. A fertőzött és a szomszédos házakat le kell zárni. A kutakra csapatonként való járás és egymással való szóhajtás, kemény büntetés alatt tilalmaztatik. MNL HBML IV.1011.a 101. k. 267–274.

¹⁶ circulus (lat.): kör

¹⁷ A Péterfia utcára vonatkozóan rendelkezünk egy részletes kimutatással, melyben házról házra járva pontosan feljegyezték többek között a következő adatokat: a koleraiban megbetegedettek száma (752), meggyógyultak (306), meghaltak (401), most fekvő betegek (166); a háznál meghaltak (362), az Ispotályban (17), a mezőn (22). MNL HBML IV.1011.dd 1. d.

ostromolta, s utofjára ütött ki a 6. osztályba, Hatvanba, nyugat északi részén a városnak, amikor a többi osztályokba már szűnt, és ott nem annyira pusztított, jóllehet a betegek száma igen nagy volt.¹⁸

3. pont. Micsoda erőbe és kiterjedésbe dühösködött? 1. Ami az erejét illeti a cholera nyavalyának, ez eleinte oly iszonyú pusztítással dühösködött, hogy aki csak bele esett, az mind személye, sorsa, s életkora különbsége nélkül vitte, s közülök igen kevesen maradtak meg. De én ennek az okát nem annyira a nyavalya felsőbb mérgének tulajdonítom, mint inkább a nép rémülésében és kétségbe esésében keresem, mert kiútván a cholera, ennek csak említésére is már minden reszketett;¹⁹ a napról napra nevelkedő boltak száma, a borzasztó hírek ijesztőbb formába lett előadása, az orvosok szűke,²⁰ némelyeknek betegsége, egy seborvos halála nevelték a rémülést, s én a nép zavarodásának²¹ tulajdonítom, hogy az elsőben említett 2 osztályban csaknem annyin haltak meg, mint a többi négyben, pedig a népesség napi három annyi, és itt is szinte annyi volt a beteg, mint ott.

Ily szomorú környüállások között ezen napról napra rettentőbb tümenények folyamatiban ezen nemes városban a kormányt tartó, s az ily rémülésben a kétségbeeséssel küszködő népről kegyesen gondolkozó elöljáróság – számtalan jeleit adván mindenféle atyai gondoskodásának,²² amidőn több ezer szegényeket, szűkölködőket pénzzel, több nyomorultakat, hirtelen lett árvákat eddelrel napról napra hónapokig tartott²³ – ezzel tetézte jótéteményét, hogy a város 6 osztályaiba gyógyító házakat (ispotályo-

¹⁸ Debrecen város rendtartási jegyzőkönyvi kivonata szerint 1831. július 25. és szeptember 2. között a Hatvan utcán, illetve a „*tégla s vályogtetőkben*” 677-en betegedtek meg, 259-en meggyógyultak, 274-en haltak meg, még 262-en betegek. MNL HBML IV.1011.dd 1. d.

¹⁹ Nagy riadalmat okozott például, amikor július 5-én egy század osztrák katona érkezett a városba Tokajon keresztül, tehát a fertőzött területeket érintve. A rend fenntartására kivezényelt katonákra azért volt szükség, mert Zemplén megyében és környékén lázadás tört ki, elterjedvén az a rémhír, hogy az urak szándékosan terjesztik a kolerát, megmérgezik a kutakat, hogy a népet elpusztítsák. A valódi problémát a vesztegár következtében fellépő éhínség okozta, a kutakat valójában fertőtlenítették.

²⁰ Az ország 8 milliónyi lakosára alig esett 500-nál több szakképzett orvos, így sokszor borbélyok, kuruzslók, bábák, illetve a papok kezdetleges orvosi tudományára szorultak. Debrecen orvosi ellátottsága viszont kiemelkedő volt ebben a korszakban, hiszen a külföldön, vagy a nagyszombati és budai egyetemeken végzett orvosok mellett lehetett számítani a Református Kollégium tanáira. Közöttük ugyanis mindig akadtak, akik orvosi oklevelet is szereztek, de a Debrecen környéki lelkészek is tudtak orvosi jellegű tanácsokat adni. Az 1831. évi kolerajárvány idején az orvosok utcák szerint felosztották a várost egymás között, maguk mellé pedig borbélysebészeket rendeltek. A seborvosok (kirurgusok) vagy borbélyok a sebek, fekélyek, ficamok, törések kezelésével, valamint foghúzással és érvágással foglalkoztak. A nép általában nagyobb bizalommal viseltetett irántuk, mint az orvosok iránt. Sebész- és borbélycéh Debrecenben 1538-tól működött, tagjaik általában a Kollégium alsó osztályait végezték el, latinul is tudtak valamelyest. Hivatalosan a bábák (szülész-nők) munkáját is elismerték, akik külön céhbe tömörültek.

²¹ Nemcsak a betegség és a nagy halálzási szám miatt volt „zavarodás” a városban, de nagy gondot jelentett az élelmezés is. A betegség terjedése miatt ugyanis a város vezetői nemcsak a kereskedést korlátozták, de bizonyos területeken megtiltották a búza betakarítását is a földekről.

²² A kormány mentő intézkedéseket hozott a cholera megfékezésére: előírta a szükségkórházak felállítását, felügyelő orvosokat és kolerabiztosokat rendelt ki, központilag rendelkezett a gyógyszerekről, a sírok előzetes kiásásáról, dögmentesítő és levélfüstölő intézetek felállításáról. Az országos előírásoknak megfelelően Debrecen elöljárói is megtették a szükséges lépéseket. Lezárták azokat a házakat, ahol kolerás megbetegedés volt, és gondoskodtak lakóik ellátásáról is. A betegek elhelyezése végett Zilahi Sámuel orvost bízták meg a városon kívüli ispotály kijelölésére. A patikusoknak meghagyták, hogy gondoskodjanak megfelelő mennyiségű gyógyszerrel, melyeket a rászorulóknak ingyen megkaphattak.

²³ A város szegényeinek segélyeket is osztottak, melyeknek egy részét közadakozásból fedezték. A nagyváradi püspök például 3000 forintot küldött, de a Gilányi vendégfogadó zsidó bérloje, Áberham Áron is jelentős összeggel támogatta a rászorulókat (száz református és 25 katolikus vallású lakosnak egy váltóforintot, egy font marhahúst, egy font sót). MNL HBML IV.1011.a 101. k. 300. Azoknak viszont, akik házzal rendelkeztek, kölcsönként adták a segélyeket.

kat) állíttatott fel, által engedvén külön-külön minden utcában a maga utcabázaikat, kiköltöztetvén azokból a város cselédjeit és marháit, ahol minden szegény ingyen tartódott és orvosoltatott,²⁴ melynek is az a folyamatos jó következése lett, hogy egy hétre többen száznál egészségben hazatérvén az ispotályokból,²⁵ az eddig bizonyosnak tartott, az egész várost borzadással eltöltött rossz bírt – hogy a choleraól senki sem gyógyul ki – meghamisítván, az embereket bátrabbakká tette, s a szerint a nyavalya diübsködésének határt vetett; és leginkább ezen jó rendelkezésnek köszönhetjük Isten után, hogy a nyavalya mérge a 3. s azt követő hetekbe csendesebb lett, a rémülés megszűnt, s a cholera nyavalya Isten kegyelméből 40 napra eltűnt.

2. Ami a terjedését illeti, én úgy tapasztaltam, hogy osztályonként leprén meg városunkat a nyavalya, azon osztályokba igen birtelen és szélesen elterjedett, mert ritka ház, ahol beteg nem lett volna egymás után.²⁶ Ezért is legyen hála a Mindenhatónak azon gondviseléséért, hogy a város 6 osztályaiba egyszerre ki nem ütött a cholera, mert az akkori kétségbeesésbe azon sok jó intézeteknek sem lett volna sem helye, sem fogatja.²⁷

Valamint a nyavalya erejét a rémülés élesztette, úgy annak kiterjedését segéllette a sok esőzések miatt sűrű, ködös, gőzös, nedves levegő, ezt annyival inkább állíthatom, amennyibe mindnyájan tapasztaltuk, hogy akkor több betegek is lettek, és nehezebben is gyógyultak, s hamar is recidiváltak,²⁸ ellenben 3 napig tartó nagy északi szél után a levegő kitisztulván, a nyavalya 36-40 napjaiba, azolta egy új cholera betegünk sem akadt.²⁹

A 4. pontot érintem, de minke előtte tapasztalásaimról említést tennék, batorokodom 1. a nyavalya formáját, melyben nálunk megjelent, lefesteni, 2. csekély észrevételeimet a nyavalya természetéről megemlíteni, s így azután 3. azon utat és módot, ha szinte együgyű is az, melyen elindultam, előadni, s amelyeket hasznosnak találtam, felfedezni. Nehéz volt megvallom, az utat törtetni veszer nélkül; legelőször is a

²⁴ A nincstelenek orvosi ellátására már a 18. század elején születtek intézkedések. A városi tisztiorvosi állást a Helytartótanács 1724-ben alapította és számos rendeletet hozott e tárgyban. Az orvoshiány miatt – a hazai orvosképzés csak a 18. század végén, 1770-ben indult el a nagyszombati egyetemen – azonban sem a városokban, sem a megyékben nem tudták hathatósan megoldani a szegények ellátását, így a közegészségügy terén sokáig nem történt minőségi javulás. Az 1831. évi kolerajárvány idején sem állt rendelkezésre elegendő orvos, és miután két orvos is megbetegedett, a magisztrátus kérésére Lenhossék Mihály országos főorvos két gyakorló orvost küldött Debrecenbe.

²⁵ Az ispotály a rászoruló szegények menedékhelye volt a középkortól kezdve, de híre eléggé kétséges volt: a köznép szerint ott csak meghalni lehetett, meggyógyulni semmiképp sem. Szükség volt valódi kórházak létesítésére is. Először az 1739. évi pestisjárvány idején nyitottak meg egy kórház-jellegű intézményt, majd a kolerajárvány kitérősekor, 1831-ben több ideiglenes kórházat. Július 1-jén a város epreskertű szíjében „vesztelő házat” létesítettek, a Szeles-beli állás, a Várad utcai dohányraktár, valamint a Péterfia utca végén lévő salétromfőző épület pedig járványkórházként szolgált ezután. Július 30-án azonban már minden utcában szükségessé vált a kórház kijelölése, ahol orvosi segítséget kaptak a betegek. Ezekből a kórházakból azonban hiányoztak az alapvető felszerelések, fertőtlenítő helyiségek, fürdőszobák, de még a halottakmárk is. Az első modern közkórházat 1893-ban építették, mely pavilon rendszerű épületekből állt. Első főorvosa dr. Ujfalu József volt.

²⁶ Augusztus 5-én például 186 volt a halottak száma.

²⁷ Tanácsi utasítás szerint a fertőzött városrészekből nem volt szabad az egészséges részekre menni. Este kilenc óra után az orvosoknál kívül senki nem tartózkodhatott az utcákon.

²⁸ recidiváltak (lat.): visszaestek

²⁹ A levegő tisztaságára, megelőzőként a rendszeres szellőztetés fontosságára már a cholera megjelenésekor országosan is felhívták a figyelmet. Sokan úgy gondolták ugyanis, hogy a levegő útján terjed a kór, a „hibás” levegőt belélegezve vérkeringési zavarok lépnek fel, ezért a végtagokban és a testben pangás alakul ki. Lenhossék Mihály főorvos az 1831. július 10-én kelt kiadványában ezért részletes utasítást ad többek között a szellőztetésre vonatkozóan.

másoktól javasolt, s égis magasztalt úton indultam el,³⁰ megpróbáltam igen sokaknál a Leo wismutyát,³¹ a Czigler savanyú orvosságát és hideg vizit, a Józsa borát stb., és úgy találtam, hogy ami egy embernek használt, az a másik veszedelmét siettette, s minekutána a sok dicsért specifikumoknak és praeservatívák³² hasznos foganatját nem láttam volna, kénteleníttem az akkori kevés tapasztalásaim után más utat elővenni, vezetóm lévén a nyavalya természete, támaszom az beteg emberélet ereje, s ezen két segítséggel vágytam azt az utat feltalálni, melyen leghamarább munkálkodhatnám szenvedő embertársaim gyógyulásában.³³

A nyavalya formája nálunk különbféle volt, és ritkán lehetett – ha csak egy família tagjain nem – mindenkiben egyforma jelenségeket észrevenni csak két-három emberen is. Én a nyavalyát az ő lefolytában a *sympptomáináb*³⁴ fogást három időszakra osztottam. Első, amidőn a természet még küszködik a nyavalyával (*stadium prodromorum*).³⁵ Második, amidőn a nyavalya már kiütött, azaz gyengébb az emberi természet, mintsem a nyavalya dübösködésének tovább ellent állhatott volna (*stadium eruptionis morbi*),³⁶ és a harmadik, midőn a természet akár a maga erejéből, akár a mesterség segítségével meggyőzve a nyavalyát (*stadium reconvalescentiae*)³⁷ s ezen három időszakok igazgatták szándékomat amint a beteget melyik stádiumba találtam.

Az első időszak jelenségei ezek. Egy 24 óra, vagy két s több napok, sőt hetek előtt a test ellankad, eltikkead, ezt követi elébb vagy később félelem, rettegés, szűvszorulás, a lélegzetvétel elakadása, a végső tagok zibbadása, érzéketlensége, meghidegülése, a lábak hamar fáradnak, közönségesen a fő szédül, fáj, kivált a tetőn és a vak szemeknél, melyek gyakran lökötnek, a szemek beesnek, a gyomorba és belekbe szüntelen való korgás van, néha szél colica³⁸ forma tekerés, mely egy s két szél után tágul, de ismét előjön; étlenség, a nagy szomjúság csaknem olthatatlan, hasfájás, hasmenés, először emésztett, későbbben híg, sárgás, zöldes, azután hurka fosadék forma nedvesség kitakarodása – minekutána több-kevesebb ideig 1, 10, sőt 21 napig is tartottak volna ezen jelenségek – kiüt a nyavalya, némelyiknél a vizetlet felakadásával.

Második időszak jelenségei. Igen nagy bágyadság, nehéz s fojtódott lélegzetvétel után a gyomor hirtelen görcsösen, fájdalmasan összehúzódván kezd émehyegni, s ezt hirtelen akarattal való megakadályoztathatatlan hányás s vagy egyszerre vagy nemsokára szinte akarattal való tarthatatlan laxálás³⁹ követ, a nedvesség, amely alól fejül kitakarodik, ízetlen, fehéres, savós forma, és némelyeknél csudálkozásra méltó sokak, melynek következésében a test fogy, szárad, s igen hirtelen megfonnyad,

³⁰ Az 1870-es években elterjedt gyógyszernek számított az ópium, a kámforszesz, a rummal, ecettel vagy citrommal kevert ivóvíz. Központi utasításra és egy cédula felmutatásával osztották azt a gyógyszert, mely ópiumot, illóolajat és Haller-féle savanyú folyadékot tartalmazott a hasmenés gátlására.

³¹ Egy varsói orvos bizmutporáról van szó, melynek hathatóságában akkoriban sokan reménykedtek. A 83-as rendszámú kémiai elemből készült port többek között emésztőszervi zavarok kezelésére használták. A nehézfémek közül a legkevésbé káros, nagyobb mennyiségben való adagolása azonban halálos lehet.

³² praeservatívák (lat.): óvintézkedések

³³ 1768. április 4-én kelt „a város orvosainak és hivatalos orvosainak” szóló Utasítás (Instructio), mely részletesen leírja az orvosok feladatát. A ma orvosai számára is példamutató instrukció 14 pontban fogalmazza meg a városi tanács által elvárt orvosetikai követelményeket: „Ne vonakodjanak segítséget nyújtani a betegeknek vagy gyengélkedőknek, ha hozzájuk fordulnak, bármilyen társadalmi helyzetű legyen, esetleg nyomorúságos is; személyválogatás és minden más tekintet nélkül minden szükségben siessenek segítségükre. Ha beteghez hívják minden késlekedés nélkül, haladéktalanul menjenek el, és amennyiben rajtuk áll, gyorsan nyújtsanak nekik segítséget, nehogy a betegség a halogatás miatt súlyosabb legyen, vagy gyógyíthatatlanná váljék.” MNL HBML IV.1011.n. Kiadva: Szodoray 1960. 136.

³⁴ szimptóma (lat.): előjel, tünet

³⁵ prodromus (gör.): a betegség előjele

³⁶ eruptio morbis (lat.): a betegség kitörése

³⁷ reconvalescentia (lat.): lábadozás

³⁸ kólíka (gör.): hascsikarás

³⁹ laxálás (lat.): hasmenés

ehhez csatolja magát valami kegyetlen belfájdalom, mintha csigára tekernék a beleket, és még kegyetlenebb főfájás, mintha több mászák nyomná az agyvelőt, és egy szüntelen, kínzó, olthatatlan szomjúság, kivált a hideg vízért esenkedne, melyet alig nyeltek le, egyszerre savós nedvességgel elegyítve ismét kibányának, s ezt közönségesen sokáig tartó csuklás szokta követni; a beteg ereje szemlátomást fogy, szemei beesnek, kékes feketés karikával vonódnak körül, a szem minden elevenességét elveszti, lankadtan pislog, a száj kerülete kékül, hidegszik, a nyelve semmi ízt sem érez, fehéres kékes, ólom színű; hallása többnyire mindegyiknek csökken, a szava rekedt, alig érthető; a hányás és laxálás mellé néha elébb, néha utóbb, gyakrabban egyszerre előállanak a görcsök, kegyetlen fájdalommal a kezekbe és lábakba, melyek alatt az életerő jobban-jobban hanyatlik, míg tökéletesen le nem verettedik, amikor is a kezek és lábak jég hidegségűek, szederjesek, s megfeketednek, a szemek üvegesednek, amely folytatódik, s így az elalélt beteg némelyik könnyen, hirtelen, némelyik pedig nehezen, igen nagy kínok között múl ki.

A harmadik időszakasz eléri a beteg néha igen hamar, egy s két nap alatt, néha igen soká, kivált ha a test már azelőtt is el volt gyengülve, vagy megterhelte magát a beteg, avagy megbúlt, vagy pedig a testben valami más betegségre való nagy hajlandóság miatt közönségesen mindnyájan gyengék, legtöbben estek érző inak hideglelésében avagy rothasztó hidegbe, sokaknál letette a mirigyekbe magát a nyavalya mérge, s innen különbséle részein a testnek daganatok, kelések s folyó sebek lettek, csaknem mindig jó kimenetellel. Ami a nyavalyába való visszaesést nézi, ez tapasztalásom után csak a megbűtés és hideg víz ital után történt meg, s általában ritka volt.

E volt nálunk a cholera nyavalya képe, melyet már csak a külső látásból egy tekintettel is meg lehetett esmérni, sőt már az első tekintettel sokaknál jövendölni is lehetett a nyavalya jó vagy rossz kimeneteléről, a szerént, amint a beteg az első vagy utolsó időszakaszban folyamodott segedelemért, vagy a betegben levő életerő gyenge vagy munkás volt, azelőtt elégséges vagy beteges, bátor vagy megrémült volt. A gyógyulás a test felmelegedésével, s ezt követően bő, hasznos meleg izzadással kezdődött.

Még mielőtt a gyógyítás módjáról említést tennék, csekély észrevételeimet hozom elő a nyavalya természetéről, ezt iparkodtam volna én kitanulni, jól tudván, hogy míg az orvos valamely nyavalya természetét ki nem esméri, addig nem magát a nyavalyát, hanem csak annak symptómáit, jelenségeit gyógyítja, és nincs a nyavalyáról tökéletes ideája, s e történt még eddig velünk, orvosokkal, ezért nem tudott senki, semmi bizonyost írni.

Én a cholera nyavalyát úgy veszem, mint egy nagy hideglelést, melyben a természet minden erejét összeszedi, hogy a testben behatott nyavalyát meggyőzze, megőzze és kitakarítsa, s a szerént, amint a beteg emberben a természet gyógyító ereje kisebb vagy nagyobb mértékbe volt, lett a betegnek kisebb vagy nagyobb hajlandósága erre a nyavalyára, győzte jobban vagy kevésbé, hamarabb vagy később a nyavalyát, elgyengült a küzdésbe vagy [...] sem esett a győzelem.

Állításom bizonyosságára e következő okaim szolgálnak:

1. Más nyavalyákban is tapasztaljuk a természetnek hasonló munkásságát, legyenek azok ragadó-sak vagy nem ragadók, amilyenek a bőrkiütések, mérgek s külső sérelmek behatását hideglelés (febris)⁴⁰ szokta követni.

2. A cholera symptómái csak ugyanazok, mint a hideglelés, ha vesszük a hideget, hőséget, s ezután következő nagy jól tévő meleg izzadást – főfájás, szomjúság, hányás, laxálás, görcsök, s ezeket követő nagy elgyengülés, s még a több jelenségek is a hideglelés tulajdonai.

3. Megszűnvn nálunk a cholera, igen nagyon sok hideglelős betegek lettek egyszerre, mintha a cholera hidegleléssé változott volna által, vagyis inkább a mérges természetét levetkezvén, csak a formáját tartotta meg.

⁴⁰ febris (lat.): láz

4. A cholera is, mint a hideglelésben a természet minden erejét összeszedte, hogy a testben szorult nyavalya mérget a hideglelés módjára a testből kitakarítsa; és valamint ezt amennyi emberen látjuk, annyiféle, úgy a cholera tünetei is változtak minden emberben, némelyeknél kevés hányás, több laxálás, némelyeknél alig, többeknek el sem állott a vizzeletek, de a görcsök kegyetlenebbül rángatták ezeket; némelyeket kegyetlen csikarással járó hasmenés ejtett le lábáról, akiknek a fejek sem fáj, másokat ellenben nagy főfájás vesztegetett, pedig sem nem hánytak, sem nem laxáltak; amint a nyavalya mérge a természettel küszködve ezt meggyőzte, vagy meggyőzetett. Innen következtetem azoknak gyógyulását, akik erősek, bátrak voltak,⁴¹ ezért haltak el a gyengék, öregek, a megfélemlettek; tudjuk ugyanis, hogy a félelem, rettegés minden életetőt lever, s a nyavalya dübössége őriző nélkül találván, a testet felprédálhatta. Ezért gyógyult meg falukon minden orvos nélkül számtalan beteg, mert nem tudván, hogy e pestis, és más nyári járvány betegségnek tartván fel sem vette, a természet kívánságaival, hideg vízzel, ecettel, s a többivel meggyógyult.

Ragadós volt-e a cholera vagy sem? Erre az alázatos jelentésem ez:

A levegőbe lévén az erje a cholerának,⁴² érzettük ennek behatását, mert ritka ember volt, akinek valami baja nem lett volna, ú. m. főfájás, hastekerés, hasmenés, izgadás, de a cholera valóságos tünetei csak azokon ütötték ki magukat, akiknek nagy hajlandóságok volt erre a nyavalyára: hogy a levegő hibás volt, gyanítjuk onnan is, hogy a cholera kiütésekor sokan kedvetlen gőzt vettek észre, kívált éjjelenként, és hogy 3 napi nagy szél után a levegőnek megtisztulván, megszabadultunk a cholerától is; s végre ezért nem használtak a legszorosabb kordonok. Hogyba a tapintás által ragadt, ez akkor történt meg, mikor a test már rothadásba jött: nálunk a betegekre vigyázók, azokkal bánók közül egy sem kapta el a cholérát, sok édesanya beteg gyermekével, s megfordítva lakott, bált is vele, mégsem kapták el, de több halotthordó és temető embereink csak hirtelen megbetegedtek, s egynéhányan el is haltak közülök.

Miképpen munkálódott légyen a nyavalya mérge a testben, ezt még nem tudjuk, és csekély tapasztalásaim után úgy vélekedek, hogy a levegőben lévén a nyavalyának mérge, a tüdőbe beszítt mineműségére nézve hibás levegő miatt a természet véghez nem vihette azt a nagy munkát, hogy a tagok és orgánumok⁴³ etc. táplálására szükséges vért megtisztítsa (oxidatio vel de carbonisatio sanguinis) ez a fekete, sűrű, szénés vér az vékonyabb edényekben nehezebben folydogálván, s az ő rossz mineműségére nézve, az orgánumokat, systémákat⁴⁴ hibásan táplálván, azoknak foglalatosságainak zavarba keltetik jönni, s ezen zavar legelőször is az érző inak (nervusok) foglalatosságaiba, munkálkodásába jelentette magát, innen származtatom az érzések tebetetlenségét, a test eltikkadását, s minden egyéb előszámlált jelenségeket – vagy ha nem egészen a tápláltatás hibás léte miatt is – történhetik megzavarodása az nervusok munkálkodásának úgy is, ha a beszítt miasma⁴⁵ egyenesen az érző inakra hat, mert hogy közönségesen a nervusok szenvedtek ebbe a nyavalyában, külön-külön mindegyik symptoma arra mutat.

⁴¹ A város előjárói a betegség megelőzésére az egészséges lakás, jó erőnlétet biztosító táplálkozás, a tiszta ivóvíz és rendszeres tisztálkodás mellett elsősorban a nyugalmat ajánlották. Az augusztus 6-án tartott tanácsülésen – két hét tapasztalatai alapján – megismételték a korábban hozott rendszabályokat, többek között erre is figyelmeztettek: „... semmi a betegség ellen nagyobb oltalom nem lévén, mint az illendő bátorság, a bajtól való meg nem rettenés, és az Istenben való erős bizodalom...” MNL HBML IV.1011.a 101. k. 287.

⁴² A kolera mibenlétére és terjedésére nézve a korabeli orvosok között számtalan elmélet született. Nagyon sokan a Föld légköri viszonyaiban (szelekben, felhőkben terjedő anyagban, a tűzhányók kitorésében, földrengésekben) keresték a kiváltó okokat, és eltérő megoldási javaslaik is ebből adódtak.

⁴³ orgánum (gör.-lat.): szerv

⁴⁴ systema (gör.-lat.): rendszer

⁴⁵ miasma (gör.): ragályt okozó párák, gőzök

Én a betegség gyógyításában figyelmeztetem a nyavalya természetére, és a beteg ember életerejére (vis naturae medicatrix), úgy tapasztalván, hogy ha a beteg a természetre bízódott, ez a már megemésztett, újszólván megfőzött nyavalya mérget (materia cocta) a természeti kiürülések útján (izzadás, hányás, laxálás, vizelés) takarította ki a testből, és ha ezen munkálkodásában a természet hátráltatódott, avagy étel-italbeli excessusok,⁴⁶ vagy megbűlés által meggátolódott, a nervusok tünetumái igen nagy mértékbe előállván a halálnak kaput nyitottak, visszaálltván ellenben a természet munkálkodását, s ezen utakon a nyavalya mérget kitaritván, kész volt a gyógyítás.

Én is a természetnek hívséges szolgája lévén, betegeimnél mindeneket elkövettem, hogy a természetet a maga munkálkodásában előmozdítsam, minden akadályokat eltávolítsam, és hogy a természeti erő ki ne merítődjön, azt elegendőképpen támogassam, s a természet hiányosságait kipótoljam; ezen jelentések (indicaciones) mellett melyik időszakába a betegségnek találtam szenvedő embertársamat, a szerént igyekeztem célokat elérni.

Tapasztalván közönségesen azokon, akik izzadásban nem jöbettek, hogy ezeknél a vérforgás erőltetett, lassú, a kibocsájtott vér fekete, sűrű, restül forgó lévén, a külső jéghidegségű tagokban nem batbatván, mind a belső részekre rohant, s ott megdúsult, kivált a főbe robanván, ott kegyetlen fájdalmak után gutaütést; a tüdőbe nehéz, szorult lélegzetvétel után fuldoklást, szívszorulást; a hasban feszülést, görcsöket, kegyetlen fájdalmakat; a belekben csikarást, rágást; a gyomorban émelygést, húzóást és mind a kettőben a test nedvességeinek oda való lerakását, és (per metamorphosim morbosam) savóvá lett változást okozott.

Hogy hamarabb célt érjek, a belső részeket az oda tódult vértől megszabadítsam, s a felakadt vérforgást előmozdítsam, de leginkább, hogy a legfőbb célt úgy, mint az izzadást, melyet csak a szabad vérfohás okozhat, elősegéljem, az megletnél eret vágtam,⁴⁷ sőt némelyekenél többször is; a gyermekekre nadályokat tetettem, s ha még a nyavalya a legfelsőbb polciót⁴⁸ nem érte, s az beteg emberbe volt még egy kevés életerő hátra, többnyire mindég jó kimenettel: emellett a vérnek az agyvelőre leendő robanása⁴⁹ megakadályoztatására jég, vagy hideg vizes borogatásokat éjjel-nappal rendeltettem, míg a nyavalya nem tért; ellenben a többi részét a testnek melengettettem száraz homokkal; dörgölttettem erős ébresztő spírítuszokkal éjjel-nappal egyrészt, s mindezeket kevés idő múlva szabadabb lélegzetvétel, egy jó tévő izzadás, fájdalmak s görcsök tágulása, könnyebbülés, nyugalom követte.⁵⁰

Tapasztalván másodszer, hogy a természet sokakon a bőv kiürülésekkel segített, arra a gondolatra vetemedtem, hogy vajon nem teszi-e le a miazma magát a máj systemájára, nem változtatja-e az épét rossz tulajdonságúvá, mely szüntelen izgatván a gyomrot és a beleket, gyűjti oda ezáltal a sok nedvességeket, s hajtja fel, s alá mibelyt gyűl.⁵¹ Ki tehat vele, mégpedig hánytatóval, de egyedül ipecacuánbából,⁵²

⁴⁶ excessus (lat.): kimenés

⁴⁷ Az érvágást szinte minden betegségre alkalmazták, a 19. század első felében valóságos egészségügyi divattá vált. A „rossz”, „sűrű” vér megcsapolására szolgáló műveletet már általában a népi orvoslás körén kívül eső borbély vagy sebész végezte, vagy – kíméletesebb módszerrel – pióccákkal végeztették.

⁴⁸ portio (lat.): rész

⁴⁹ Nehogy a vér az agyba toluljon, jéggel vagy hideg vízzel borogatták a fejet.

⁵⁰ Az izzasztás egyfajta gyógymód volt a gyomorgörcsök megszüntetésére, ezért a testet száraz meleg homokkal és spírítusszal melegítették.

⁵¹ Évszázadokig úgy gondolták az orvosok, hogy a betegségeket a testnedvek arányának megbomlása okozza, ezért igyekeztek a mérgeket eltávolítani a testből. A kolerás betegeknel is alkalmaztak ilyen gyógymódokat, ami azonban nem vezetett gyógyuláshoz, éppen ellenkezőleg, a beteg állapota tovább romlott, sokszor halálhoz is vezetett.

⁵² ipecakuána: hánytató gyógyszer

és sobasem tartarus emeticusból,⁵³ mivel ez ritkán hánytatott, hanem inkább laxált, s ennél fogva gyengített; felforraltattam egy nehezék ipecacuánbát 8 lat tiszta vízbe, s abból adattam kanalanként a betegnek, míg epét nem hányt, ekkor meleg vizet vagy fekete nadálytőve főtt levét itattam velek, míg keserűt, epét hánytak; és igen szerencsésen, kivált a 3., 4. hétben, mikor a cholera nyavalya hideglelésbe látszott általváltozni. – Ezen készületek mellett melyik időszakaszába kaptam betegeimet és micsoda jelenségekkel, abhoz alkalmaztattam az orvosi tudomány regulái⁵⁴ szerint orvoslásom módját, de mindenkor előttem tartván a természet útját.

Az első időszakaszba elegendők voltak a jó szagú, illatos plántákból⁵⁵ készült berbateák, amilyen a bodza, székfű, citromfű, fodormenta, borsmenta stb., melyekkel a test gyenge kipárolgásba jővén, a természeti erő munkálkodása elősegéllődött,⁵⁶ abol ezek nem találtattak, csak csupa meleg vizet használtam: a hasfájdalmak, ha az izzadástra szűntek, egy kevés Dower porával (mely hathatósan izzaszt)⁵⁷ célt értem, annyival inkább, ha a hasat kásából, széna murvából, vagy csak csupa száraz homokból készült borogatásokkal érintettem, ezekre bő, kedvetlen bűdös izzadás következvén, kevés idő alatt vége lett a nyavalyának.

A második időszakaszban, ha még lehetett, s a beteg ereje engedte, előre bocsájtván a fentebb említett operációkat,⁵⁸ igen sokszor a legjobb haszonnal, úgyhogy csupán azok után fordult meg a nyavalya: ha pedig azokat végre vinni nem lehetett, vagy még azután is tartott a nyavalya, a nehezebb jelenségeknek álltam ellenében, támogatván mindenképpen az életerőt. A felesleg való hányásban néha jót tett a dr. Leo által kommandált⁵⁹ magisterium wismuthi, csakhogy nem abba a nagy mértékkel, sőt ha egy negyedrészt gránt Dower porával és colombo, fahéj, vagy fekete nadálytő főtt levébe adtam, mind a hányást, mind a hasmenést megszüntették; sokszor megtörtént, hogy ha a beteg gyomra teljességgel semmit nem szenvedhetett, egy hányató szüntette meg mind a hányást, mind a laxálást; sokszor nagy hasznát tapasztaltam a fekete nadálytő főtt levének (radiae symphiti officii).⁶⁰ Én ezt Dorogon tanultam a parasztoktól, mikor oda a méltóságos királyi komisszárius úrtól, mint orvos ki voltam küldve a cholera dolgában, láttam nevezetesen, hogy a parasztok nagy számmal ásták, s ennek főtt levét iván, a cholera symptómái rajtuk csendesedtek és azolta naponként kevesebb vala a cholerás, és azután meg is szűnt.

⁵³ tartarus emeticus (lat.): hányató borkő

⁵⁴ regula (lat.): szabály

⁵⁵ plánta (lat.): palánta; növény

⁵⁶ Miatán valaki megbetegedett, és még nem érkezett meg az orvos, a város előljárói azt tanácsolták, hogy a beteget „... meleg ágyba le kell fektetni, annak fodormentából, vagy székfűből készült jó meleg berbateát adni, flannel vagy posztóval a beteget dörögölni, és a hasára felmelegített ruhákat rakni; a szobát felforralt ecetnek a gőzével gyakran bétölteni, egyszóval azon igyekezni elmúlhatatlanul tanácsos, hogy a test izzadásba jöjjön.” MNL HBML IV.1011.a 101. k. 274. Debrecen város tanácsülési rendelete (1831. július 28.)

⁵⁷ Dower por: 8 rész cukorból, 1 rész ópiumból és 1 rész hányatógyökér (ipekakuána) porából álló gyógyszeres készítmény, melyet leggyakrabban hasmenés ellen és köhögés csillapítására használtak, de mint álomhozó szer is használatos volt.

⁵⁸ operatio (lat.): munka, művelet

⁵⁹ commendál (lat.): ajánl, javasol

⁶⁰ Zsebők doktor fontosnak tartotta a népi gyógyászat eredményeinek alkalmazását az orvostudományban. Tapasztalván ugyanis, hogy a fekete nadálytő főtt leve segített a dorogi betegeken, maga is gyakran gyógyította betegeit ezzel a gyógynövényvel.

Én is itt Debreczenbe visszajövetelem alkalmatosságával három ispotály bizódván kezem alá,⁶¹ mind-egyikbe nagy haszonnal használtam. A hátramaradt nagy hasmenést colombo gyökér,⁶² közs fabéj, simamba fabéj, china fabéjaival szüntetem, s ha ezek nem használtak, a vérhasba igen sok hasznát láttam a porrá tört sepia halsontnak, és vagy magába, vagy Dower porával elegyítve adtam betegeimnek, és csaknem csalhatatlanul használt. A hasra kívülről szüntelen rakattattam a borogatásokat, és a homokon kívül a borba⁶³ leforralt széna murva kötésnek legtöbb hasznát láttam. A csuklásba, mely sokakat kínozott, a kalmus gyökér (rad. acori)⁶⁴ legtöbbet tett, ezt felforraltatván vízbe vagy borba, s óránként melegen fél fındszányit adván. Legkevesebb kínokat okoztak a görcsök a kezekbe, lábaikba, hasba, nyakba; ez ellen jók voltak az erős szagú spirituszok, közéjük csepegtetvén salmiák füstölő szeszét (spiritus salis ammoniaci caustici) és emellett, vagy ha nem volt meleg ecet, meleg borral való kenések mellett szüntelen téglákkal, vagy forró köles, homok, zúbal stb. való melengetések, de mindezek mellett legtöbbet tett a gondviselés, hogy ha a beteg izzadott, ki ne takarózzon, ezért is a betegekre vigyázókra éjszakánként vizítáltam, s így lett a 3. időszakasz rövid, s csak így gyógyultak meg hamar és jól.

⁶¹ Az orvosokat a járvány kezdetén beosztották az utcákban lévő ispotályokba. Ezek szerint ispotályok voltak a Hatvan, a Péterfia, a Csapó, a Czegléd, a Varga és a Piacz utcán. Augusztus 14-én Szentgyörgyi József és Zilahy József betegsége miatt újra meg kellett határozni az orvosok szolgálati helyét. MNL HBML IV.1011.dd 1. d. A cholera nyavalya dolgába rendelt Polgári és Katonai Elegyes Kiküldöttség jegyzőkönyve. 179.

⁶² A népi gyógyászatban megszáritott és feldarabolt gyökérgumóit drogként alkalmazzák emésztési zavarok, hasmenés, erőtenség, vérhas esetén, külső és belső élőködők ellen, illetve lázcsillapító, nyugtató- és altató-szerként. Orvostudományi bizonyítékok azonban nincsenek arra vonatkozóan, hogy a drog valóban hatásos az említett esetekben.

⁶³ A bort ajánlották ivásra – gyerekeknél vízzel vegyítve, felnőtteknél tisztán – „jó melegen kortyonként hörböl-tem?”, a gyengébbeknek fahéjjal, gyömbérrel, borssal felforralva; borogatásként posztókkal letakarva; a test bedörzsölése után javasolták a csalánnal való megcsapkodást, végül boros takarókkal való melegítést, „... akkor az egész nyavalyának mérge, a test felmelegedvén vagy izzadni kezdvén tökéletesen megszűnik.” MNL HBML IV.1011.dd 1. d. A cholera nyavalya dolgába rendelt Polgári és Katonai Elegyes Kiküldöttség jegyzőkönyve. 192.

⁶⁴ A kálmosgyökér a legrégebben használt gyógynövények közé tartozik. Használják gyomorerősítőként, ét-vágyjavítóként. Hasi fájaldmak, görcsök, gyomorfejfűvódás esetén szintén hatásos lehet.

alatt.⁷¹ Szeptember 7-én – a Helytartótanácsához benyújtott orvosi jelentés szerint – Debrecenben megszűnt a kolera, de még közel két hónapig „gyanús helynek” tekintették a várost.⁷²

A kolerabizottság jegyzőkönyvében számos intézkedésről olvashatunk ugyanakkor, melyek egy újabb járvány kitörését kívánták megakadályozni. Elkezdték a kórházak és magánházak fertőtlenítését. A salétromos és klóros gőzzel való füstölés és szellőztetés mellett levakarták a vakolatot, felszedték a padlót, és egy lábnyi mélységben felásták a talajt.

A kolerajárvány még sokáig rettegésben tartotta a lakosságot, ezért volt nagy kereslet országszerte a kolera megelőzésére szolgáló készítmények iránt. A gyógyszerárakban⁷³ többféle koleracseppeket és koleraport árultak, amelyeket recept nélkül is lehetett kapni.

A járvány gyors terjedésében jelentős szerepe volt a korra jellemző egészségügyi viszonyoknak. Elsősorban az egészségtelen lakások jelentettek gondot. A házak nádból, sárból és vesszőből készültek, a padozat is döngölt agyag volt. A lakószobák zsúfoltak voltak, a szobák elhasznált levegőjén nőttek fel a gyerekek a betegekkel és a jószágokkal együtt. A szellőztetést károsnak vélték, mondván a nyitott ajtón vagy ablakon át „bejön a betegség”. Ha valaki megbetegedett, ritkán vitték orvoshoz, inkább a gyógykovácsokban és a javasasszonyokban bíztak.⁷⁴

Az egyik legnagyobb higiéniai problémát Debrecenben a vízvezetés jelentette. Sokáig nem voltak csapadék- és szennyvízelvezető csatornák, helyette részben az utcákon,

⁷¹ Szeptember 19-én már a templomokban is lehetett istentiszteletet tartani: „Mind azért, hogy a szabad ég alatt az imádságra több napok óta összegyülekezni szokott nép az idő viszontagságának tovább ki ne legyen téve, mind pedig azért, hogy a nép megnyugtatódjon azon veszedelmes nyavalya megszűnése felől; a szabad ég alatt tartott isteni tisztelet tevődjön által a templomokba, s az azon nyavalyától lett megszabadulásért leendő bálaadással j. b. 23. napján kezdődjön el.” MNL HBML IV.1011.a 101. k. 348. A nép hite szerint a betegség és egészség, a gyógyulás és halál egyaránt Istentől származik. Főleg a pusztító járványt tekintették isteni büntetésnek, a gyógyulást pedig Isten jutalmának. E felfogás folyamánaként tartották a városi hatóságok a járványok után ünnepélyeket, hálaadó istentiszteleteket.

⁷² A városi közgyűlésen „Felohvatott helybeli orvos doktor uraknak arról való hivatalos jelentése, hogy már több napok óta a városon choleras beteg nem találkozott, melyhez képest úgy vélekednek, hogy ez a veszedelmes nyavalya ez idő szerént itt megszűnván, azon két orvos urakat, kik a n. m. M. M. Kir. Helytartótanács által leküldöttek, vissza lehet bocsátani.” MNL HBML IV.1011.a 101. k. 313.

⁷³ A járvány idején a városban 6 gyógyszerár működött: Arany Angyal (alapítva 1680 körül), Arany Egyszarvú (1772), Nap (1802), Magyar Korona (1807), Kígyó (1812) és Kossuth (1813). A patikákból kezdetben csak a város gazdagabb rétege vásárolt, de a 19. század elején már – a patikák számának növekedéséből is kitűnik – a köznép is jobban bízott a patikabeli orvossággal. „Már ez előtt 30 esztendővel hasznosnak tartatott ezen városban 2 patikának létele, s az következőkbe is hasznosnak tapasztaltatott az; ámbár még akkor többnyire az előkelő betegek éltek patikabeli orvossággal, melytől rendszerint balvélekedése, rész szerint szegénysége miatt irtódzott a köznép, azóta sok betegség gyógyításában az orvosságnak hasznos voltát látván a köznép, balvélekedéseket jobbra fordította, hozzáédesedett a patikához, melyekből az orvosságot sokkal, igen sokkal örömebb veszi a pénzesekek többségétől segítettvén, mint azelőtt vette. Erre való nézve négy patikának fennállása a közönség hasznával, útletem szerint semmit nem fog ellenkezni.” – írta Segesvári István doktor 1807-ben a 4. gyógyszerár felállítására kapcsán. Varga 1977. 115. A gyógyszerárakat rendszeresen ellenőrizték a patikafelügyelők (első említése a városi jegyzőkönyvekben 1700-tól), erről az „Utasítás”-ban is olvashatunk: „... a gyógyszerárakat az évi generális látogatáson kívül, amelyen a magisztrátus kiküldötte is jelen van, gyakrabban látogassák, minden gyógyszert tekintsenek meg és vizsgáljanak meg, az újabban beszerzett anyagokat vizsgálják felül, az ő jelenlétükben mérssenek meg ...”. Szodoray 1960. 136. 1746-tól a Helytartótanács Egészségügyi Bizottsága is előírta az évenkénti gyógyszerár-ellenőrzést, melynek során vizsgálták a gyógyszerárak berendezését, gyógyszerreit és a gyógyszerészek képzettségét.

⁷⁴ A javasasszonyok vagy füvesasszonyok jóval olcsóbban gyógyítottak, mint az orvosok, ezért nagy vetélytársak voltak. A gyógynövényekkel gyógyító asszonyokat azonban gyakran kuruzslással vádolták, és boszorkányként megégették.

részben a telkek lábánál lévő nyitott kanálisokban vezették el a vizeket. Az ezekben poshadó víz, a lakóházaknál a sertéshízalás és a trágyarakások a fenyegető járványok melegegyai voltak.⁷⁵ A nyitott kanálisok nemcsak a talajt, de a levegőt is szennyezték, ezért kezdték el a század végén a földalatti csatornák kiépítését.

Debrecen lakosai még ekkor ásott kutakból fedezték vízszükségleteiket, ami azonban sokszor ihatatlan, keserű és salétromos volt. Az ivóvízellátás terén igazi változás a 19. század végén a fúrott kutak elterjedésével következett be. A kutak minőségét azonban – különösen a magánkutakét – hatóságilag nem ellenőrizték rendszeresen, csak a kutak készítésénél volt előírva a kötelező vegyvizsgálat.⁷⁶

A városban főleg a jövő-menő hadak terjesztették a kórt, így 1849-ben és 1855-ben újra járvány tört ki. Az első világháború idején Debrecenben az orosz hadifogolytáborban pusztított, de a szigorú intézkedéseknek köszönhető, hogy a betegség a hadifoglyokról nem terjedt át a lakosságra. A védekezés azonban már szervezetté, mondhatni rutinszerűvé vált, így inkább csak a riadalom volt nagy, nem a veszély. Ekkor már ismerték a kór okozóját is, így mikroszkóppal már biztosan ki tudták mutatni, hogy ki fertőződött meg a kolerabacilussal.

A Debreceni járványok tapasztalatai alapján a város vezetői számos intézkedést hoztak a közegészségügyi viszonyok javítása érdekében. A vízellátás és csatornázás korszerűsítése mellett nagy gondot fordítottak a köztisztaság betartására (például a lakások mellett az udvarokat és az ólakat is kimeszeltették), az utcaseprés és a szemétszállítás megszervezésére. Nagyon fontos lépés volt a Kádas (ma Arany János) utcán lévő kórház bővítése a század közepén, illetve a Bem téri kórház kialakítása a század végén. Engedélyezték újabb gyógyszertárak nyitását, és elősegítették a szakképzett orvosok letelepedését is. A járványellenes intézkedésekből a század végére jelentős városfejlesztési munka bontakozott ki Debrecenben, ugyanakkor körvonalazódott egy tudatos szociálpolitika is, melyben szerepelt többek között a túlszűfolt lakások problémája és a szegények ingyen étkeztetése.

⁷⁵ Balogh 1995. 61.

⁷⁶ Ölveti 1995. 168.

Erzsébet Szendiné Orvos

Report by József Zsebők about the Cholera of 1831

The cholera epidemic of 1831 came to Hungary from Galicia that belonged to the Austrian Empire. The epidemic broke out in Debrecen on 24th July 1831, and claimed the lives of 7.4% of the city's population, or more precisely, 2152 people.

The resources detailing the events of the Cholera epidemic in Debrecen can be read in the Hajdú-Bihar County Archives of the Hungarian National Archives. This study presents the report of József Zsebők that shows in more detail the local event from the outburst of the epidemic to the release of the quarantine in October.

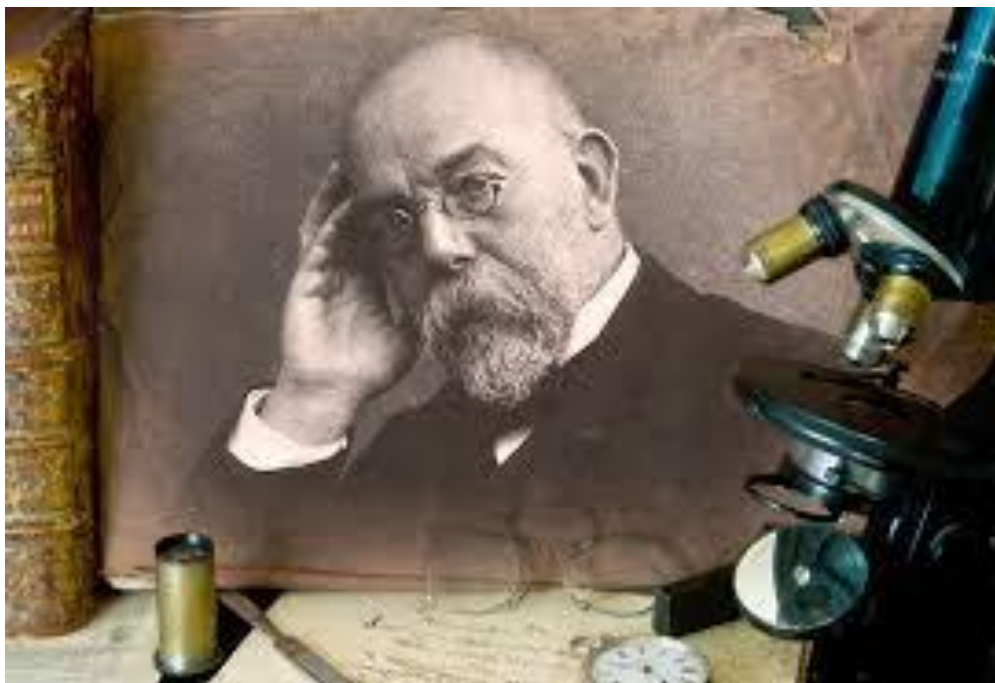
The highly detailed report by Ádám Reviczky, General Chancellor, presented on 9th December 1831, nicely reflects what the contemporary medicine thought about the cholera disease and how they tried to cure it. This resource is essential not only from a point of view of local history, but also from a medical historical point of view, as – besides exploring the characteristics of the disease – it provides an authentic picture of the medical conditions, medical treatments, and even of the medicines of the time.

In the bibliography, modern transcription was used, preserving the characteristic features of language or dialect.

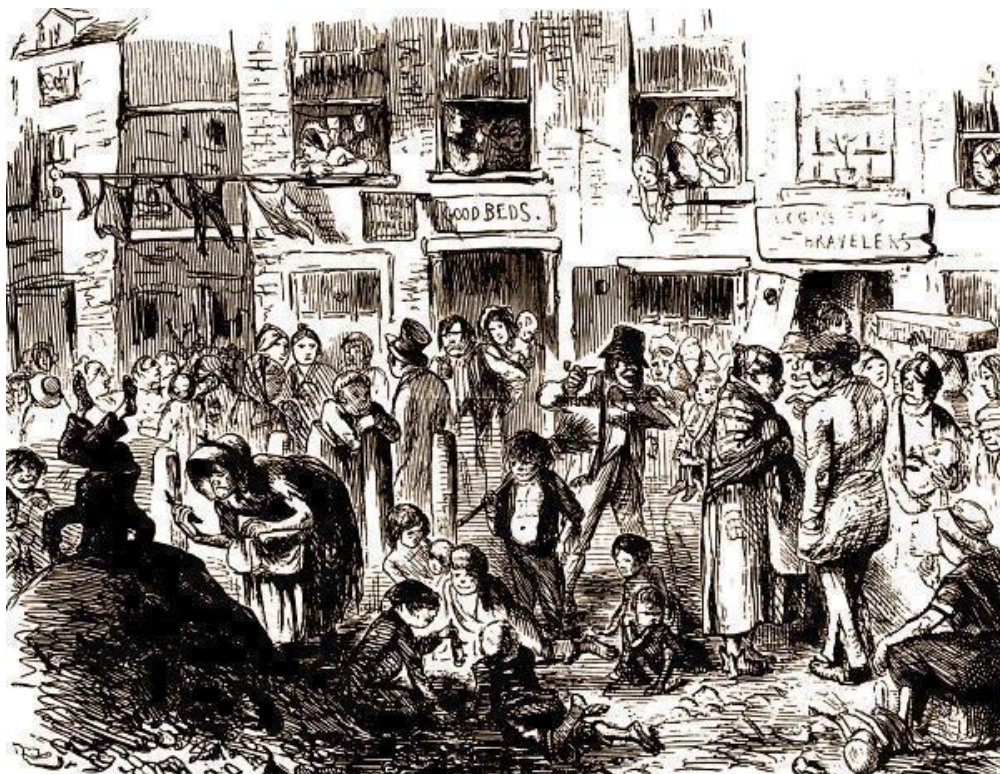
Melléklet

1. kép. Kolera bacilus.

2. kép. Robert Koch, a kolera kórokozójának azonosítója.

3. kép. A kolera okai a nyomornegyedek zsúfoltsága a sötét és levegőtlen lakások és az elemi higiéniai feltételek hiánya. Angol karikatúra 1852-ből.

4. kép. Angol karikatúra a 19. század első feléből egy kolera ellen mindenféle eszközzel felszerelt hipoconderről.

5. kép. A kolera ellen létrejött városi bizottság 1831. évi jegyzőkönyve. (MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

Több tapasztalások által megbizonyítottván már az, hogy a' veszedelmes Cholera nyavajának a' terjedése a' Ruha félék által nagyon segítődik elő, errenézve a' Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanátsnak e' részben kiadott Kegyelmes és Kegyes Rendeléséhez képest kemény büntetés terhe alatt kinekkinek köteletségébe tétetik az, hogy a' mely háznál valaki azon veszedelmes Cholera nyavajába beléessett, vagy abban meg is holt, annak mind azon ágy neműi és ruhái, a' melyekben a' beteg feküdt, vagy meg is holt, a' holt testek eltakarítására rendelt embereknek minden vonogatás nélkül adattassanak által, kik is mind azokat, semmit azokból példás büntetés terhe alatt a' magok részekre meg nem tartván, felvigyázat alatt a' Városon kívül megégetni köteleztetnek; a' kik pedig a' betegek körül forgolódtak, azoknak minden ruhái erős lúgba mosattassanak ki, füstöltessenek meg, és úgy használtassanak.

A' Cholera nyavajának a' terjedését mozdítván továbbá elő a' számos embereknek öszvejöveteleik, csoportozások, és egymással minden tartózkodás nélkül való beszélgetések, és ez idő szerént szükségtelen látogatások, kikí mind ezeknek szorgalmatos elkerülésére nézve figyelmetessé tétetik, mindeneknek pedig szoros megtartás végett tudokra adatik, hogy a' Piatzon, útszákon, vagy másutt akárhol is csoportokba állani ne mérésseljenek, ne hogy az ellen vétők, akkor, a' midőn azt kinekkinek a' java, 's életének az óltalmazása is kívánja, kemény büntetés elszenvedésére tegyék magokat méltóvá.

Végre tapasztaltatván az is, hogy némelyek az útszákon fel 's alá pipázva kezdenek járni; ne hogy a' Városon mostani szerentsétlen állapotjához a' vigyázatlanságból megtörténhető tűz által ily száraz, és rekkenő meleg napokban más szerentsétlenség járúljon; valamint eddig: úgy ezután is az útszákon való pipázás szorossan tilalmaztatik. Debreczenben 1831. Esztendőben Július 27-kén tartott Tanács Gyűlésből

kiadta

Nagy Sándor. m. k. Fő Jegyző.

6. kép. A kolerajárványok elleni rendszabások, 1831. július 27.
(MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

Nagy aggodalomba lévénna' Magistrátus a' Városba béütött, 's veszedelmesen pusztító nyavajának mi móddal leendő megszüntetése eránt, innen van az, hogy a' naponként való tapasztalások utánn a' kívánt tzelra és a' Lakosoknak magok alkalmaztatásokra nézve újabb meg újabb Rendszabások adattatnak azoknak tudtokra, 's ugyan abból az okból tétetnek újjonan is e' következő Rendelések:

1-ször. A' Házi Gazdának kötelessége lészen a' háznál való gondos felvigyázat, a' házhoz tartozóknak a' házalástól 's szükségtelen kimenetelektől, annyival inkább pedig a' betegek látogatásától leendő eltartóztatása, és eltiltása.

2-szor. Ha valamely háznál valaki beteg lenne, azonnal tétessen jelentés mind az Orvosnak gyógyíttatás végett, mind pedig az Útszákban vigyázatra rendelt Esküdt Uraknak, hogy azok az ilyen bészárt házaknak szükségeiről tüstént és mind addig gondoskodhassanak, míg az a' ház és háznép a' kijövetelre fel nem szabadíttatik, addig is pedig, míg az Orvos elérkezhetne, a' beteg körül bátran és félelem nélkül, megmosván a' beteggel bánó gyakran a' kezeit etzetbenn, és a' száját etzetes vízzel kiöblítvén, kell járni, azt meleg ágyba le kell fektetni, annak fodor mentából vagy székfűből készült jó meleg herba théát adni, flanerrel vagy posztóval a' beteget dör'sölni, és a' hasára felmelegített ruhákat rakni, a' szobát felforralt etzetnek a' gőzivel gyakran bétölteni, egyszóval azonn igyekezni elmúlhatatlanul tanátsos, hogy a' test izzadásba jöjjön.

3-szor. A' bátorság és az Istenbe való bizodalom ettől a' nyavajától nagy óltalom lévén, a' hol valaki roszszúl érzi magát; szükséges ugyan arról a' felyebbi Rendelés szerént az Orvosnak jelentést tenni, de megijjedni nem kell, tudván egy részről azt, hogy nem is mindennek az a' veszedelmes nyavaja betegsége, más részről pedig bizonyos lévén az is, hogy ha tsak ugyan abba esik is valaki, ha Orvosi segedelem jókor járul hozzá meggyógyúl.

4-szer. Ha valamely háznál valaki megbetegszik, a' szomszédnak is kötelessége az eddig tett Rendeléseknek a' bétöltésére való felvigyázat mind a' maga, mind pedig a' beteg házánál.

5-ször. A' kútra járóknak tsapatonként való járása, és egymással való szóhajtása, kemény büntetés alatt tilalmaztatik. Debreczenbenn 1831. Esztendőbenn Július 28-kánn tartatott Tanáts Gyűlésből

kiadta

Nagy Sándor. m. k. Fő Jegyző.

7. kép. A kolerajárvány elleni rendszabások, 1831. július 28.
(MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

HÍRDETÉS.

Terjedvén a veszedelmes ragadó nyavalya, és az Orvos Urak kevés számmal lévén addig is, míg Orvosra találhatnak Lakosaink, e következő Orvosságok rendeltetnek, melyekkel minden, a ki magába a nyavalya kezdetét érzi, haszonnal élhet, és a melyet minden Patikába a kiadott útasítás szerint kaphat akárki, csak hogy a Patikába Portzio tzeduláját mutassa elő, a hol is a Patikárius Útszát, számot s beteg nevét is felírja.

Útsza Szám Gazda Lakó

Rp. Elixir acidi Halleri gutt. quatuor decem.
Laud. puri gr. unum
Eleo sach, menth. piper. drach. unam
Aqua Meliss. citr. vel Cinamom untz. unam
Syrup. pap. Rhead. drach. tres. *M. D. S.*

Két, három s négy esztendő Gyermekek végyen a tseppekből minden fél órába tíz, tizenöt tseppet, öt esztendő Gyermekektől fogva tíz esztendősig végyen húsz tseppet minden fél órába, tíz esztendőstől fogva tizenöt esztendősig végyen egy kávés kanálnyt minden fél órába, tizenöt esztendőstől huszonöt esztendősig végyen fél evő kanálnyt minden fél órába, az ezenn az időnn felyül lévők pedig végyenek általjába minden fél órába egy egész asztali kanálnyt. Ha hasmenés adná magát a betegséghez, akkor nagy haszonnal lehet a következő porokkal élni:

Rp. Pulv. doveri gr. tria.
Pulv. gumosi
Eleo Sach. foeniculi vel menthae piperit. drach. duas
Fiat. pulv. divid. in doses duodecem. *Sign.*

Esztendő gyermekektől elkezdve öt esztendősig végyen napjába három port, öt esztendőstől fogva tíz esztendősig naponként végyen egyet, tíz esztendőstől fogva húszig, minden két órába egyet, húsz esztendőstől fogva az idősebbek általjába végyenek minden órába egy egy port tiszta vízbe vagy székfű virág herba theába.

A szomjúság enyhítésére a következő tseppekből:

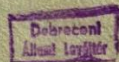
Rp. Elixir. acidi Halleri drach. duas. *Sign.*

tizenöt, húsz s több tseppeket is tsepegtessenek egy meszej riskása vagy aprókása, vagy árpakása főtt levébe, vagy pedig a hol ezt hamarjába nem lehet kapni, tiszta búza korpa főtt levébe, és ezt így szomjúságról, hogy így mind a felforrott vér hűtődjön és ritkítódjon, s így a szomjúság is enyhítődjön. Debreczenben Július 31-kénn 1831. tartott Biztosi Gyűlésből

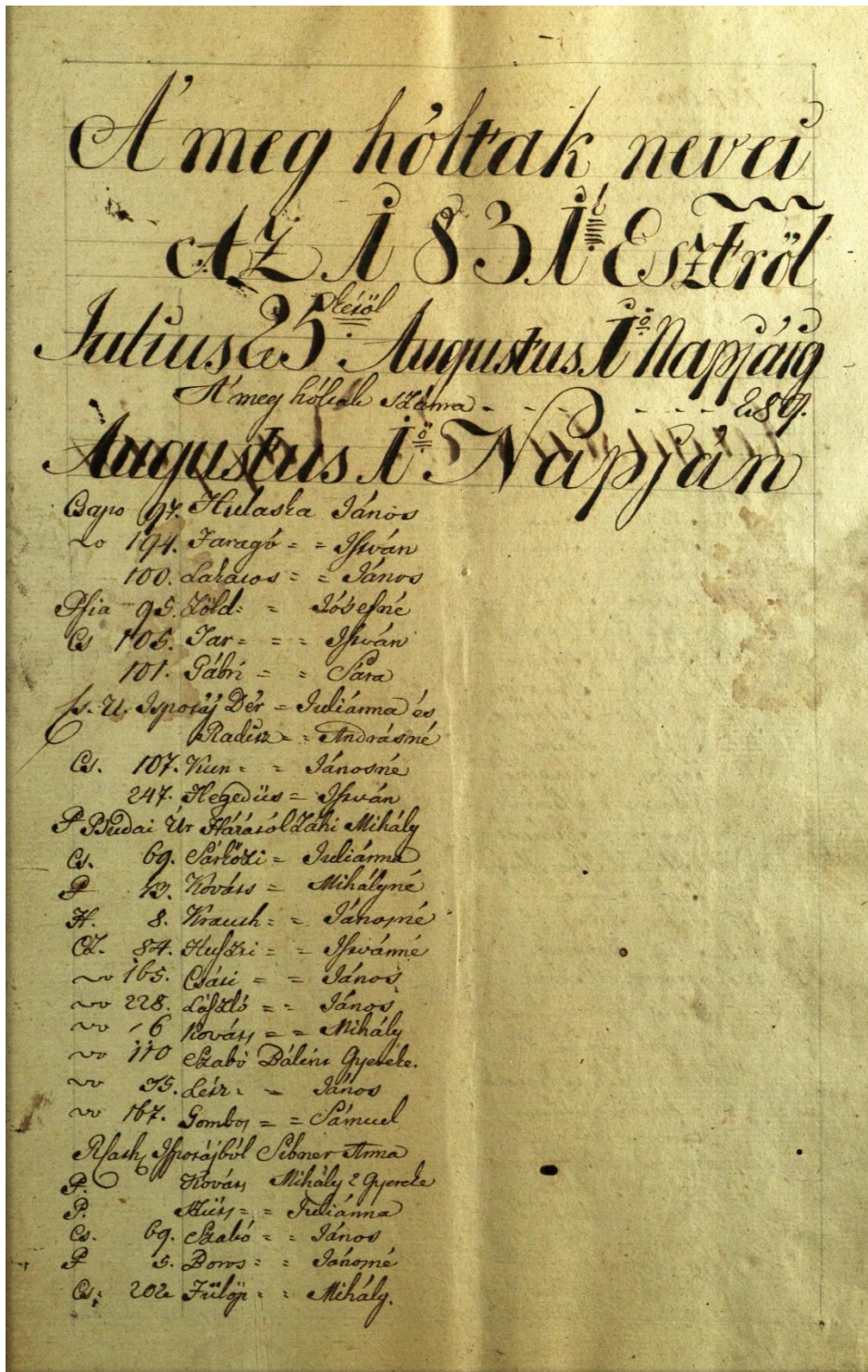
kiadta

Deretskei József. m. k. E. V. Not.

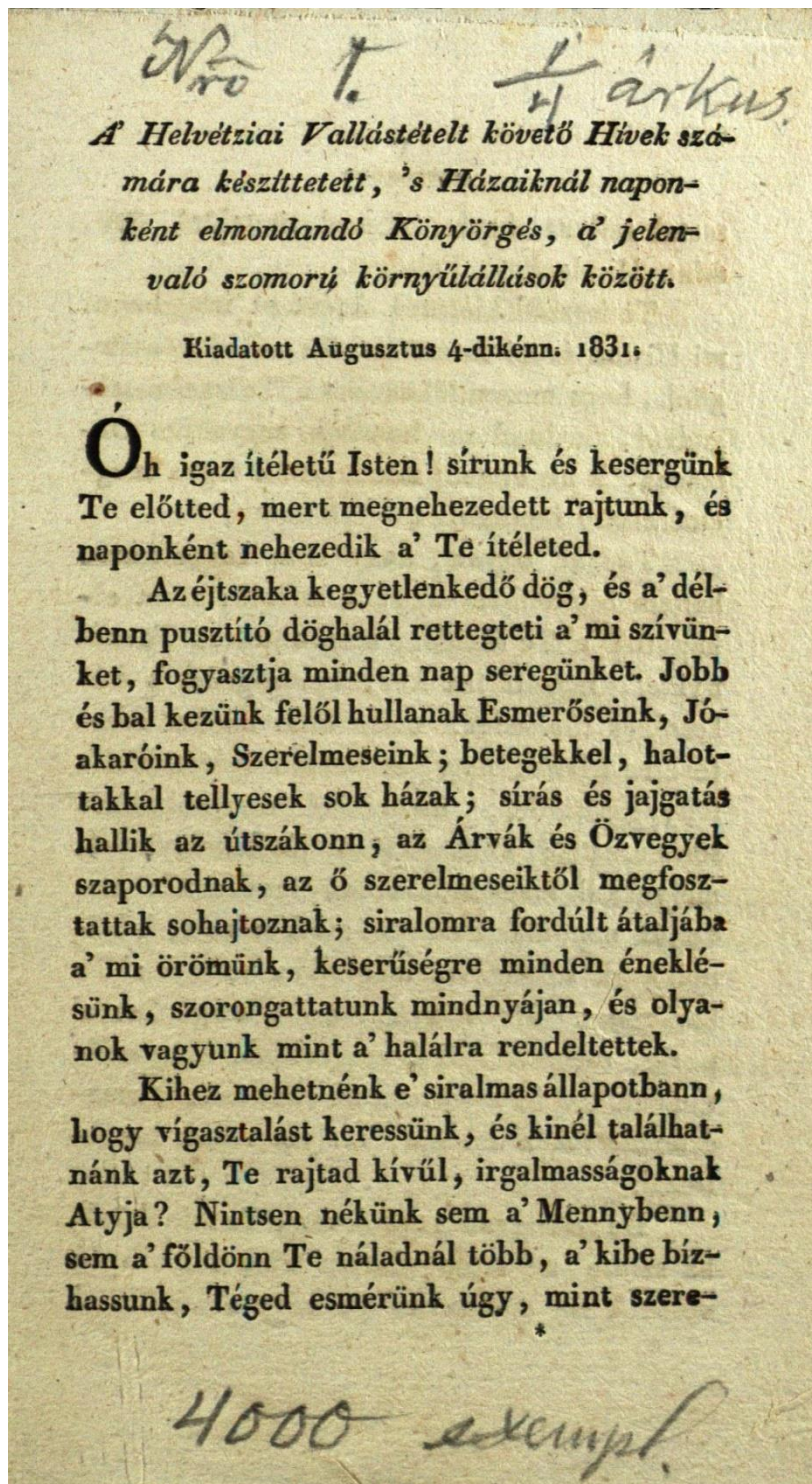
4000 exempl.

8. kép. Korabeli hirdetés a kolera elleni orvosságokról és használatukról, 1831. július 31. (MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

9. kép. Az 1831. augusztus 1-ig meghaltak névsora.
 (MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

10. kép. Könyörgés, 1831. augusztus 4.
(MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

HÍRDETÉS.

A' mindennapi szomorú tapasztalás azt mutatván, hogy a' Városunkban uralkodó Cholera nyavalya tovább tovább terjed, a' minek fő okát abban lehet keresni, hogy Lakosaink között sokan nem tartják magokat a' kiadott Rendszabásokhoz, ennél fohva tehát a' következő Rendelések kinekkinek emlékeztetébe hozattanak, úgymint:

1-szor. Minthogy az Útsza Házainál nagy költséggel azért állítottak fel Ispotályok, hogy hogy a' midőn a' Város nagyságához, a' betegek sokaságához képest kevés számmal lévő Orvosoknak, és Seb-Orvosoknak nintsen arra érkezések, hogy kitkit a' maga házában megkeressenek, itt a' betegek nem csak idejébe való Orvosi segítséget, hanem apolgotást és tápláltatást is találjanak, 's meg is mutatta a' következő, hogy nevezetesen a' Csapó Utszai Ispotályban számosan gyógyultak meg azok között, kik ott magoknak menedék helyet kerestek: ebből a' tekintetből újonnan serkentetnek minden rendű Lakosok, kiknek önnön javok szíveken fekszik, hogy férétévén minden félelmet és tartózkodást, ha bajokat érzik menjenek vagy vitessék magokat az Útsza Ispotályába, a' hol mind az Orvosi segedelem, mind az illendő gondviselés és apolgotás készen fogja őket várni.

2-szor. Ámbár már hirdetés által közönségessé vált téve, hogy a' Cholera megholtak ruhái, melyek ha megtartódnak, a' betegséget tovább terjesztik, sőt azt sok idő múlva is feléleszthetik, az arra rendelt személyeknek megégetés végett általadattassana, de minthogy példák vagynak rá, hogy sokakat ezen tsekély haszon keresés annyira megvakított, hogy a' magok 's mások veszedelmére az efféle ruhákat 's ágy némüket eldüggtatni nem iszonyodtak, az ilyen érzéketlen, 's mind a' magok, mind a' mások javáról megfeledkezett embereknek, ismét kemény büntetés terhe alatt meggyatik, hogy magokat az e' részben kiadott Rendelésekhez szorosan alkalmaztassák, és a' ragadó nyavalyában megholtak ruháit, melyeket betegségek alatt viseltek, úgy szinte azoknak ágy néműit is meg ne tartóztassák.

3-szor. A' már kiadott Rendelésekhez képest, az olyan háznak Lakosi, melyben valaki megbetegedett, vagy megholt, tartsák lélekben járó szent kötelességnek, a' közöttök lévő, vagy benne lappangó betegséget az őgyelgés, és esmerőseik vagy atyafiak szükségtelen, sőt ilyen esetben vétkez látogatása által tovább nem terjeszteni, a' mely házakba pedig még a' betegség magát nem mutatta, ezeknek Lakosi ne tegyék ki magokat 's szerelmeseiket önként a' veszedelmeknek az által, hogy olyan házakhoz járjanak, melyeket a' ragadó nyavalya már megvesztegetett.

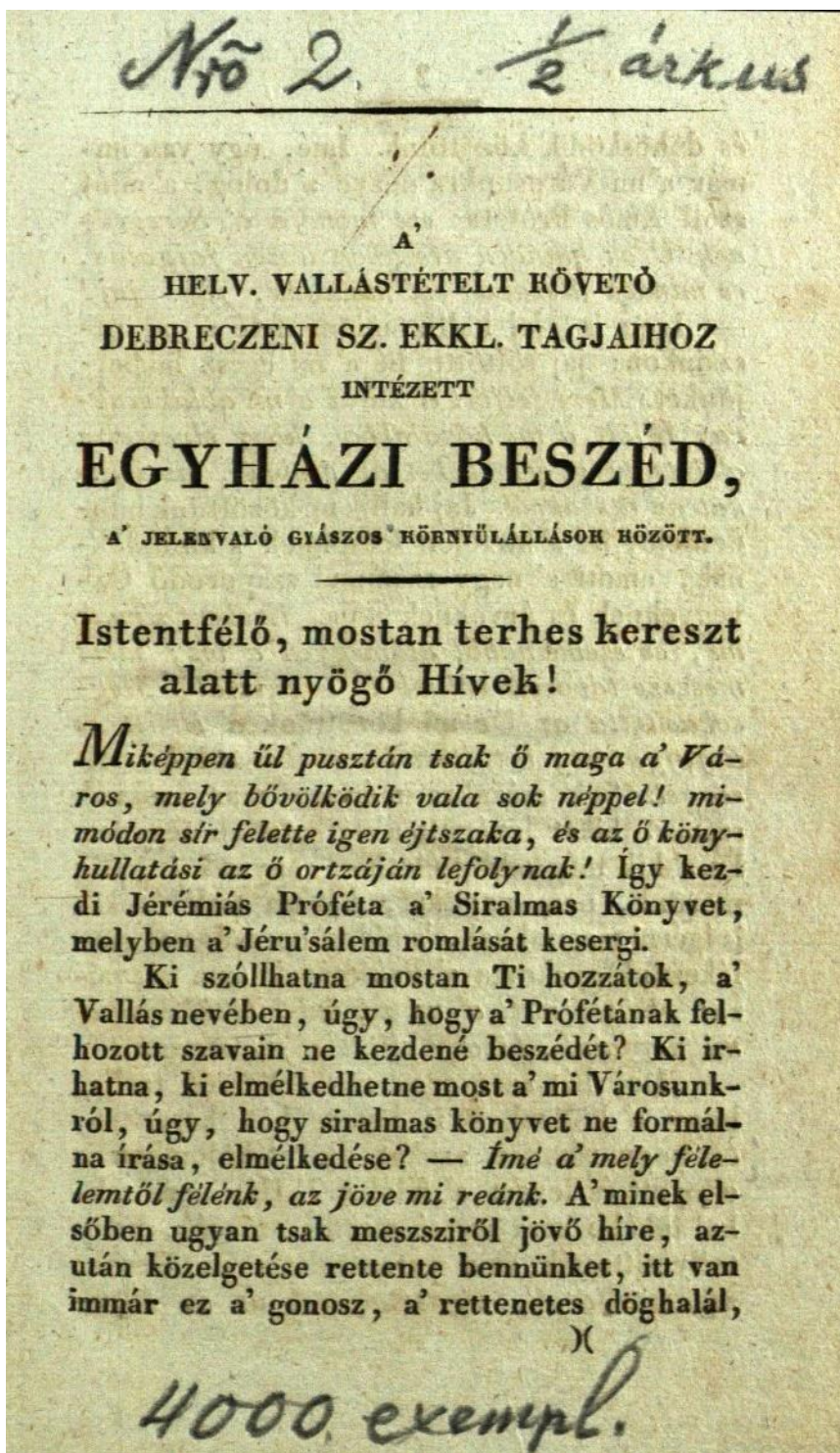
4-szer. Semmi is a' most közöttünk pusztító nyavalyának elfogadására valakit annyira el nem készítvén, mint a' félelem, aggodás, eltséggedés, és a' lélek erejének leverettetése, mely magában is kész nyavalya, ellenben semmi a' betegség ellen nagyobb óltalom nem lévén, mint az illendő bátorság, a' bajtól való meg nem rettenés, és az Istenben való erős bizodalom, légyen kiki nyugodt lélekkel, 's használván mind azon mentő szereket, melyek az eddig kijött hirdetésekben a' veszedelem eltávolztatására javasoltattak, légyen arról meggyőztetve, hogy a' felettünk vigyázó Gondviselés, hatalmas ötlet is másokkal együtt a' közveszélyben megtartani. Debreczenben Augusztnus 6-dikán 1831. tartódott Tanács Gyűlésből

kiadta

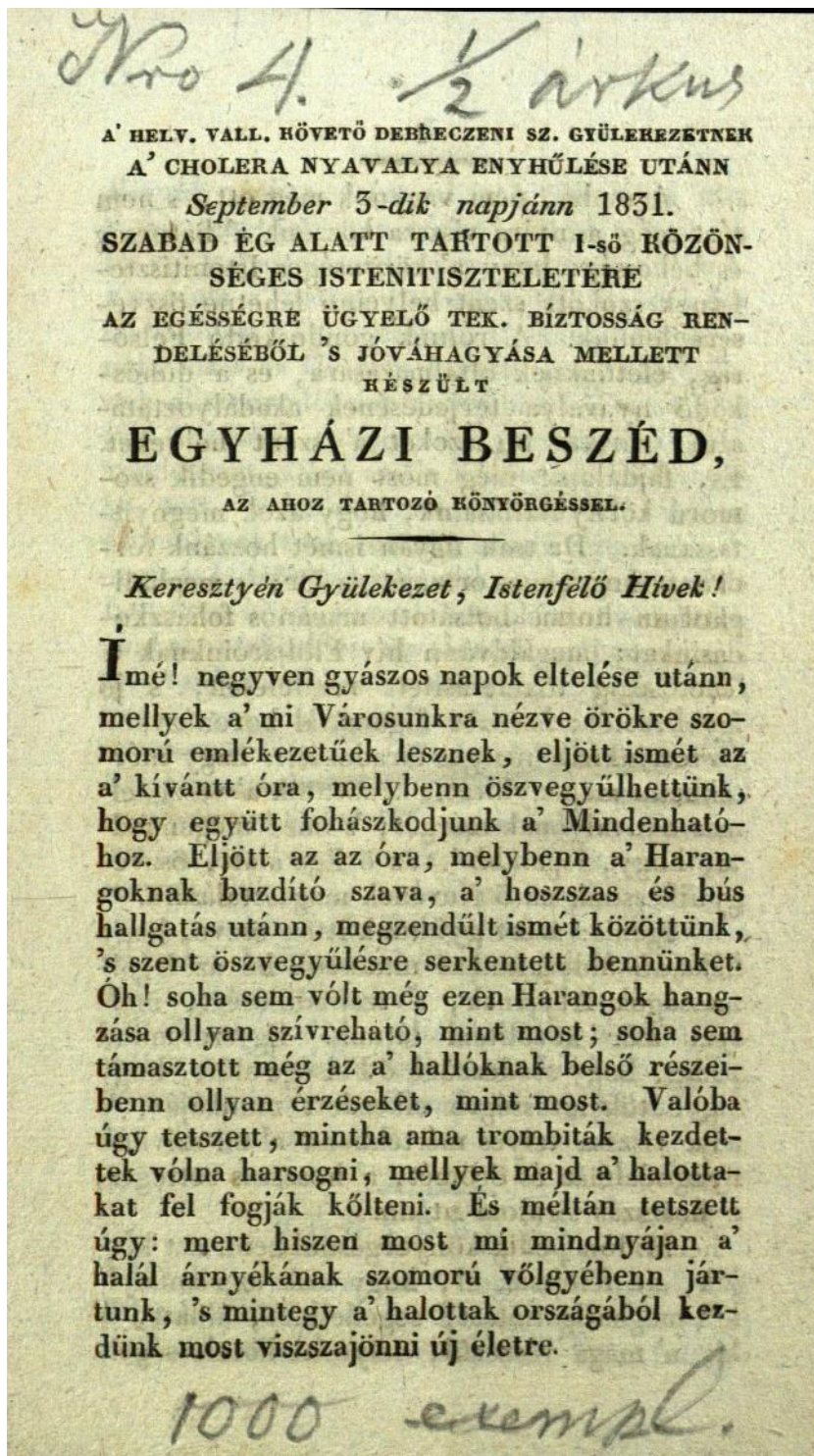
Vámosy Károly. m. k. V. Notár.

4000 exempl.

11. kép. A kolerajárvány elleni rendszabások, 1831. augusztus 6.
(MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

12. kép. Egyházi beszéd, 1831. augusztus 9.
(MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

13. kép. Egyházi beszéd, 1831. szeptember 3.
(MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

Hatvan Utcai Hóhírt Fizedtek a városigorszaggyorsaság, betegeskedés meg gyógyulások, meg hóhírrel, orv. szaggal ekelek.
 nek és ekelek Feljegyzése.

Év	Név	Lakó	Hány gyermeke kelthelyen élt	Árván	Van-e vala maga vagy	mi lan na	Árvánok meg gyógyult hala	Élt-e szaggal	Árvánok	Árvánok
247	Deák István	-	-	-	-	-	felcséje meg	-	elt	24 óráig tartó volt
250	Oláh István	-	-	-	-	-	felcséje 30 nap meg	meg	elt	24 óráig tartó volt
257	Debeczeni György	-	-	-	-	-	maga 30 nap meg	meg	nem elt	24 óráig tartó volt
258	Engel István & János	-	-	-	-	-	maga 30 nap meg	meg	nem	24 óráig tartó volt
271	Antoni István	L. Nagy István	-	-	gyermek ekelek van magam	-	maga 30 nap meg	meg	elt	24 óráig tartó volt
272	Nagy István	-	-	-	-	-	maga 30 nap meg	meg	elt	24 óráig tartó volt
274	Batali Mihály	Némcs György	felcséje 3 nap 2 óráig	-	tempi vaspot 2 nap meg	-	maga 40 nap meg	meg	nem elt	24 óráig tartó volt
278	Tóth István	L. Nagy István	-	-	tempi vaspot 2 nap meg	-	maga 40 nap meg	meg	nem elt	24 óráig tartó volt
279	Bécs István	-	-	-	-	-	maga 50 nap meg	meg	elt	24 óráig tartó volt
283	Bécs István	-	-	-	-	-	maga 50 nap meg	meg	elt	24 óráig tartó volt
284	Bécs István	-	-	-	-	-	maga 50 nap meg	meg	elt	24 óráig tartó volt
285	Bécs István	-	-	-	-	-	maga 50 nap meg	meg	elt	24 óráig tartó volt
286	Bécs István	-	-	-	-	-	maga 50 nap meg	meg	elt	24 óráig tartó volt
287	Bécs István	-	-	-	-	-	maga 50 nap meg	meg	elt	24 óráig tartó volt
288	Bécs István	-	-	-	-	-	maga 50 nap meg	meg	elt	24 óráig tartó volt
289	Bécs István	-	-	-	-	-	maga 50 nap meg	meg	elt	24 óráig tartó volt
290	Bécs István	-	-	-	-	-	maga 50 nap meg	meg	elt	24 óráig tartó volt

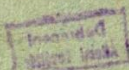
14. kép. Kimutatás a pestis Hatvan utcai áldozatairól, 1831. szeptember 4.
 (MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

H Í R D E T É S.

Tapasztaltatvann, hogy sokann Lakosaink közzül az Isteni-Tisztelet tartásának idejét, mely a' mostani környüállásokhoz képest rendeltetett, nem jól értették meg, a' Házanként tett Hirdetésből: ezennel minden Lakosnak tudtára adatik, hogy további rendelésig mindennap tsak reggeli 7 órakor fog a' kiszabott helyekenn Isteni-Tisztelet tartódni, kivévén a' Keddi napot, a' midönn délutánn 5 órakor tartódik az Isteni-Tisztelet. Egyéberánt, mivel mind az Orvosi Jelentések, mind a' tapasztalás szerint már többen halnak meg más betegségbe mint Cholera, és a' más nyavalyába meghóltakat nem szükség Pestises Temetőbe temetni: errenézve, minden a' kinek betegje van, gyógyíttassa azt Orvos Doctor által, és ha a' beteg meghal, s az azt gyógyító Orvos Doctor bizonysgot ad arról, hogy a' halott nem Cholera, és az a' Bizonysg Levél az egészség dolgára Ügyelő T. Biztozságnak bemutatódik meg fog engedődni, hogy az olyat a' hozzátartozóik a' rendes Temetőbe temessék, még további rendelésig minden czeremónia nélkül. Azok a' Halottak pedig kik Cholera, vagy Orvos Doctor nem gyógyította és annálfogva bizonysgot nem adhat rólla hogy mibe halt meg, továbbra is a' pestises Temetőbe temetődnek. Debreczenbenn September 5-dik napján 1831. tartatott Tanáts Gyűlésből

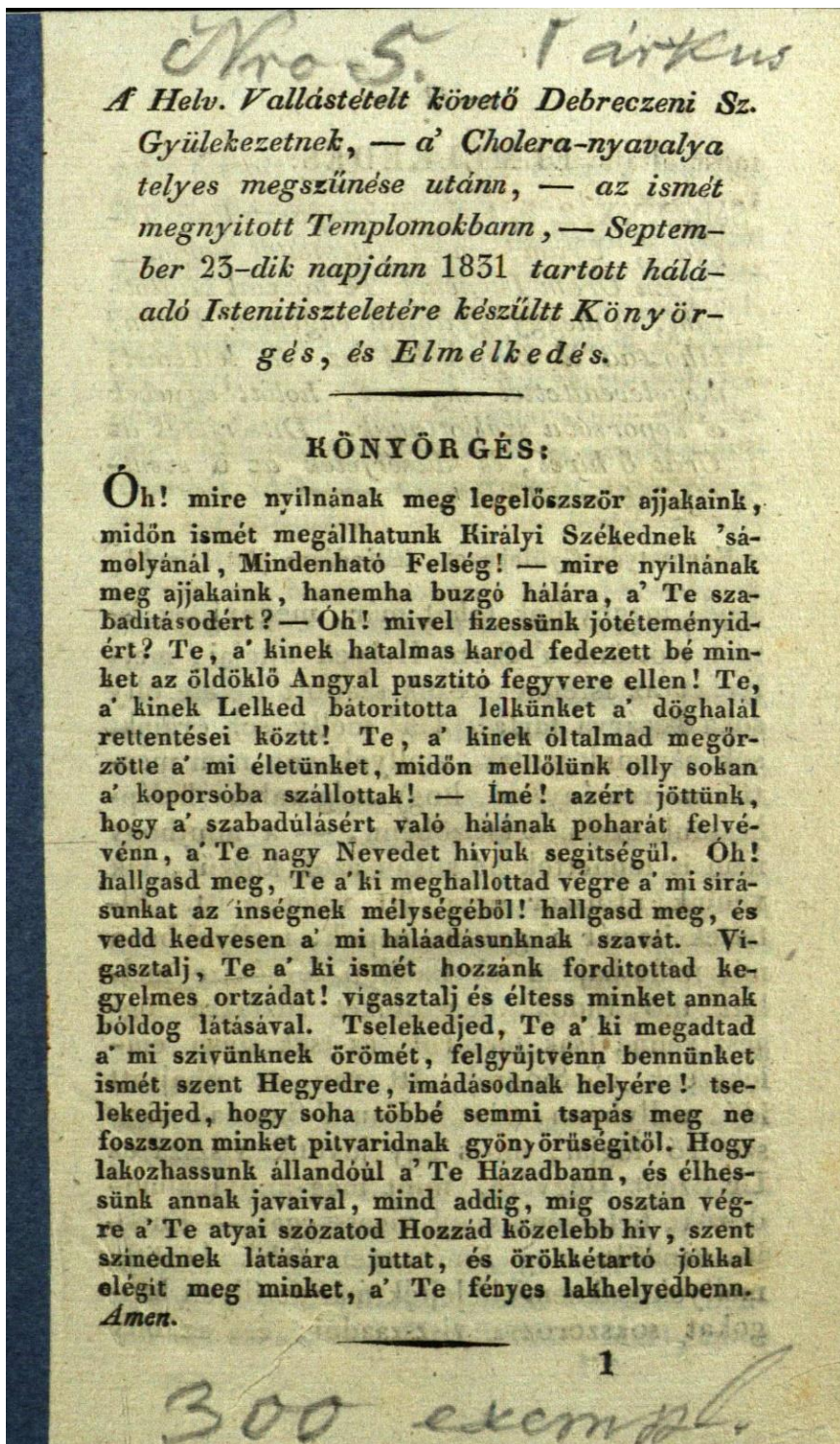
kiadta

Deretskey Jósef m. k. E. V. Notár.

4000 exempl.

15. kép. Hirdetés az istentiszteletek tartásáról és a temetésről, 1831. szeptember 5.
(MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

16. kép. Könyörgés és elmélkedés, 1831. szeptember 23.
(MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

Aláírás Jelentése az alól írtanak azin Pontokra, melyeket
 Jo. Santellanus Prof. Kérlekij Aldam O. Excellenciája, ha-
 vatalos tudósítást kíván: Ugy mint
 1° Mi módon ütött be H. Ch. H. Debrecen Városába a Cholera
 vallya, és mikor?
 2° Miképpen terjedett el a Városba?
 3° Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött?
 4° Mik tapasztaltattak ezen nyavalya gyógyítása körül, ha
 theoria hanem praxis után leg hasznosabbnak?
 5° Mi az 1° Pontot illeti, arról sem bizonyos voltakppen sem
 írhatok; mert kikutánva a Szomszéd Varmegyékben és Városok-
 Polgáron, Solajba, és H. Dorogon, a Cholera nyavalya Junius Hónap-
 Jan ki ütött volna, ezen H. Város Előtelein, a leg nagyobb kö-
 séggel és pontossággal János Strávasát állítván a Város körül,
 minden, de kívánt a Cholera's vidékek felől történetű körösül-
 meg gátoltak, meg is a leg learsabb úgyakat mellett is, és
 oly háznál, s olyan emberben ütött ki, a kik a Városból ki-
 sem váltak, sem nállok semifele idegen kívánt akkor tájbann
 meg nem fordult, nevezetesen a fent nevezett háznál egy beteg
 ber, s amah felvége csak hamar egymás után lettek első
 dái ezen dühös nyavalyának.
 6° Mi a 2° Pontot nézi, Terjedése ezen nyavalyának Város-
 unknban nevezetesen vala: Felvése a Városnak egy körösül formá-
 ba lévén helyhezterve, azt mint egy körül járó látrátott. —
 ki ütven körösül dühöséggel Városunknak Ersei részén, Péter-
 és Csapo útra nevezetű osztályjába, a hol is csak nem három
 és négy hétig kegyetlenkedett, a Városleti Oldalon vette terjedé-
 sét, és a Ceglédnek nevezetű osztályban, szinte oly sőt
 csak hogy nem olyan sok dühösödött. — Ezen egy nézet
 mintegy a kiütése után a Dél és Nap nyugott felé eső részek
 Városunknak, az úgy nevezett Varga és Piatek útra osztályjában
 kisebb erőbe és kevesebb ideig vstromolta, s utólagára ütött
 ki a Vék osztályba Hatvanba, nyugott Ersei részén a Városnak
 a mikor a többi osztályjába már esült, és ott nem annyira
 pusztított, jóllehet a betegségek száma igen nagy volt.
 7° 2° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 8° 3° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 9° 4° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 10° 5° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 11° 6° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 12° 7° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 13° 8° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 14° 9° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 15° 10° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 16° 11° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 17° 12° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 18° 13° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 19° 14° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 20° 15° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 21° 16° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 22° 17° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 23° 18° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 24° 19° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 25° 20° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 26° 21° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 27° 22° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 28° 23° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 29° 24° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 30° 25° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 31° 26° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 32° 27° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 33° 28° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 34° 29° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 35° 30° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 36° 31° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 37° 32° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 38° 33° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 39° 34° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 40° 35° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 41° 36° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 42° 37° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 43° 38° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 44° 39° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 45° 40° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 46° 41° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 47° 42° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 48° 43° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 49° 44° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 50° 45° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 51° 46° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 52° 47° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 53° 48° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 54° 49° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 55° 50° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 56° 51° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 57° 52° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 58° 53° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 59° 54° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 60° 55° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 61° 56° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 62° 57° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 63° 58° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 64° 59° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 65° 60° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 66° 61° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 67° 62° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 68° 63° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 69° 64° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 70° 65° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 71° 66° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 72° 67° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 73° 68° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 74° 69° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 75° 70° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 76° 71° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 77° 72° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 78° 73° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 79° 74° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 80° 75° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 81° 76° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 82° 77° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 83° 78° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 84° 79° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 85° 80° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 86° 81° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 87° 82° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 88° 83° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 89° 84° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 90° 85° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 91° 86° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 92° 87° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 93° 88° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 94° 89° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 95° 90° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 96° 91° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 97° 92° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 98° 93° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 99° 94° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.
 100° 95° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött.

17. kép. Zsebők József jelentése, 1831. december 9.
 (MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

18. kép. Debrecen 1870 körül. Szegedi Károly rajza.

Források

- MNL HBML Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
- IV.1011.a 101. k. Debrecen Város Tanácsának iratai. Tanácsülési és közgyűlési jegyzőkönyvek. 1831.
- IV.1011.dd 1. d. Debrecen Város Tanácsának iratai. A Kolerabizottság iratai 1740–1831.
- IV.1011.n 1. cs. Debrecen Város Tanácsának iratai. Pátensek, instrukciók, statútumok 1731–1848. Iratok.

Szakirodalom

- Balogh 1995. Balogh István: Városépítés első korszaka Debrecenben (1850–1872). In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXII. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, (1995). 51–74.
- Bencze 1970. Bencze József: Adatok a múlt századbeli magyar kolerajárvány történetéhez. In: Orvostörténeti Közlemények, 54. (1970) 215–217.
- Ölveti 1995. Ölveti Gábor: A közegészségügy és a közművek fejlődése Debrecenben a XX. század elején. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXII. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, (1995). 161–183.
- Szodoray 1960. Szodoray Lajos: Debreceni orvosok, gyógyítók és kórházak a XVII–XVIII. században. In: Orvostörténeti Közlemények, 18. (1960) 132–145.
- Takács 2005. Takács Béla: Az 1831-es kolerajárvány Debrecenben. In: Uő: Debrecen vonzásában. Egyháztörténeti, várostörténeti és ipartörténeti tanulmányok. Sajtó alá rendezte: Bolvári-Takács Gábor. Debrecen, 2005.
- Varga 1977. Varga Pál: Debrecenben a XIX. században létesített gyógyszerárak története. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1976. Szerk.: Debrecen, (1977). (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LVII.) 111–135.

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

**A TANULMÁNYOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A MŰHELYMUNKÁK MAXIMUM 20000 KARAKTER,
A FORRÁSKÖZLÉSEK, ADATTÁRAK ÉS HONISMERETI ÍRÁSOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A RECENZIÓK MAXIMUM 5000 KARAKTER TERJEDELEMBEN KERÜLNEK KÖZLÉSRE.**

**A KÉZIRATOKAT DOC FORMÁTUMBAN, AZ ILLUSZTRÁCIÓKAT MELLÉKELVE, PDF,
ILLETVE JPG FORMÁTUMBAN KÉRJÜK ELJUTTATNI AZ IMPRESSZUMBAN MEGADOTT
E-MAIL CÍMRE. AMENNYIBEN EZT A TERJEDELEM NEM TESZI LEHETŐVÉ, ELŐZETES
EGYEZTETÉST KÖVETŐEN VESSZÜK ÁT A SZERZŐTŐL.**

**KÉRJÜK, HOGY A KÖZÖLNI KÍVÁNT ILLUSZTRÁCIÓK KÖZLÉSI ENGEDÉLYÉT IS CSATOL-
JÁK A MEGKÜLDÉSRE KERÜLŐ KÉZIRATHOZ!**

**A FOLYÓIRAT KIADVÁNYKÉSZÍTÉSI GYAKORLATÁT ELFOGADOTT SZERKESZTŐI ÉS KIADÓI
NORMAKÖNYVEK ELŐÍRÁSAIVAL ÖSSZHANGBAN ALAKÍTOTTA KI, EZÉRT CSAK A
KÖVETELMÉNYEKNEK MEGFELELŐ APPARÁTUSSAL ELLÁTOTT DOLGOZATOKAT FOGAD BE
ÉS JELENTET MEG.**

**FELHÍVJUK TISZTELT SZERZŐINK FIGYELMÉT, HOGY A LEADOTT KÉZIRATOK KAPCSÁN
FELMERÜLŐ VALAMENNYI SZERZŐI ÉS TULAJDONJOGI KÉRDÉSBEN (PÉLDÁUL ILLUSZ-
TRÁCIÓK TULAJDONJOGA) A FELELŐSSÉG A KÉZIRAT KÉSZÍTŐJÉT TERHELI!**

[HTTP://UJNEZOPONT.COM](http://ujnezopont.com)